

«Jeg må se å komme etter hvem der
har rett, samfunnet eller jeg»

*Æren og det moderne gjennombrudd i
Norge*

Jens Kristian Kaupang

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2017

**«Jeg må se å komme efter hvem der
har rett, samfunnet eller jeg»**

*Æren og det moderne gjennombrudd i
Norge*

Jens Kristian Kaupang

© Jens Kristian Kaupang

2017

«Jeg må se å komme efter hvem der har rett, samfunnet eller jeg.» Æren og det moderne gjennombrudd i Norge.

Jens Kristian Kaupang

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Nå som denne oppgaven er ferdig, eller i det minste avsluttet, er det tre personer jeg spesielt vil takke. Først en stor takk til Erling Sandmo for både kunnskapsrik og engasjert veiledning midt oppi en myriade av andre forpliktelser. Takk til min mor, Elin Kaupang, for grundig og effektiv korrekturlesing. Og, ikke minst, takk til min kjære kone Johanna. I dette, som i alt annet, har du vært en stor hjelp og støtte.

Sammendrag

Temaet for denne oppgaven er ære i nyere norsk historie. Ved å fokusere på andre halvdel av 1800-tallet blir det diskutert hvordan nordmenn snakket om ære i den brytningstiden som ofte blir kalt «det moderne gjennombrudd». Diskusjonen er delt inn i to hoveddeler. Den første fokuserer på juridiske kilder og tanker rundt tap ære som en konsekvens av straff og dom. Andre del ser nærmere på tidens moderne litteratur av og om kvinner, og hva det faktisk at flere kvinnestemmer begynte å bli hørt i den offentlige debatten hadde å si for æresdiskursen. Sentralt i det som kommer frem er en ny utviklingstro, både på samfunnsnivå og for individet.

Innholdsfortegnelse

Forord	VII
Sammendrag	VIII
1 Innledning.....	1
1.1 Problemstilling.....	2
1.2 Periodisering og avgrensning	3
1.3 Forsknings spørsmål	3
2 Metode.....	5
2.1 Begrepshistorie	5
2.1.1 Sattelzeit	5
2.1.2 Foranderlige begreper	6
2.2 Ære: Definisjon og bruk	9
2.3 Fremgangsmåte og kilder	14
2.3.1 Skjønnlitteratur som kilde	15
3 Teori	17
3.1 Bakgrunn – Et Norge i Vesten.....	21
4 Oppgavens oppbygging.....	24
5 Å styre utviklingen	26
5.1 Æresstraff.....	26
5.2 Rettigheter tapt er ære tapt.....	27
5.3 Ekspertenes mening	33
5.3.1 Det private og det offentlige mennesket	35
5.3.2 Det æreløse sinn	38
5.3.3 Dommens stigma.....	39
5.3.4 Språkvask	40
5.3.5 En juridisk tradisjon	43
5.4 Et latent gjennombrudd	45
6 Det annet synspunkt.....	51
6.1 Kvinner og det moderne gjennombrudd	51
6.2 Kvinner og ære i offentligheten.....	52
6.3 Camilla Collett.....	53
6.3.1 Amtmannens Døtre	54

6.3.2	Sakprosa	66
6.3.3	Reformatoren.....	74
6.4	Magdalene Thoresen.....	76
6.4.1	Ærens rolle	77
6.4.2	Skylden.....	78
6.4.3	En Udflytning	82
6.5	Amalie Skram	85
6.5.1	Agnete	86
6.6	Laura Kieler.....	91
6.6.1	Mænd af Ære	92
6.6.2	I en Lysengels Skikkelse	96
6.7	Antoinette Meyn – En folkelig forfatter	97
6.8	Henrik Ibsen – Et Dukkehjem	100
6.8.1	Mottagelsen	102
6.8.2	Inspirasjonen	103
6.9	John Paulsen	104
6.9.1	En kvinnesaksforkjemper	105
6.9.2	Åpen konfrontasjon	109
6.10	En kvinnelig pioner.....	111
6.11	En problematisk forestilling.....	112
6.12	Reform og revolusjon	112
6.13	Et ladet og forandret begrep.....	114
6.14	Individets frihet, kvinners frihet	115
7	Konklusjon	117
8	Postskript.....	120
	Kilder og Litteratur.....	121

1 Innledning

Utgangspunktet for denne diskusjonen om ære i nyere norsk historie, var et ønske om å skrive noe som utforsket tenkemåter i Norge i dag, og hvordan de har blitt formet. Å forklare hvordan et samfunns etiske og intellektuelle antagelser har oppstått, er en av historiefagets spennende muligheter. Ikke bare er det interessant for dem som liker historie. Ved å vise hvordan det vi, bevisst og ubevisst, holder for sant er påvirket og formet av historisk utvikling åpner vi også opp for å diskutere det vi ellers kan holde for selvsagt. Det er lett å se på våre egne verdier og filosofiske anskuelser som natur- eller gudgitte sannheter som vi gjennom de moderne århundres «opplysning» og «fremskritt» har oppdaget og omfavnet i det vi gikk fra å være irrasjonelle til å bli rasjonelle. Dette kan illustreres ved å observere at *moderne* og *gammeldags* ikke er et verdinøytralt begrepspar i vår dagligtale. Et problem med dette er at det skaper en større distanse mellom *oss* og *de andre* når våre ulike synspunkt og meninger er noe mer enn bare det, og i stedet et spørsmål om å være rasjonell eller ikke. Denne distansen finnes da både i lesningen av historie og i møte med andre kulturer og intellektuelle tradisjoner.

Inspirasjonen til å skrive om det som er denne tekstens problematikk, fikk jeg fra UiOs masterkatalog, hvor et av de foreslåtte temaene var «Ærens Forvandlinger»:

Ære er et sentralt motiv i vår tids diskusjoner om det flerkulturelle samfunnet og om globale religiøse forskjeller. Men æren var lenge en svært viktig størrelse i Europa og i Norden, og den har vært et sentralt motiv innenfor den nordiske historieskrivningen om 1600- og 1700-tallet, særlig da med utgangspunkt i rettsmateriale. Det har derimot vært skrevet lite om hva som skjer med æren og æreskulturen fra slutten av 1700-tallet og utover på 1800- og 1900-tallet, så på et vis kan vi si at vi ikke vet så mye om hvor æren ble av.¹

Som teksten antyder er ære i nyere norsk historie et tema som har både vitenskapelig og samfunnsmessig relevans. Ved å forske på hvordan ærestenkingen har utviklet seg i Norge de siste to århundrene bidrar man til et felt som er lite studert, og kan legge et grunnlag for videre studier. Samtidig vil en dypere forståelse av ære og hvordan det har vært en del av norsk mentalitet også i nyere norsk historie, kunne være med på å redusere graden av

¹ Katalog for Masteroppgaven i Historie: Høst 2015. Oslo. 2015. ss 14-15

fremmedgjøring som kan oppleves i møte med andre kulturer og miljøer hvor ærestenkingen fortsatt er sentral.

1.1 Problemstilling

I en svensk-norsk artikkelsamling fra 2005, om æresmord, og æreskultur i nordisk historie, bemerker Erling Sandmo hvordan ære «later til å være borte fra det aller meste av de sivile skandinaviske samfunnene».² At ære ikke lenger er en viktig forestilling i vesten generelt, har vært en vanlig oppfatning i de humanistiske fagene. Den amerikanske antropologen Frank Henderson Stewart hevdet i 1994 at «honor no longer plays much part in our thinking»³, mens sosiologen Peter Berger, i en artikkel opprinnelig utgitt i 1970, slo fast:

Honor occupies about the same place in contemporary usage as chastity. An individual asserting it hardly invites admiration, and one who claims to have lost it is an object of amusement rather than sympathy. Both concepts have and unambiguously outdated status in the *Weltanschauung* of modernity.⁴

Det finnes derimot de som vil hevde at sitatet over er en alt for kategorisk påstand om ærens rolle i vesten i dag. Et eksempel er den amerikanske filosofen William Lad Sessions, som i 2010 ga ut boken *Honor for us: A Philosophical Analysis, Interpretation and Defense*. I en artikkel fra 2007 skrev han, med direkte henvisning til Berger: «This story is popular, but rumors of honor's demise are, like reports of Mark Twain's death, at best exaggerated. There is, I believe, something perennially relevant about honor...»[sic]⁵ Dette er likevel ikke en avvisning av Bergers syn, men et forsøk på å moderere det for å kunne gjenopplive æren i en mer moderne variant.⁶ Sessions revolusjonerer dermed ikke vår tenking om ære i dag, men demonstrerer en viktig innsikt som former det grunnleggende spørsmålet for denne tekstens

² Sandmo, «Æreskulturens Fall og Vekst». I *Hedersmord: Tusen år av Hederskulturer*. Redigert av Kenneth Johansson, ss 207-223. Lund: Historiska Media, 2005.

³ Stewart, Frank Henderson, *Honor*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1994. s 9

⁴ Berger, Peter, Brigitte Berger og Hansfried Kellner. *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. New York: Random House. 1974. s 83

⁵ Sessions, William Lad. «Honor and God.» *Journal of Religion* 87, nr.2. (2007). s 208

⁶ En annen amerikansk filosof som i senere tid har skrevet et forsvar for æren er Anthony Cunningham, som i 2013 ga ut *Modern Honor. A Philosophical Defence*. Det er i senere år kommet ut en hel del amerikansk litteratur om æren i det moderne samfunnet. *Honor in the Modern World: Interdisciplinary Perspectives* av Laurie M. Johnson (red.) er et av flere eksempler. Jeg har ikke lest mye av dette, men legger merke til at forfatterne ofte ser ut til å ha som ambisjon å heller tilpasse æren med det moderne, enn å kontrastere det. Den samme trenden er ikke å spore i Europa.

diskusjon. Ære er en forestilling som innebefatter så mange aspekter at det er problematisk å hevde at det ikke er noe som preger moderne vestlig mentalitet, selv om historisk sentrale uttrykk for ære åpenbart tilhører fortiden. En diskusjon rundt spørsmålet «hvorfors er ikke ære viktig for nordmenn i dag?» vil dermed ha et vakkende fundament. Hvis vi i stedet fokuserer på *begrepet* ære og spør: «hvorfors har nordmenn sluttet å snakke om æren sin?», har vi et solid utgangspunkt. Det er nemlig helt klart at flertallet av nordmenn har sluttet å bruke begrepet ære for å beskrive noe som er viktig å bevare eller kultivere. Ordet er ikke fremmed for oss. Vi har ærespriser, vi kan beskrive noe som en ære og det er ikke arkaisk å snakke om å ære andre. Men vi er ikke lenger opptatt av det vi kan kalle *personlig* ære: noe mennesket besitter som det kan miste og vinne. Mens nordmenn i tidligere tider drepte, og dro folk for retten, eksplisitt for å beskytte sin ære, er det få, om noen, i dag som en gang vil si at æren deres er krenket eller at de ønsker å oppnå ære. Folk kan si at *de* opplever å bli krenket, men det er ikke det samme som å si at ens *ære* er krenket. Begrepet og forestillingen henger selvsagt sammen, og begge vil bli diskutert her, men målet er først og fremst å finne ut hva som skjer med begrepet. Hovedproblemstillingen som skal diskuteres er: «Hvordan snakket man om ære i Norge i perioden 1850-1900, og hvordan har det påvirket bruken av begrepet?»

1.2 Periodisering og avgrensning

1800-tallet ble valgt fremfor 1900-tallet, blant annet, av den rent praktiske årsak at det er mer naturlig å studere ære tettere opp til den perioden hvor det faktisk finnes forskning fra før. En studie av ærens utvikling i Norge på 1900-tallet ville nødvendigvis hatt et mangefult utgangspunkt, uten noen særlig tilgjengelig innsikt i hva som skjedde med æren på 1800-tallet. Minst like viktig er det faktum at 1800-tallet, spesielt andre halvdel av århundret, var en periode av enorme omveltninger i samfunnet, både sosialt og politisk, som førte til endringer i språkbruk og tenkemåter. Dette skal forklares nærmere under.

1.3 Forskningsspørsmål

For å diskutere problemstillingen baserte jeg meg innledningsvis på tre forskningsspørsmål: (1) Mister æren sin funksjon i løpet av 1800-tallet? (2) Hva skjer som gjør det vanskelig eller mindre viktig å opprettholde en tradisjonell æreskultur? (3) Er det krefter som ønsker å ta oppgjør med ærestenkingen? Etter hvert som arbeidet gikk fremover ble det klart at det var

det tredje spørsmålet som kom til å bli det mest relevante og som de anvendte kildene kunne kaste mest lys over. De strukturelle og funksjonelle spørsmålene ble derfor lagt til side.

2 Metode

2.1 Begrepshistorie

Rammeverket for denne tekstens diskusjon er i stor grad hentet fra begrepshistorien, og spesielt verket *Geschichtliche Grundbegriffe: Historische Lexicon zur Politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Det som følger på disse sidene er likevel ikke ment å regnes som et bidrag til begrepshistorien i ren forstand. Det jeg gjør er å benytte meg av noen innsikter og verktøy som begrepshistorikerne, og da i all hovedsak Reinhart Koselleck, har utviklet. Den grunnleggende årsaken til at analysen ikke kan regnes til den begrepshistoriske tradisjonen er at det ligger ulike spørsmål i bunnen. Det jeg forsøker å svare på er hvorfor et begrep forsvinner eller går ut av bruk. Begrepshistorikernes fokus, derimot, er å spore utviklinger som gjør at et begrep får endret innhold og oppstår i sin nåværende form. I forordet til det syvende volumet av *Geschichtliche Grundbegriffe*, utgitt i 1992, formulerer Koselleck på nytt leksikonets sentrale mål: «...to use diachronic analysis to reveal the decisive turning points or conjunctures of events leading to the creation of [modern] basic concepts.»⁷ Til tross for denne ulikheten så er det naturlig å anta at de samme vendepunkter og kombinasjoner av hendelser som Koselleck snakker om her, også kan føre til at et begrep blir ubrukelig eller forkastet; og flere av begrepshistoriens tanker har vist seg å være svært nyttige.

2.1.1 Sattelzeit

En hjørnestein hos Koselleck og i *Geschichtliche Grundbegriffe* er teorien om at århundret 1750-1850 var en særskilt overgangsperiode hvor grunnleggende politiske og sosiale begreper gjennomgikk fundamentale endringer som et resultat av de store industrielle og politiske skiftningene. Den finske statsviteren Kari Palonen kaller Kosellecks hypotese om en *Sattelzeit* en revolusjon, særlig fordi den gjør det nødvendig å ha en forståelse av at begreper er historisk betingede og tvetydige, for å kunne studere politikk, kultur og historie.⁸⁹ Ikke bare

⁷ Koselleck, Reinhart og Richter Michaela. «Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*». *Contributions to the History of Concepts* 6, nr.1 (2011): s 31

⁸ Palonen, Kari. «An Application of Conceptual History to Itself». *The Finnish Yearbook of Political Thought* 1, (1997): s 42

⁹ Begrepet *Sattelzeit* er på engelsk, blant annet, blitt oversatt til *threshold period*, men det vanligste er å bruke den tyske originalen uten oversettelse.

gjør *Sattelzeit*-hypotesen det nittende århundre til et naturlig fokus for å studere begreper. Den er også en hjelpsom linse å lese kildene gjennom, da den fremhever at flere begreper i denne perioden så både til fortiden og fremtiden. Et begrep kunne gradvis få et nytt meningsinnhold for ulike folk og grupper.¹⁰ Uten denne innsikten kan man lett lese all bruk av et begrep som et uttrykk for utviklingen i stedet for som en rest av en eldre forståelse, noe som ville skapt et svært forvirrende bilde.

Selv om det er tiårene etter Kosellecks *Sattelzeit* som blir studert i denne oppgaven, er hans antagelse om en spesielt transformerende periode overførbar til Norge 1850-1900. Flere av de samfunnsmessige endringene som allerede hadde forvandlet flere andre vestlige land fant i disse årene sted i Norge. Industrialisering, demografiske skifter, politiske omveltninger samt nye ideologiske og åndelige strømninger begynte virkelig å prege landet først utover andre halvdel av århundret. Dette blir beskrevet nærmere mot slutten av innledningen.

2.1.2 Foranderlige begreper

I introduksjonen til *Geschichtliche Grundbegriffe* legger Koselleck frem fire karakteristikk ved den historiske prosessen som påvirker begreperes utvikling: temporalisering, ideologisering, politisering og demokratisering. Med at et begrep blir temporalisert mener han, kort sagt, at det får et teleologisk preg over seg. Et eksempel kan være *fremgang*.¹¹ Et slikt begrep fikk et meningsinnhold som så frem imot en bedre tid og situasjon som stod i kontrast til det man så rundt seg. Disse begrepene førte, ifølge historikeren Melvin Richter, til en større emosjonell intensitet og polarisering av ulikheter i politisk og sosialt liv under Europas *Sattelzeit*.¹² Ideologisering vil si at begreper som før beskrev noe spesifikt, i økende grad ble abstrakte. Dette skjedde, blant annet, fordi de samfunnsmessige forholdene som de beskrev, ikke lenger eksisterte. Til dette punktet viser Koselleck hvordan begrepet *friheter*, som før var knyttet til adelens rettigheter, ble erstattet med det mer åpne og inkluderende *frihet*.¹³ Av praktiske årsaker kommer verken temporalisering eller ideologisering til å bli viet noen oppmerksomhet i diskusjonen. Det er heller ikke et prinsipp i *Geschichtliche*

¹⁰ Koselleck, Reinhart og Richter, Michaela. «Introduction and Prefaces». ss 9-10

¹¹ Oversatt fra det engelske *progress*.

¹² Richter, Melvin. «Appreciating a Contemporary Classic». *The Finnish Yearbook of Political Thought* 1, (1997): s 29

¹³ Koselleck, Reinhart og Richter, Michaela. «Introduction and Prefaces. s 13

Grundbegriffe at samtlige fire karakteristikk skal være fremtredende i alle begreper historie.¹⁴

Perioden 1850-1900 førte med seg store endringer i politikkens utseende og rolle i Norge. Stemmeretten ble gradvis utvidet, partier ble dannet og parlamentarismen innført. Dette gjør politiseringen til en nyttig innsikt for å studere utviklingen av begreper i disse årene. Richter oppsummerer konseptet på denne måten:

As old regime social groupings, regional units, and constitutional identifications were broken down by revolution, war, and economic change, the publics being addressed became much larger than before. More and more individuals previously uninvolved in politics became the targets of messages meant to persuade them. These newcomers were mobilized by competing movements and parties. In the process, political and social concepts became more susceptible to use as propaganda slogans and terms of abuse. In short, concepts increasingly served as weapons in political conflicts among antagonistic classes, strata, and movements.¹⁵

Under 1800-tallets *Sattelzeit* ble begreper i økende grad brukt av politiske grupper som hadde sterk interesse av å definere dem på sin måte. De ble våpen som enten kunne formes positivt, slik at de skapte bredere appell og sterkere tilknytning, eller negativt, for å beskrive motstandere og deres synspunkter. Konsekvensen av dette ble at begreper nå kunne defineres vilkårlig: «At the level of politics, long-term processes of industrial and social change gave rise to neologisms and other means for manipulating language...»¹⁶ En av arenaene hvor ære ble hyppig brukt i Norge på denne tiden var debattene om stemmerett, unionspolitikk og selvstendighet. Diskusjonen gikk varm mellom de nylig dannede Høyre og Venstre, og fikk flere til å stille spørsmål ved den rådende æresretorikken. En anonym høyremann, for eksempel, skrev som svar på en polemisk artikkel i Vestlandsposten:

[U]dskjælde Opponenterne for Mangel paa Ære, det kan kun den, hos hvem Humaniteten er et forældet Begreb, tillade sig. Det er forresten besynderligt, hvorledes

¹⁴ Koselleck, Reinhart og Richter Michaela. «Introduction and Prefaces». s 15

¹⁵ Richter, Melvin. «Appreciating a Contemporary Classic». s 30

¹⁶ Koselleck, Reinhart og Richter, Michaela. «Introduction and Prefaces ». s 14

Vestlp.s Begreb om Ære og Æresfølelse er forskjelligt, eftersom det anvendes paa Høire eller Venstre.¹⁷

Gjennom utlegningen og diskusjonen som følger på disse sidene vil jeg ha med meg politiseringen som et bakteppe, men ikke noe mer. Jeg velger å legge fokuset på den av Kosellecks fire prosesser jeg mener har mest forklaringskraft for utviklingen av begrepet ære i siste del av 1800-tallet, demokratiseringen.

I *Geschichtliche Grundbegriffe* leser jeg det slik at demokratiseringen har to definerende trekk.¹⁸ Utover på 1800-tallet særlig vokste den offentlige diskursen kraftig, både i form av flere og mer varierte ytringer og et mye bredere publikum. Jürgen Habermas, som beskriver dette i boken *Borgerlig Offentlighet: Dens Framvekst og Forfall*, har også poengtert hvordan den offentlige diskursen var mindre underlagt kontroll og sensur, og dermed åpen for diskusjon av etablerte sannheter.¹⁹ En konsekvens av denne utviklingen ble at: «Numerous concepts—often in the form of slogans—penetrated social circles previously excluded from political discourse by the rigidities of social stratification. This process facilitated alterations of meaning.»²⁰ Med andre ord, så endret flere begreper meningsinnhold etter at de ble tatt i bruk av et større og mer heterogent publikum enn tidligere.

Den andre siden av demokratiseringen er til forveksling lik den første. Forskjellen er at mens den første gjør tilgjengelig det jeg her vil kalle *intellektuelle* begreper – det vil si begreper som tidligere ble brukt hovedsakelige av en liten utdannet og politisk aktiv del av befolkningen – så gjør den andre tilgjengelig *eksklusive* begreper. Dette er de som lenge var forbeholdt en spesiell gruppe eller stand. Koselleck bruker faktisk *ære* for å forklare den sistnevnte prosessen:

On the other hand, as the hierarchical order of estates began to dissolve, so too did the concepts once tied to specific estates; such concepts no longer fitted the new reality. Honor or dignity could no longer be unambiguously reserved for members of a

¹⁷ En Høiremand. «„Vestlandsposten” og Repræsentantvalget.» *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*. 24.12.1886

¹⁸ Jeg poengterer her at jeg selv ser denne todelingen da Melvin Richter, i artikkelen jeg siterer over, kun beskriver den ene siden. Richter er en autoritet i begrepshistorien og har skrevet mye om Koselleck. Det at han ikke bryr seg med denne todelingen kan komme av at han ikke ser en slik presisering nødvendig i en kort artikkel om *Geschichtliche Grundbegriffe*.

¹⁹ Habermas, Jürgen, *Borgerlig Offentlighet: Dens Fremvekst og Forfall: Henimot en Teori om det Borgerlige Samfunn*. Oslo: Gyldendal, 1991. s 41 (Opprinnelig tysk utgave kom ut første gang i 1962)

²⁰ Koselleck, Reinhart og Richter Michaela. «Introduction and Prefaces». s 11

particular estate. Once exclusively aristocratic concepts, they were now either used to describe purely private virtues or else expanded to encompass the nation or the people.²¹

Med dette blir det tydelig at vi ikke kan anvende demokratisering som den blir fremstilt her for å studere ære, uten først å gjøre en presisering. Sitatet fra Koselleck demonstrerer nemlig en oppfatning som lenge var vanlig blant dem som forsket på ære. Man anså æren for, først og fremst, å være en del av mentaliteten til samfunnets øverste sjikt. Dette synet ble i tiårene frem mot årtusenskiftet byttet ut, ettersom som man begynte å finne ære i alle lag av samfunnet.²² Flere historiske oppgaver og bøker har siden den gang demonstrert at ære har vært en viktig forestilling for den jevne nordmann i lang tid tilbake.²³ Det er derfor ikke fruktbart å lese kildene fra 1800-tallet med det syn at mange av dem som snakker om ære gjør det for første gang, verken som et tidligere *intellektuelt* begrep eller et *eksklusivt* begrep. Demokratiseringen er viktig for å forstå utviklingen av den norske æresretorikken, ikke fordi mange nye grupper tok i bruk ære på slutten av 1800-tallet, men fordi nye grupper kunne *påvirke* den offentlige æresdiskursen.

2.2 Ære: Definisjon og bruk

Det var i antropologien at ære først virkelig ble et tema for flere forskningsarbeider, særlig med artikkelsamlingen *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society* fra 1966. I et av bokens kapitler, skrevet av Julian Pitt-Rivers, finner vi den definisjonen av ære som fortsatt i stor grad kan regnes som en standard innenfor forskningen, og er et utgangspunkt for mange studier av ære i de nevnte disiplinene: «Honour is the value of a person in his own eyes, but also in the eyes of his society. It is his estimation of his own worth, his *claim to pride*, but it is also the acknowledgement of that claim, his excellence recognized by society, his *right to pride*.»²⁴ Det er interessant å merke seg hvor lik denne er en juridisk definisjon det ble operert med i Skandinavia på midten av 1800-tallet: «Ved ordet ære forstaaes i det juridiske sprog sædvanligviis enten en persons bevisted om sit eget værd eller andre persons

²¹ Koselleck, Reinhart og Richter, Michaela «Introduction and Prefaces» s 11

²² Sandmo, Erling. *Æreskulturens Fall og Vekst*. s 209 og Sandmo, Erling, *Voldssamfunnets Undergang: Om Disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999. s 104

²³ Noen eksempler er: Sandnes, Jørn. *Kniven, Ølet og Æren*, Sandmo Erling. *Voldssamfunnets Undergang*, Tesle, Kari. *Brutte Løfter* og Nedkvitne Arne. *Ære, Lov og Religion i Norge Gjennom Tusen år*

²⁴ Pitt-Rivers, Julian. «Honour and Social Status». I *Honour and Shame*, redigert av J. G. Peristiany, ss 19-78. Chicago: Chicago University Press, 1966

refærdige anerkjendelse af samme».²⁵ Få forskere, inkludert Pitt-Rivers, virker å ha opplevd et presserende behov for en annen definisjon siden utgivelsen av *Honour and Shame*.

Tjuseks år senere, i 1992, redigerte han, sammen med John G. Peristiany, *Honor and Grace in Anthropology*. Her legges det verken frem noen ny eller revidert definisjon. Da historikeren Arnved Nedkvitne i 2011 skrev bok om utviklingen av ærens rolle som normgiver i forhold til stat og religion i Norge fra år 800 til 1800, var det Pitt-Rivers definisjon han tok som utgangspunkt.²⁶ At en definisjon blir mye brukt i academia betyr likevel ikke at den ikke trenger å utdypes og problematiseres. Frank Henderson Stewart poengterer i sin bok *Honor* fra 1994 at ære er et så mangfoldig fenomen at ingen definisjon vil kunne innebefatte absolutt alle aspekter av den. Han gir en nøye gjennomgang av den vestlige forståelsen av ære og sporer noen historiske utviklinger. Samtidig sammenligner han den vestlige ære med ære (*ird*) i et beduinersamfunn hvor han har gjort feltstudier. I prosessen finner han en hel mengde tilfeller hvor ære blir brukt og forstått på en måte som gjør at de ikke faller innenfor den nå klassiske definisjonen. Han forkaster den ikke som gal av den grunn. I stedet legger han frem en definisjon som han mener oftere vil være dekkende: «I suggest that we look on honor as a right, roughly speaking, the right to be treated as having a certain worth. I shall generally refer to it as a right to respect, but this is only a pis aller.»²⁷

Både Pitt-Rivers og Stewarts definisjoner får frem at en person med ære blir behandlet bedre enn en som ikke har det. Å bli ansett som å ha verdi og det å nyte respekt, vil begge positivt påvirke hvordan en blir møtt av andre. Hvordan dette kommer til uttrykk varierer fra gruppe til gruppe og over tid. Et eksempel fra norsk historie kan vi finne i *Voldssamfunnets Undergang* av Erling Sandmo. Ut fra kilder fra 1600-tallet viser han hvordan en person som manglet ære i lokalsamfunnet ikke ble regnet som et troverdig vitne. Grunnen til æresløsheten trengte ikke i de tilfellene å være at han, i direkte forstand, hadde vist seg som uærlig eller upålitelig. Han måtte bare ha gjort noe som brøt med ærens normsystem – som i forskningen vanligvis blir kalt æreskodeksen – for eksempel, ha flådd katter.²⁸ I dette eksempelet er retten

²⁵ Vedel, Emil. *Den Slesvigske Privatrets Almindelige Deel*. Kjøbenhavn: Gyldendal. 1857. ss 196-197

²⁶ Nedkvitne, Arne, *Ære, Lov og Religion i Norge Gjennom Tusen År*. Oslo: Spartacus Forlag AS, 2011. ss 13-14

²⁷ Stewart, Frank Henderson. *Honor*. s 21

Med *pis aller* mener Stewart at retten til «respekt» ingenierte en ideell måte å si det på. Slik jeg forstår ham så mener han at retten til å «bli behandlet som en med en viss verdi» ikke er synonymt med «respekt», men nærme nok til å fungere som en slags nødløsning i mangel på et bedre alternativ.

²⁸ Sandmo, Erling. *Voldssamfunnets Undergang*. ss 136-149

til respekt retten til å ikke bli ekskludert fra samfunnsdialogen: «Kampen om ære er en kamp om retten til å delta, til å være en stemme med krav på å bli hørt blant de mange.»²⁹

Lengre bak i tid er eksemplene enda mer dramatiske. I sin studie av ære i sagalitteraturen, forteller Preben Meulengracht Sørensen om en bonde som har kommet seg oppover i samfunnet på grunn av sin egen dyktighet. Denne beviste dyktigheten kan derimot ikke oppheve det faktum at han er fra en ubetydelig familie. Derfor blir hans datter røvet og giftet bort til en mann av en mer fornem slekt. Han gjør verken motstand selv eller får hjelp av lokalsamfunnet. Han må finne seg i at en som ikke har den æren som kommer av å være fra en god slekt kan bli behandlet på en slik måte.³⁰ Under andre halvdel av 1800-tallet kunne mangel på ære, blant annet, bety tap av retten til å stemme eller drive næringsvirksomhet. Den type behandling som en person med ære hadde krav på, kunne være både sosial og juridisk av natur. Stewarts oppsummering av Pitt-Rivers' todelte definisjon som en rett til respekt er viktig å ha med seg fordi den fremhever hvorfor ære har vært så betydningsfullt for folk opp gjennom historien. I det den kaller ære en *rettighet*, får den tydeligere frem at ære har vært menneskers garantist for deres juridiske sikkerhet og sosiale liv.

Et problem med de to nevnte definisjonene er at de ikke forklarer tilfeller hvor ære er viktig for folk selv om det ikke fører til noen slags rettigheter eller krav på respekt. Det er sant at i flertallet av tilfeller hvor ære betyr en persons vurdering av sin egen verdi, vil denne personen mene at dette innebærer at han eller hun har krav på respekt. Men i kildene fra midten av 1800-tallet og utover dukker det stadig opp eksempler hvor folk kjenner til en type ære som kun baseres på en moralsk kodeks man ønsker å følge for sin egen skyld, det vi gjerne kaller samvittighet eller integritet. Dette kan illustreres med to eksempler. Det første er hentet fra en fortelling av Elias Kræmmer fra 1895. Her møter vi en avisredaktør som hevder at «Jeg er min overbevisnings allerlydigste tjener, og agter baade nu og herefter at lede denne avis, saaledes, som min ære og samvittighed tilraader mig det.»³¹ Her er ære, på samme måte som samvittighet, en indre veileder. Æren som tilråder redaktøren er ikke samfunnets normer og forventninger. I det andre eksempelet er skillet mellom en ære som baseres på samvittighet og en ære som baseres på andres bedømmelse enda tydeligere. Forfatteren og gründeren Just Gude-Smith skrev i 1871 en bok hvor han makte norske forfattere og lyrikere til å fri seg fra

²⁹ Ibid. s 147

³⁰ Sørensen, Preben Meulengracht. *Fortælling og Ære: Studier i Islændingsagaerne*. Århus: Aarhus University Press, 1993. s 133

³¹ Kræmmer, Elias. *Humoristiske Skisser: Anden Samling*. Kristiania: Aschehoug, 1895. s 41

trangen til å kun skrive om temaer som ga anerkjennelse, og heller bruke sine evner i «religionens tjeneste»:

Maaske bidrager den ringeagt, med hvilken verden ser ned paa en aandelig sang, ikke lidt til, at denne pligt forsømmes. Men skulle vi kun arbeide da, naar verdens ros og bifald byder sig frem til vor belønning? Er ikke opfyldelsen af ens pligt ros nok, om end alle menneskers tunger tie? Er ikke samvittighedens bifald ære nok, om man endogsaa af den hele verden blev anset for en fanatisk aand?³²

Her ser vi helt klart en måte å forstå ære på som ikke passer inn i noen av de to nevnte definisjonene. Gude-Smith snakker om en type ære som står og faller kun på hvordan individet selv bedømmer, ut fra sin egen samvittighet. Hvorvidt folk rundt er enige i at personen har handlet rett spiller ingen rolle.

Arthur Schopenhauer, som skrev om ære i sin *Aphorismen zur Lebensweisheit*, fra 1851, viser oss at dette ikke var en uvanlig måte å forstå begrepet på – i hvert fall i Tyskland – og sier innledningsvis: «If I were to say *Honour is external conscience and conscience is inward honour*, no doubt a good many people would assent...».³³ Den realistiske filosofen på sin side oppfatter dette som en for idealistisk måte å definere ære på, og legger frem et alternativ:

...there would be more show than reality about such a definition, and it would hardly go to the root of the matter. I prefer to say, *Honour is, on its objective side, other people's opinion of what we are worth; on its subjective side, it is the respect we pay to this opinion.*³⁴

Han avfeier ikke fullstendig at den første definisjonen har et element av sannhet, men oppfatter det heller som unntaket at ære og samvittighet er det samme og gir derfor en annen definisjon, hvor ære i alle tilfeller handler om andres bedømmelse. Schopenhauer hadde kanskje rett om sin tid og sine omgivelser, men i Norge ble det stadig vanligere i de siste tiårene av 1800-tallet å snakke om en type ære som individet selv, ikke samfunnet, avgjorde om man hadde.

Stewart selv vedkjenner, litt ut i drøftingen sin, at det er noe som går tapt i hans definisjon:

³² Gude-Smith, Just. *Poesien i Religionens Tjeneste*. Thronhjelm: Brækstad Co. 1871. s 19

³³ Schopenhauer, Arthur. *The Wisdom of Life*. London: Swan Sonnenschein & CO. 1891. s 73

³⁴ Ibid. s 73

...the word 'honor' has a very wide range of meaning [...] Even if we analyze honor as a right, it turns out to be intimately connected with many things that are not rights, and it is easy to see why it is sometimes identified with these things.³⁵

Han vil likevel ikke gå med på at æren *er* noe annet en rettighet. Den er definitivt nært knyttet opp til det han kaller moralsk verdi og selvrespekt, men kan ikke defineres som noen av disse. Dette opplever jeg som en svakhet i Stewarts utlegning. I et forsøk på å få én enhetlig definisjon av ære gir han ikke noe særlig plass til å diskutere om vi faktisk må forstå det slik at det finnes ulike former for ære, og ikke bare utallige, og til tider motstridende, variasjoner av én forestilling. Selv om Pitt-Rivers' definisjon er todelt, gir heller ikke den rom for en ære som er rent subjektiv. Han hevder at ære er en persons verdi i sine egne øyne, men *også* i samfunnets øyne. Fokuset kan ligge på den ene siden eller den andre, men det kan ikke være enten eller. Dette er, interessant nok, ikke tilfellet i den juridiske definisjonen fra 1851, som definerte ære som «en Persons Bevisted om sit eget Værd *eller* andre Personers retfærdige Anerkjendelse af samme».³⁶

De aller fleste forskere har operert med at æren har to aspekter, et indre og et ytre, eller et subjektiv og et objektiv.³⁷ Stewart vektlegger at disse er nettopp *aspekter* av æren. Jeg kommer til å bruke begrepsparet subjektiv og objektiv for å snakke om to ulike *typer* ære. Med objektiv ære mener jeg en ære som andre bedømmer om en person har, ut fra samfunnets eller gruppens generelle æreskodeks. Med subjektiv mener jeg en ære som personen selv avgjør om han eller hun har, ut fra en personlig æreskodeks. En personlig æreskodeks vil ofte samsvare med den allmenne æreskodeksen ettersom individet er formet av sine omgivelser. Samtidig vil det være tilfeller hvor et individ oppfatter det som rett etter sin egen æreskodeks å gjøre noe som i andres øyne vil bli sett på som et brudd på samfunnet eller gruppens æreskodeks. Dette kan være på grunn av ulike meninger eller fordi det bare er personen selv som kjenner til alle omstendighetene rundt saken. Når en person velger å handle deretter, vil han eller hun miste objektiv ære, men bevare sin subjektive ære. Dette er en bruk av begrepsparet som ikke samstemmer helt med andres, men objektiv og subjektiv er heller ikke blitt benyttet på noen konsekvent måte i den tidligere forskningen.³⁸ Jeg mener med dette ikke at alle forekomster av begrepet ære kan kategoriseres som enten subjektiv eller objektiv, eller

³⁵ Stewart, Frank Henderson. *Honor*. s 33

³⁶ Min kursivering

³⁷ Ibid. ss 12-13

³⁸ Ibid, s 12. Fotnote 10

at de ikke ofte flyter over i hverandre. Men når man arbeider med norske kilder fra andre halvdel av 1800-tallet er man, som vi skal se, nødt til å ha en kategori for en type ære som er rent subjektiv.

2.3 Fremgangsmåte og kilder

De fleste beskrivende studier av ære kan kategoriseres som enten *konseptuelle* eller *leksikalske*, for å bruke Stewarts terminologi.³⁹ I et konseptuelt arbeid starter man med en definisjon av æren og studerer så de tilfellene hvor man etter den definisjonen har å gjøre med ære. Med den leksikalske metoden velger man seg ut ett eller flere ord og analyserer ut fra det man finner av disse. Siden denne diskusjonen fokuserer på begrepet, fremfor forestillingen, var det naturlig å bruke en leksikalsk fremgangsmåte. Dette har også klare fordeler fremfor den konseptuelle. Det gjør prosessen med å finne relevante kilder enklere, og man er ikke hindret av det faktum at det er svært vanskelig å etablere en konsekvent og definitiv definisjon av ære.⁴⁰

Med den leksikalske fremgangsmåten gjorde jeg en mengde søk i Nasjonalbibliotekets digitale arkiver, som inneholder alt fra skjønnlitteratur og katekismebøker til aviser og stortingsforhandlinger. Jeg begynte med et knippe ord og uttrykk – *ære*, *vanære*, *æresfølelse*, *mand af ære*, og *kvinde af ære*, for å nevne noen – og utvidet søkene ettersom flere ulike begreper dukket opp i kildene, som *borgerlig ære*, *æresfølelse*, *æresyge* og *æresspørgsmaal*. Under denne prosessen dannet det seg et bilde av samfunnsområder og diskusjoner hvor æresretorikken var både gjennomgående og eksplisitt. Jeg fokuserte derfor videre på å samle og studere kilder relatert til disse, i lys av de tre nevnte forskningsspørsmålene. Basert på det kildegrunnet som ble opparbeidet valgte jeg ut to hovedområder hvor 1800-tallets forestillinger om ære ble diskutert og utfordret. Det første var den juridiske diskursen om ære. Det andre var den moderne litteraturen som tok opp spørsmål om kvinner og deres situasjon i samfunnet. I diskusjonen som følger på disse sidene, blir de to områdene nærmere analysert for å se hva slags, om noen, effekt det som foregikk her har hatt på hvordan nordmenn snakker om ære. Samtidig blir det diskutert hvilke generelle samfunnstendenser de to diskursene var en del av.

³⁹ Ibid. s 5

⁴⁰ Ibid. s 5

2.3.1 Skjønnlitteratur som kilde

I oppgavens andre hoveddel blir en rekke skjønnlitterære tekster brukt som kilder for å kunne si noe om norsk æresretorikk på slutten av 1800-tallet. Å bruke fiksjon på denne måten, som levninger fra tiden de ble skrevet, er ikke veldig problematisk for historikeren. Å bruke en historisk roman som kilde til tiden den beskriver, for eksempel, byr på langt større utfordringer. Selv om tekstene som blir analysert her, i stor grad er skrevet om steder og situasjoner som var kjente for forfatterne, må man ha med seg visse forbehold og ikke uten videre anta at det en leser viser frem tidens usminkede virkelighet. Vi må, blant annet, ta høyde for at forfattere ofte tilpasset seg både tidens stilkrav og publikums forventninger.⁴¹

Når det gjelder spørsmålet om forfatterens tilpasning er vi i denne diskusjonens tilfelle heldig stilt. Et rådende prinsipp for dem som ville skrive noe som ble regnet som god litteratur de siste tiårene av 1800-tallet – et tema vi kommer tilbake til – var nemlig å gjenspeile virkeligheten så realistisk som mulig og skrive om aktuelle problematikker. Dette betyr selvsagt ikke at litteraturen alltid dokumenterte virkeligheten som den var, men det gir oss større grunn til å anta at det vi leser i stor grad viser frem forfatterens samtid på en relativt troverdig måte.

For denne oppgavens problemstilling er den effekt litteraturen hadde på den offentlige diskursen minst like viktig som hva den reflekterer. Også her stiller litteratur fra siste del av 1800-tallet i særklasse, ved at den spilte en sentral rolle i å informere og styre den offentlige debatten. Det såkalte moderne gjennombrudd i litteraturen, som vi kommer tilbake til, førte til mer enn at flere norske forfattere utviklet et nytt fokus og en ny skrivestil. Ved å beskrive samfunnet som det virkelig var og stille kritiske spørsmål, tiltrakk litteratene seg mye oppmerksomhet og var med på å forme den offentlige debatten. Gro Hagemann beskriver det på denne måten:

Litteraturen spilte en viktig rolle, men dette ble mer enn en radikal litteraturbevegelse. Bevegelsen ble en del av den politiske opposisjonen og innebar et omfattende oppgjør med hele det rådende kulturelle system. [...] Når den nye, radikale diktningen fikk så

⁴¹ Kjelstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En Innføring i Historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999. ss 165-166, 292-294 og Southgate, Beverley. *History Meets Fiction*. Harlow: Pearson Education Limited, 2009. ss 7-10

stor betydning og ble tatt så alvorlig, var det fordi den hadde betydning langt utenfor de litterært interessertes krets. Med det moderne gjennombruddet fulgte en ny rolle for litteraturen. Den ble en del av dagens kamp, nøye vevd sammen med den politiske striden. Arenaene var mange. Samfunnskritiske ideer ble luftet i aviser og tidsskrifter, de ble temaer for store debattmøter, og de vant innpass i det politiske liv.⁴²

På samme måte bemerker Jens Arup Seip hvordan tidens kulturradikale idéer fikk et merkbart gjennomslag i Norge, og forklarer dette, blant annet, med den moderne litteraturens betydning:

Nå er det så at den aktive kulturradikalisme hadde en smal sosial basis, hovedsakelig blant akademikere. Allikevel fikk den vidtrekkende innflytelse, også innenfor folkepartiet, og langt større politisk betydning enn i nabolandene. Forklaringen på denne usedvanlige styrke kan søkes i to retninger. For det første i kvaliteten og bredden i diktning og litterær propaganda. Slagord ble skapt som nådde langt ut over den nærmeste lesekrets.⁴³

Litteratur var en viktig del av den offentlige diskursen på slutten av 1800-tallet, mer enn noen gang tidligere. Forfattere belyste problemer, stilte spørsmål og var med på å sette dagsordenen.⁴⁴ For historikeren er dette med på å gjøre skjønnlitterære verk fra denne perioden ekstra relevante.

At denne oppgaven i så stor grad som den gjør benytter seg av fiksjon som kilder, kommer av både den type realistiske litteratur som ble skrevet under andre halvdel av 1800-tallet og påvirkningen denne hadde på den offentlige debatten.

⁴² Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd 1870-1905*, bind 9, red. Knut Helle et al., *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug og Co, 1997. ss 54, 111

⁴³ Seip, Jens Arup. *Utsikt Over Norges Historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2002. Del 2. s 138 (Boken inneholder både bind 1 og 2 av Seips *Utsikt og Over Norges Historie*, som opprinnelig var separate utgivelser. Sidetallene begynner på nytt i bind 2.)

⁴⁴ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. s 44

3 Teori

Hvorfor ære forsvinner ut av tenkemåten – og dermed også språket – til nordmenn, og Vesten generelt, er blitt forklart både funksjonalistisk og ut fra et mentalitetsperspektiv. De funksjonalistiske forklaringene vektlegger statens fremvekst og utbredelse som årsak til utviklingen. Både i Erling Sandmos artikkel *Æreskulturens Fall og Vekst*, som ble sitert innledningsvis, og Arnved Nedkvitnes *Ære, Lov og Religion i Norge Gjennom Tusen År* blir det sagt at staten «marginaliserer» æren. Nedkvitne har som utgangspunkt at æren var viktig i det førstatalige Norge ettersom det var en normskaper og en måte å organisere samfunnet på.⁴⁵ Gjennom århundrene ble mye av denne funksjonen overtatt av de nye samfunnsinstitusjonene kirke og stat; en prosess hvor staten ble stående igjen som den endelige «vinner» av kampen om normautoritet. At staten begynte å blande seg inn og diktere normene for samfunnet hadde utvilsomt en stor påvirkning på æren. I standardverket *The Civilizing Process*, trekker Norbert Elias de lange linjene i europeisk historie og beskriver hvordan staten temmet den eksisterende voldskulturen og innførte nye, mer «siviliserte», prinsipper for rett førsel. Nedkvitne viser med eksempler fra norsk historie hvordan gamle æresnormer, i denne prosessen, måtte vike for normer fremmet av staten. Siviliseringen av samfunnet har derimot liten forklaringskraft når det kommer til ærens marginalisering. Den kan ikke gjøre mye mer enn å forklare hvorfor æreskodeksen endres. At ære og statens normautoritet kunne leve side om side ser vi klart i begrepet *borgerlig ære*, som ble mye brukt på 1800-tallet. Kort sagt, er borgerlig ære en form for ære som står og faller på om en følger statens lover. Hvis man, for eksempel, begikk et lovbrudd som førte til at man mistet stemmeretten, hadde man også mistet sin borgerlige ære. Begrepet viser oss at statens normer ikke fordrev æren. De ble i stedet inkorporert, og endret æren.

Sandmos forklaring baserer seg også på at æren var en måte å organisere samfunnet på, og et grunnlag for virkelighetsforståelsen. Å ha ære og leve etter den sikret livets orden:

Det å være ærlig, innebar ikke bare å snakke sant og handle uten svik, men å leve i pakt med det sosiale systemets sannhet og ikke fornekte dets orden. Den ærlige

⁴⁵ Nedkvitne, Arne. *Ære, Lov og Religion i Norge Gjennom Tusen År*. ss 11-25

oppfylte sin funksjon, fylte sin rolle – og overskred den ikke. Det å være ærlig var å ha ære.⁴⁶

I den tidlig-moderne perioden fant det, ifølge Sandmo, sted et epistemeskifte, drevet av statens økende makt, blant annet.⁴⁷ Spesielt i Norden fikk man en sterk tillit til staten, som fremmet en ny virkelighetsforståelse, og som man var villig til å overlate både «konflikter og fellesoppgaver» til.⁴⁸ Det ble med andre ord ikke like imperativt å bevare ærens orden og prinsipper, da staten nå sikret samfunnets trygghet og stabilitet. Jeg oppsummerer dette argumentet overfladisk, fordi selv om Sandmo kaller det «en hovedforklaring på ærens «'fall from grace'»,⁴⁹ fortsetter ære lenge å være en del av nordmenns mentalitet og språk. Han sier selv i artikkelen at til tross for at æren opphører å være en måte å forstå virkeligheten på og sikre dens stabilitet, er «Ære og skam [...] viktige motiver i hele 1800-tallets tenking», og «æren bevares [...] som symbolsk kapital for befolkningen for øvrig.»⁵⁰

Epistemeskiftet Sandmo beskriver har derimot et annet sentralt element: «oppkomsten av det moderne individ.»⁵¹ Det blir bare kort nevnt, men han hevder at et økende fokus på subjektet og individet – som i stadig mindre grad ble definert ut fra sin rolle og funksjon i standssystemet og nettverket av sosiale relasjoner – er en «sentral forutsetning for æreskulturens tilbakegang».⁵² Dette ligner idéen som ligger til grunn for Peter Bergers forklaring for «the obsolescence of the concept of honor», som artikkelen fra 1970 heter. Også han bemerker at æren ble endret fra den tidlig-moderne perioden og utover, men ikke avskaffet:

The contents had changed, but there was still a conception of honor in the age of the triumphant bourgeoisie. Yet it was with the rise of the bourgeoisie, particularly in the consciousness of its critical intellectuals [...] that an understanding of man and society emerged that would eventually liquidate *any* conception of honor.⁵³

Han vedgår at ingen enkel modell kan forklare den endelige «likvideringen» av æren, men peiler seg inn på begrepsparet *deinstitusjonalisering* og *subjektivering*, slik det ble brukt av

⁴⁶ Sandmo, Erling. *Ærens Fall og Vekst*. s 210

⁴⁷ *Ibid.* s 218

⁴⁸ *Ibid.* s 218

⁴⁹ *Ibid.* s 218

⁵⁰ *Ibid.* s 219

⁵¹ *Ibid.* s 219

⁵² *Ibid.* s 219

⁵³ Berger, Peter, Berger, Brigitte & Kellner, Hansfried. *The Homeless Mind*. s 87

den tyske sosiologen Arnold Gehlen. Med deinstitutionalisering mener han at samfunnet gjennomgikk en prosess hvor institusjoner som før ga individet stabilitet og mening ble usammenhengende og fragmenterte, og dermed fremsto som upålitelige og uten autoritet til å kunne fortelle individet hvem det er og meningen med dets liv.⁵⁴ Berger selv gir ingen eksempler, men slike institusjoner kan være familien, kirken og religionen og lokalsamfunnet, for å nevne noen. Alle disse ble dramatisk endret i Europa og Norge som et resultat av demografiske skifter, industrialisering, vitenskap og nye tankestrømninger. Resultatet av denne prosessen var, ifølge Berger, mer enn at institusjonene ble stående uten evne til å hjelpe individet frem til utvikling og selvrealisering. De ble til og med en fiende av det:

The reciprocity between individual and society, between subjective identity and objective identification through roles, now comes to be experienced as a sort of struggle. Institutions cease to be “home” of the self; instead they become oppressive realities that distort and estrange the self. Roles no longer actualize the self, but serve as a “veil of *maya*” hiding the self not only from others but from the individual’s own consciousness.⁵⁵

I denne virkeligheten oppstod det en ny subjektivitet.⁵⁶ I stedet for å se til samfunnets institusjoner og normer for å definere hvem man var og hvordan man burde leve, begynte mennesker å se innover. Dette var en direkte motsetning til den tradisjonelle forestillingen om ære, som handlet om å leve etter samfunnets «idealized norms», «certain archetypal patterns of behaviour», og gitte institusjonelle roller.⁵⁷ Idet man begynte å se innover i seg selv oppdaget man normer, ambisjoner, ønsker og identiteter som ikke tilsvarte det som tidligere hadde gitt ære. Stilt overfor de to alternativene valgte det moderne mennesket å ofre æren for «friheten» til å kunne finne seg selv.

I denne prosessen begynte man også å utvikle – eller gjenoppdage – idéen om menneskets iboende *verdighet*:

The age that saw the decline of honor also saw the rise of new moralities and of a new humanism, and most specifically of a historically unprecedented concern for the dignity and the rights of the individual. The same modern men who fail to understand

⁵⁴ Ibid. s 92

⁵⁵ Ibid. ss 93-94

⁵⁶ Ibid. s 93

⁵⁷ Ibid. ss 86-87

an issue of honor are immediately disposed to concede the demands for dignity and for equal rights by almost every new group that makes them – racial or religious minorities, exploited classes, the poor, the deviant, and so on.⁵⁸

Mennesket opphørte å først og fremst være en del av et system, og en skapning hvis hensikt var å på en god måte oppfylle ulike roller. I den gamle tenkingen var det det en person *gjorde*, de roller han eller hun hadde, som ga identitet og verdi. Den nye måten å se mennesket på tilskrev det en «intrinsic humanity» uavhengig av dets evne til å følge normer og oppfylle institusjonelle roller, eller som Berger sier det: «dignity derived from his very being».⁵⁹ Ut fra dette synet fikk mennesket krav på en viss aktelse og respekt uansett hvor godt de fulgte æreskodeksen. Mange rettigheter som før tilhørte de som hadde og bevarte ære, ble nå allemannseie. Samtidig som flere så behovet for å bryte med ærens tradisjonelle premisser, for å finne seg selv, mistet altså æren mye av sin fundamentale verdi.

Institusjonsskritikk og tanken om det moderne individet var verken noe som plutselig oppstod eller ble fullbyrdet på 1800-tallet. Fra renessansen og videre gjennom reformasjon og opplysningstid hadde disse idéene vokst og stadig mer preget vestlig tankegang. De strukturelle og ideologiske omveltninger som skjedde i Europa under det nittende århundre var samtidig uten tidligere historisk sammenligning. Med industrialiseringen ble hele produksjonssystemet og økonomien dramatisk forandret. Århundregamle levemønstre ble brutt opp i det massemigrasjon og urbanisering skapte nye virkeligheter for mer enn bare en liten del av befolkningen. Samtidig fant det sted vitenskapelige oppdagelser som gjorde det mulig å ikke bare tenke annerledes om, men fullstendig forkaste, de rådende tankene om menneskers tilblivelse og hensikt. Det var i denne tiden av oppbrudd og utbredt deinstitutionisering at det moderne individet for alvor ble en idé som vant støtte.

Teoriene om en ny subjektivitet og individets primat maler et bilde av at det fant sted et oppgjør med æren da vesten ble modernisert. Frank Henderson Stewart vektlegger i stedet endringer i forståelsen av hva det var som ga ære når han skal forklare ærens kollaps. En allment akseptert historisk utvikling blant dem som studerer temaet, er at ære i vesten gradvis begynte å basere seg mer på moralske kvaliteter enn ytre markører og bestemte måter å handle på. Ifølge Stewart førte dette til at ærens grunnlag forsvant:

⁵⁸ Ibid. s 8

⁵⁹ Ibid. ss 89,95

Once the shift is made from basing honor on a certain kind of behavior (always winning in battle, always keeping one's promise) or on the possession of certain external qualities (wealth, health, high rank) to basing it on the possession of certain mostly moral qualities (the ones that we refer to compendiously as the sense of honor), then the way is open for the whole notion of honor to be undermined.⁶⁰

Å være knyttet til visse moralske prinsipper og verdier – det han kaller å ha en velutviklet æresfølelse (sense of honor) – ble oftere det som ga ære, særlig utover 1800-tallet. Motivene for folks handlinger ble viktigere enn handlingene i seg selv. Stewart viser, blant annet, til et eksempel med en katolsk offiser i den tyske hæren som avslår når han blir utfordret til duell, fordi kirken forbyr duellering. I hæren var det å avslå en duell et svært alvorlig brudd på æreskodeksen, som tradisjonelt sett skulle ha kostet offiseren æren. Men ettersom grunnen til at han avslår er en hengivenhet til sin tro, ser kollegene hans at han har de moralske kvalitetene integritet og trofasthet. Den katolske offiseren mister dermed ikke sin rett til respekt, sin ære.⁶¹ Stewart påpeker at dette er overførbart til enda mer homogene grupper, ettersom det også vil være forskjell på handlingene til individer som har samme verdigrunnlag. Resultatet av denne utviklingen er at det blir mye vanskeligere å avgjøre om en person har ære eller ikke, når det er dens indre motiver og rasjonalisering som må studeres for å kunne komme frem til en beslutning. Sosiale mekanismer og systemer som behandlet folk ulikt ut fra om de hadde ære eller ikke, ble med dette tilnærmet meningsløse og smuldret opp.⁶²

3.1 Bakgrunn – Et Norge i Vesten

Norge begynte for alvor industrialiseringsprosessen på 1850-tallet, flere tiår etter Vestens ledende nasjoner. På dette tidspunktet lå man også etter i den intellektuelle og kulturelle utviklingen som preget mange av de samme landene. Flere av Norges fremste statsmenn og reformatorer var helt klart oppdatert og inspirert av det som foregikk ellers i Europa, men i litteratur, åndsliv og en del vitenskapelige kretser rådet en markant konservativ tendens.⁶³ Dette forandret seg dramatisk i løpet av de tre siste tiårene av 1800-tallet.

⁶⁰ Stewart, Frank Henderson. *Honor*. s 48

⁶¹ Ibid. s 49

⁶² Ibid. s 53

⁶³ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. ss 44-49

Utover andre halvdel av det nittende århundret fant det sted en sterk urbanisering i Norge. Flere byer, spesielt langt kysten, mangedoblet sine innbyggertall. Særlig Kristiania opplevde en enorm vekst, og ble en internasjonal storby i samtiden. I perioden 1850 til 1880 var det ingen europeiske byer som vokste forbi hovedstaden i folkemengde.⁶⁴ Byene som utviklet seg ble møteplasser for mennesker og tankestrømninger fra andre land. Samtidig oppstod det her en normgivende kultur, som over tid bidro til «et skifte i hele samfunnet – i autoritetsforholdene, i atferdsnormene i familielivet og i det sosiale liv.»[sic]⁶⁵ De strukturelle forandringene industrialiseringen og den påfølgende urbaniseringen førte med seg, var med på å legge grunnlaget for store endringer i nordmenns kultur og mentalitet. Jens Arup Seip sa det slik: «Samtidig som den stabile sosiale struktur gikk i oppløsning, ble også den enhetlige overordnede kultur brutt i stykker.»⁶⁶ Den «samstemthet som hersket i 1850–60-årene om viktige atferdsnormer, om moral og politikk» stod for fall.⁶⁷

I historiefaget blir denne kulturelle og intellektuelle omveltningen gjerne kalt «det moderne gjennombrudd». Uttrykket er kanskje mest kjent som en beskrivelse av den litterære utviklingen som fant sted de siste tiårene av 1800-tallet. Litteraturen var en sentral del av det som skjedde, men gjennombruddet var samtidig vidtspennende. Det var et oppgjør med rådende politisk makt, sosiale normer, religiøse dogmer og etablerte institusjoner, som engasjerte flere enn bare forfattere og litterater. Gro Hagemann oppsummerer det på denne måten:

I første omgang var det ikke kulturkonservativisme som skulle prege det moderne gjennombruddets menn og kvinner. Tvert imot ble kritisk søkelys rettet mot alle samfunnets bestående institusjoner – ekteskap, kirke, skole og kongedømme. Ingen av dem gikk fri. Kritikken var basert på en sterk tro på vitenskap, utvikling og fornuft. Det var det enkelte individet og dets muligheter som stod i sentrum for interessen, og man hadde tillit til at alle kunne bli lykkeligere hvis den ytre tvangen i samfunnet forsvant. Bak anklagene mot det bestående samfunn levde drømmen om et fritt og

⁶⁴ Helle, Knut, et al. *Norsk Byhistorie. Urbanisering Gjennom 1300 År*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2006. ss 336-342

⁶⁵ Seip, Anne-Lise. *Nasjonen Bygges. 1830-70*, bind 8, red. Knut Helle et al., *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug og Co, 1997. ss 162-163

⁶⁶ Seip, Jens Arup. *Utsikt Over Norges Historie*. Del 2. s 129

⁶⁷ *Ibid.* Del 2. s 129

selvstendig menneske uten livsløgn. Det moderne gjennombruddet i litteratur og åndsliv falt sammen med sterk fremgang for den politisk opposisjonen...⁶⁸

Jens Arup Seip sier tilsvarende:

«Det moderne gjennombruddet» i åndslivet førte i 1870–80-årene til en «kulturkamp» som gjaldt grunnleggende holdninger i tankeliv og samfunnssyn. [...] 1870-årenes utviklingstenking førte til en historiserende holdning; fortiden ble hentet frem for å tjene en ønsket fremtid. Angrepet på institusjonene hadde en dypere grunn og en bredere front; det gjaldt «alle forhold i samfunnet» (Bjørnson). «Alle forhold»: politikk, forholdet mellom klassene, mellom kjønnene, ekteskapet, moral, religion. [...] Kulturradikalernes slagord, formulert av Bjørnson i 1877, ble dette: «at være i sannhet»; «våge å tenke, våge å tale som vi tenker». [...] Det som holdt de radikale sammen [...] var det felles opprør mot det de kalte «autoritetsprinsippet» i de etablerte institusjoner.⁶⁹

I løpet av de siste tiårene av 1800-tallet ble Norge i stor grad et samfunn på lik linje med Vesten ellers. I strukturering, kultur og intellektuelt miljø var landet nå en del av det moderne Europa. Som Seip sier det: «Styrken i de nye ideene berodde også på at de stod frem med Europa og Historien i ryggen: de ble presentert som uttrykk for en bred bevegelse i europeisk samtid, og dertil som videreføring av en historisk tradisjon som både var almen og norsk.»⁷⁰ Da den norske kunsthistorikeren og forfatteren Lorentz Dietrichson i 1875, etter flere år på reise i Europa, kom tilbake til Kristiania for å bli professor ved Universitet var atmosfæren merkbart annerledes. I tillegg til den gamle konservativismen, kunne han overalt observere en «djerv moderne-radical Europæisme».⁷¹

⁶⁸ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. ss 54-55

⁶⁹ Seip, Jens Arup. *Utsikt Over Norges Historie*. Del 2. ss 133-135

⁷⁰ Ibid. Del 2. s 136

⁷¹ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. s 51

4 Oppgavens oppbygging

Etter hvert som forskningen rundt ære skjøt fart utover andre halvdel av forrige århundre ble det utviklet et helt begrepsapparat for å beskrive alle de ulike manifestasjoner av ære som ble funnet av historikere, sosiologer og antropologer. Ære kunne, for å nevne noen, være vertikal eller horisontal, det var forskjeller mellom mannlig ære og kvinnelig ære, og æren var både kollektiv og individuell. For å diskutere det som er denne tekstens problemstilling strukturerer jeg meg rundt de to nevnte samfunnsområdene, koblet med det fundamentale begrepsparet juridisk og sosial ære.

Med *juridisk* ære menes ære som en offisiell, dømmende institusjon har autoritet til å ta fra og dele ut til mennesker. På 800-tallet i Norge var det tinget som hadde denne makten, på 1800-tallet var det staten. Følgene av å bli fradømt juridisk ære har variert både geografisk og historisk. Den *sosiale* ære er det privatsamfunnet som avgjør om en person besitter. Denne er mindre formell og det er ikke alltid like tydelig om en person har den eller ikke, men konsekvensene av å miste den kan være vel så dramatiske som tapet av juridisk ære. Historisk har disse to typene vært nært sammenknyttet. Dette har vært tilfellet i stor grad fordi brudd på æreskodeksen og lovbrudd ofte har gått hånd i hånd. En tyv, for eksempel, vil ha brutt både med sterke sosiale normer og lovens bokstav.

I oppgavens første del tar jeg utgangspunkt i den juridiske æren. Æresstraffens avskaffelse i 1848 og dens effekter blir diskutert innledningsvis. Deretter ser jeg nærmere på tenkingen rundt ære blant ledende jurister på slutten av 1800-tallet, hvorvidt den skilte seg fra tidligere generasjoners og språklige konsekvenser som fulgte av den. Til slutt ser jeg på hvordan den juridiske diskursen var drevet av og reflekterer oppfatninger og tenkemåter som ble stadig mer vanlige og innflytelsesrike under andre halvdel av det nittende århundre.

Oppgavens andre del fokuserer på sosial ære. Her tar jeg utgangspunkt i 1800-tallets moderne litteratur, av og om kvinner. I den sentrale diskusjonen analyserer jeg hvordan et utvalg av kvinnelige forfattere skrev om og fremstilte ære. Deretter, ser jeg nærmere på to mannlige forfattere som skrev om kvinners situasjon i samfunnet, og på hvilken måte ære var en del av problematikken de tok opp. Ut fra det som kommer frem hos de ulike forfatterne, diskuterer jeg effekten 1800-tallets kvinner og «kvinnespørsmål» har hatt på norsk æresdiskurs, og

samtidig hvordan den analyserte litteraturen eksemplifiserer tematikker som preget de siste tiårene av det nittende århundret.

Til slutt trekker jeg sammen trådene og oppsummere hvordan man snakket om ære i juridiske og litterære kretser i Norge. Jeg viser hvilken bredere diskurs dette reflekterer og diskuterer deretter i hvilken grad vi kan si at æren på grunn av dette ble et begrep som nordmenn sluttet å bruke.

5 Å styre utviklingen

5.1 Æresstraff

Etter Kong Christian Vs Norske Lov av 1687 kunne en forbryter bli dømt som såkalt 3-marks-mand eller mindremand for «ran eller anden u-ærlig sag».⁷² Betegnelsen 3-marks-mand viste til summen den dømte måtte betale. Å bli dømt for uærlig sak var en annen måte å si at noen ble dømt for æreløs handling, og ble sammen med det å bli dømt til å betale en 3 marks bot eller å bli erklært som mindremand beskrevet som æresstraff på 1800-tallet.⁷³ Straffen for en mindremand kunne være tap av mange grunnleggende rettigheter, forvisning fra byen og skamstraffer som å settes i gapestokk. Uttrykket mindremand er for øvrig talende for hva denne æresstraff innebar. En mindremand var, ifølge én beskrivelse, «en mand, der er mindre en lovfast, altsaa det modsatte af en god mand.»⁷⁴ En kvinne som hadde blitt fradømt æren ble kalt «en ond kvinde».⁷⁵ Å være offisielt stemplet som ond, og det motsatte av god, fikk selvsagt mer enn bare juridiske konsekvenser. Mindremandparagrafen var aktiv – men som vi skal se, ikke hyppig brukt – frem til den ble avskaffet ved en ny kriminallov av 1842. Avskaffelsen førte også til endringer i straffeloven av 1848 hvor skamstraffer, forvisning og det å bli fradømt sin ære – «at have æren forbrudt» som det ble kalt – ble erstattet med bøter eller fengsel.⁷⁶ Det blir iblant hevdet at ærestaffen ble avskaffet i Norge med den nye kriminalloven av 1842. Dette gjaldt derimot bare den æreløshet som fulgte en mindremandsdom. Frem til 1848 kunne man også ut fra straffeloven bli fradømt sin ære. Æresstraff var med andre ord fortsatt en realitet etter den nye kriminalloven. Da stortinget vedtok straffeloven ble dette bemerket. Man sa at fordi loven av 1842 kun opphevet mindremandsparagrafen «er man formeentlig ikke berettiget til af dets ophævelse at slutte, at

⁷² Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687. 1-22-15

⁷³ Et eksempel er høyesterettsjustitiarius P.C. Lasson, som i en av sine lovkommentarer skrev: «[Æresstraffen] betegnedes ikke alene, som i de sidstnævnte lovsteder, ved de udtryk, at have æren forbrudt eller at straffes paa æren, men under forskjellige andre talemaader, t. ex. at være mindremand [...] hvilket navlig den blev, som dømtes til at bøde sine tre mark»

Lasson, P.C. *Haandbog i Criminalretten. Den Almindelige Del*. Christiania: W.C. Fabritius, 1848. s 289

⁷⁴ Collett, Peter Jonas. *Forelæsninger Over Personretten. Efter den Norske Lovgivning*. Christiania: Jacob Dybwad, 1865. s 54. (Posthum utgivelse av Colletts forelesninger. Forelesningen, som blir sitert flere ganger gjennom denne teksten, ble holdt i 1848)

⁷⁵ Ibid. s 54

⁷⁶ *Storthingsforhandlinger 1848. Volum 12. Nr. 3. Indstilling No 34*. s 7 (Stortingsforhandlingene er inndelt etter innstillinger, som igjen har egne sidetall.)

æresstraffen ganske er afskaffet.»⁷⁷ Da den nye straffeloven trådte i kraft 1. januar 1849 var æresstraffen derimot endelig avskaffet. Fra og med da ville, i ordene til juristen Peter Jonas Collett, «ingen lenger kunne fradømmes sin ære efter vor lovgivning».⁷⁸

5.2 Rettigheter tapt er ære tapt

Avskaffelse av æresstraff har potensielt stor påvirkning på hvor viktig ære er for folk, og hvor mye man snakker om det. Før lovendringene i 1842 og 1848 kunne det å ikke ha ære bety å være formelt utstøtt fra samfunnet og offisielt erklært som uærlig og umoralsk. En slik æreløs person stod både uten rettigheter og meningsfylt ansvar og hensikt i samfunnet, og uten mulighet til å selv opparbeide det han hadde tapt. Den eneste måten å gjenvinne den juridiske æren var ved å få kongelig benådning.⁷⁹ Det er dermed ikke vanskelig å forstå hvorfor ære var noe en var opptatt av. Med æresstraffens avskaffelse vil en sentral del av det som gjorde ære til et verdifullt konsept og mye brukt begrep ha falt bort.

Selv om ære, i lovteksten, opphørte å være et begrep som beskrev en rettslig posisjon og sentrale juridiske rettigheter, antyder kildene at det tok lang tid før dette virkelig påvirket hvordan folk flest snakket om ære, hvis det i det hele tatt gjorde det. I aviser og bøker dukker det sent ut på århundret opp artikler og historier om hvordan staten og domstolene fratok individer deres «ære». I disse sakene var det ikke snakk om at en person hadde eksplisitt blitt fradømt æren. Det var det både i teori og praksis slutt på etter loven av 1848. Likevel snakket mange som om det ikke var tilfellet.

I en artikkel fra *Fedraheimen* i 1885 rapporteres det om Aslak Haukom som ble feilaktig dømt for falskneri, men som etter to år med anker ble frikjent av Høyesterett. Han beskriver hvordan han under de to årene som dømt ble fratatt verv og stillinger, en rolle i byens formannskap blant annet. Selv om loven ikke lengre egentlig beskjefteget seg med hans ære, ble han i lokalsamfunnet «udstødt som en vanæret skabning og som en, der maatte vanære alle, jeg stod i forbindelse med».⁸⁰ Journalisten som legger frem historien akker seg:

⁷⁷ Ibid. s 1

⁷⁸ Collett, Peter Jonas. *Forelæsninger Over Personretten.* s 61.

⁷⁹ *Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687.* 1-22-15

⁸⁰ «Syrgjelegt Rettsstell.» *Fedraheimen.* 29.04.1885

Aslak Haukom i Kvitseid hev no gjevet ut ei bok, 'Hvad man kan komme til at opleve', og der fortel han um kor stor misfaring skuldlaus mann kann faa ved domstolen, naar det berre er lov-bokstaven som skal raada yver manns ære og vyrdnad.

Artikkelforfatteren og Haukom selv var begge av den oppfatning at konsekvensene av en dom gjorde slik skade på en manns ære at en fortsatt kunne snakke om at staten rådde over en persons ære. Det at dommens tekst ikke nevner den dømtes ære gjorde liten forskjell.

Et annet eksempel på at ære fortsatt ble oppfattet som noe domstolene hadde autoritet over finner vi i boken *12 af Vore Samtidige* fra 1895. Her gjengis noen små samtaler maleren Christian Krohg hadde med tolv norske kulturpersonligheter og politikere som han portretterte. En av disse var den kjente sangeren og komponisten Thorvald Lammers. Under deres møte kom de inn på det faktum at Lammers hadde en bakgrunn som jurist, noe som gjør hans språkbruk ekstra interessant:

«Ja, det er sandt, de er jo juridisk kandidat. Var de ogsaa i praksis?»

«Gudbevare mig vel. Jeg var edsvoren i 3 aar.»

«Var de virkelig? De maatte være interessant. Alle de psykologiske studier, de kunde gjøre.»

«Selvfølgelig. Uhyre interessant.»

«Dømte de ogsaa folk?»

«Ja, jeg har dømt mange folk fra liv og ære.»⁸¹

De tre årene Lammers var edsvoren var fra 1867 til 1870. Denne perioden arbeidet han som sorenskriverfullmektig.⁸² På måten han ordlegger seg i samtalen med Krohg høres det ut som fradømmelse av ære fortsatt var vanlig praksis i Norge tjue år etter at det ble strøket fra loven. Lammers hadde tatt sin juridiske utdannelse mer enn ti år etter at æresstraffen ble opphevet. Hans språkbruk kan derfor vanskelig sies å være kun en rest av gammel tradisjon. Forklaringen er derimot en annen.

Hva mange, etter 1848, mente når de snakket om fradømmelse av ære kan vi se fra et tredje eksempel på at ære fortsatt ble oppfattet som å være knyttet til juridisk dom. I en artikkel i

⁸¹ Krohg, Christian. *12 af vore Samtidige*. Kristiania: Feilberg & Landmark. 1895. Under overskriften «Thorvald Lammers» (Boken inneholder ikke sidetall)

⁸² Bjørkøy, Svein. «Thorvald Lammers.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009. https://nbl.snl.no/Thorvald_Lammers

Dagbladet fra 1879, under tittelen «Tab af borgerlig ære» skriver innsenderen, som signerer som «En ustraffet borger»:

Vor civiliserede tid har ikke mere de saakaldte «3-marks-mænd», men vi mangler dog ikke æreløse, som aldrig kan drive borgerlig næring i eget navn, aldrig kan have en stemme med i stadens-, bygdens- eller landets anliggender osv. Og hvormeget skal der i vor oplyste humane tid til for at blive æreløs for hele livet? Man behøver bare en eneste gang at forgripe sig paa næstens gods, saasom en knibetang, en strisæk, en aflæggergren af en potteplante, saa bliver man, som det sig hør og bør tiltalt og straffet med fængsel for simpelt tyveri, og dermed har man ogsaa uigjenkaldelig mistet sin borgerlige ære. [...] I vor humane tid har man fængselselskab m. v. som skal tage sig af afstraffede forbrydere; men lovgivningen har her en stor pligt at opfylde; den bør, den maa aabne forbryderen adgang til at vinde sin tabte ære og agtelse igjen.⁸³

Den ustraffede borgeren begynner med å vedkjenne æresstraffens formelle opphevelse, men fortsetter så med å legge ut hvordan loven likevel gjør folk æreløse. Det som er interessant å merke seg er at han ikke nevner noe om hvordan en straffedømt lider sosiale konsekvenser. Det artikkelforfatteren kaller ære, er de juridiske rettighetene som blir tapt ved en straffedom. At en person har tapt ære, er synonymt med at han har tapt en del rettigheter som er knyttet til deltagelse i det borgerlige samfunnet, hvorav stemmeretten er den mest sentrale. Den adgangen til å vinne sin tapte ære tilbake som blir krevd, er adgangen til å få tilbake de rettigheter som ble tapt ved dommen. Noe, som vi skal se, det ble åpnet opp for ved loven om æresoppreisning i 1883.

I en utgave av *Bergens Tidende* fra 1882 ser vi lignende språkbruk som i artikkelen fra *Dagbladet*. Bakgrunnen, også for denne teksten, er et ønske om at straffedømte skal få muligheten til å gjenvinne tapte rettigheter:

Vor lovgivning kjender ingen vanærende straffe i juridisk forstand, men den har i grundlovens § 53 a til visse straffe knyttet et tab af politiske rettigheder, hvilket har tilfølge, at den mand, som kommer ind under denne bestemmelse, i den almindelige opfatning vil staa som den der ikke har sin fulde borgerlige ære. [...] Det er haardt, at den, som har forseet sig, men efterat have udstaaet sin straf har levet den hæderlige og reskafne mands liv, aldrig igjen skal kunne træde ind i de politisk myndige borgeres

⁸³ En ustraffet borger. «Tab af Borgerlig Ære.» *Dagbladet*. 26.07.1879

rækker. At end ikke et fortjenstfuldt og opofrende liv skal kunne bringe den tabte ære tilbage er et tillæg til straffen, som er langt tyngre end denne.⁸⁴

Her igjen ser vi hvordan rettigheter, som han spesifiserer som «politiske», avgjør om en person har ære eller ikke. Ære og rettigheter er derimot ikke like tydelig synonymt som i artikkelen fra Dagbladet. Tapet av ære er i teksten først, som i eksempelet fra Fedreheimen, en uunngåelig konsekvens av å bli dømt til rettighetstap. Staten fradømmer forbryteren hans rettigheter. Det er «den almindelige opfatning» som bedømmer hans ære. Men når artikkelforfatteren sier at «den tabte ære» ikke kan vinnes tilbake uten en lovendring som gjør tilbakeføring av rettigheter mulig, kan det likevel virke som han bruker ære og rettigheter synonymt. Det er nemlig lite trolig at han mener at det må en lovendring til for at en person gjennom et «fortjenstfuldt og opofrende liv» i det hele tatt skal teoretisk sett kunne gjenvinne sin sosiale ære. Historien mangler nemlig ikke på eksempler hvor personer som mister ære ved dom, over tid gjenvinner den i samfunnets øyne. Mot slutten av teksten gjøres dessuten dette skillet av stortingsrepresentant Johan Sverdrup, som artikkelen gjengir et lengre sitat av:

Naar man overhovedet ikke kan negte, at denne medborgernes agtelse kan gjenerhverves af den, der engang har mistet den, vil det formentlig heller ikke kunne paastaaes, at den legale forringelse af agtelsesrettighederne bør være uigjenkaldelig.⁸⁵

Sverdrups argument, som også blir et av avisenes argumenter, for at man bør vedta loven om æresoppreisning er at det å gi tilbake noen deres rettigheter er helt i tråd med hvordan samfunnet ellers fungerer. Den som har forbrutt seg, mister «medborgernes agtelse, men kan vinne den tilbake. Slik bør de også være med de juridiske «agtelsesrettighederne». Aktelse og ære er begreper som ble brukt om hverandre, mer eller mindre synonymt. I artikkelen fra Dagbladet så vi at forfatteren sidestilte de to i det han krevde «adgang til at vinde sin tabte ære og agtelse igjen» for den straffede.⁸⁶ Den som har vunnet tilbake medborgerne aktelse har også vunnet tilbake sin sosiale ære, og det Sverdrup kaller «agtelsesrettigheder» er akkurat det som oftere

⁸⁴ «Æresopprejsning.» *Bergens Tidende*. 01.05.1882

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Til dette punktet kan det settes talløse flere eksempler på at begrepene brukes om hverandre. Selv om det var nyanser ble de ofte brukt mer eller mindre synonymt. Til og med i doktorgradsavhandlingen *Begrebet Ære* av filosofen og teologen E. F. B. Horn, som hadde som mål å utforske og definere begrepet ære, blir det ikke gjort noe særlig skille. Horn sier innledningsvis: «For at undgaa det besvær, som et altfor righoldigt stof volder, vil jeg indtil videre ingen forskjel gjøre paa betydningen af udtryk som at ære, at agte, at hædre o. l. Jeg opfatter dem foreløbigt som synonyme og kommer da for det første til at bruge dem iflæng». Gjennom avhandlingen fortsetter han også å bruke uttrykkene «ære og agtelse» og «ære eller agtelse». Horn, E.F.B. *Begrebet Ære. Afhandling for den Phiolosphiske Doctorgrad*. Christiania: Brøgger og Christie's Bogtrykkeri, 1867. s 1

blir kalt «æresrettigheter» eller «æresret». En annen artikkel fra Bergens Tidende illustrerer også hvordan den sosiale ære kunne gjenopprettes uten juridisk inngripen. Som respons til stortingets forslag i 1883 om å vedta loven om «æresoprejsning» skrev avisen:

Det er ligetil, at samfundet maa anse den straffældte forbryder for borgerlig og politisk død, saalænge han ikke ved velført liv og ved hæderlig vandel gennem længere tid igjen har erhvervet sig krav paa medborgeres fulde agtelse. Men naar dette er skjeet, og han i virkeligheden har oparbejdet sin tapte ære, skylder en god lovgivning ogsaa at borttage de følger, som med rette ledsagede dens tap.⁸⁷

Her sier skribenten at en som er fradømt sine borgerlige rettigheter – borgerlig- eller politisk død var en vanlig måte å beskrive en slik tilstand på – «i virkeligheden» faktisk kan opparbeide sin tapte ære før det har skjedd noen endring i hans rettslige og juridiske stilling.⁸⁸ «I virkeligheden» må da forstås som å stå i kontrast til juridisk og formelt. For å bruke vår terminologi: forbryteren kan gjenvinne en sosial ære han eller hun tapte som en indirekte konsekvens av å bli straffedømt. I lys av dette er det sannsynlig at «den tabte ære» som det refereres til i artikkelen fra 1882 er synonymt med juridiske rettigheter.

Eksempelene over illustrerer at språkbruken utover 1800-tallet ikke var konsekvent. Det er ikke alltid tydelig om den ære folk sikter til er en som tapes direkte ved fradømmelsen av rettigheter, eller om æren blir tapt i samfunnets øyne som en konsekvens av å bli fradømt rettigheter. Uavhengig av hva det er snakk om, viser kildene likevel gjennomgående at folk oppfattet det slik at domstolene hadde råderett over en persons ære.

Heller ikke fra offentlig hold later det til at ære sluttet å være et begrep som beskrev noe den dømmende autoritet rådde over etter lovendringene av 1842 og 1848. Dette kan vi, blant annet, se fra justiskomiteéns forslag til en lov om «æresopreisning», som Stortinget vedtok 9. juni 1883. Første paragraf av loven lød:

Den, som er domfældt for en forbrydelse eller til en straf, som i den offentlige mening er vanærende, kan under de i det følgende angivne betingelser opnaa æresopreisning.

⁸⁷ «Æresoprejsning.» *Bergens Tidende*. 16.05.1883

⁸⁸ Et eksempel på dette finner vi i artikkelen om Aslak Haukom. Her sier han selv «Disse dage var uhyggelige. At vide sig domfældt til straf, vide sig brændemærket paa sin pande med et sviemærke, der aldrig vilde udviskes, vide sig borgerlig død og udstødt af sit eget fædrelands borgersamfund...» Et ytterligere eksempel, fra Camilla Collett, finnes på side 68 av denne oppgaven.

«Syrgjelegt Rettsstell.» *Fedraheimen*. 29.04.1885

Denne ophæver alle de af dommen i medfør af den private lovgivning følgende indskrænkninger i den domfældtes æresret, derunder indbefattet det tab af kommunal stemmeret og valgbarhed, som følger af formandskabslovene af 14de januar 1837 og lov af 4de august 1845 sammenholdt med grundlovens § 53 a.⁸⁹

Navnet på loven er i seg selv talende. Å tildele noen æresoppreisning innebar å gi den tidligere dømte tilbake de rettigheter han mistet ved dommen. Ut fra dette kan det se ut som komitéen og Stortinget mente at det å gi tilbake juridiske rettigheter var det samme som å gjenopprette en persons ære. Det er mulig å argumentere for at loven ble kalt for æresoppreisning fordi den også hadde for øye å gi den dømte tilbake sosial ære han hadde mistet som en konsekvens av sin forbrytelse og straff. At æresoppreisning blir gjort tilgjengelig for dem som er dømt for en forbrytelse, eller til en straff som i «den offentlige mening er vanærende» kan antyde dette. Likevel, selv om det skulle stemme at et ønske om å gjenopprette en straffedømts sosiale ære bidro til navnet på loven, kommer det tydelig frem av paragrafen at det primært var et juridisk aspekt av den straffedømts ære som trengte oppreisning. Det æresoppreisningen gjorde var nemlig å oppheve de direkte konsekvenser en tidligere dom hadde påført forbryterens «æresret». Selv om loven, etter 1848, ikke lenger brukte begrepet ære for å beskrive noe en kunne bli juridisk fradømt, fortsatte man å knytte det til eller gjøre det synonymt med rettigheter en kunne bli fradømt.

For justiskomitéen og Stortinget som var samlet i 1883 lå gjenopprettelsen av både juridisk- og sosial ære til grunn for å vedta loven om æresoppreisning. I komitéens innstilling var det likevel tydelig de tapte rettighetene som skapte behovet for en slik lov:

Visse forbrydelser og deraf betingede straffe medfører efter alle landes love tab af eller indskrænkning i den fulde nydelse af de rettigheder, som tilkomme den ubreygtede person. Og anerledes kan det ikke være. [...] Men ligesom vor religion byder den angrende trøst og opreisning, saaledes kræver ogsaa vor naturlige sædelige bevidsthed og vor naturlige restsfølelse ikke mindre end samfundets velforstaande interesse, at der bør aabnes den straffældte forbryder adgang til ved et efter udholdt straf vel ført liv og hæderlig vandel at gjenerhverve sin tabte æresret.⁹⁰

⁸⁹ *Storthingsforhandlinger 1883. Vol. 32. Nr. 6.* Indstilling No. 24. s 47

⁹⁰ *Ibid.* s 43

Den tapte «æresret» som trengte oppreisning var de rettigheter som gikk tapt ved dommen. Det kunne her bli trukket frem et par sitater fra stortingets diskusjon hvor noen gjør den sosiale ære til det viktigste elementet av æresoppreisningen, og sammenlignet dem med justiskomiteéns utsagn. Poenget her er imidlertid ikke å diskutere hvorvidt loven ble formet og vedtatt hovedsakelig med tanke på den dømtes rettigheter eller sosiale ære. Poenget er å vise at begrepet ære fortsetter utover 1800-tallet å beskrive noe som en kunne bli juridisk fradømt. At dette faktisk var tilfellet kommer frem både av justiskomiteéns vektlegging og lovens ordlyd, som fremhever at det som oppreises er den dømtes «æresret».

Stortinget av 1883 representerer heller ikke et unntak eller en siste rest av en gammel måte å snakke om ære på. I 1897, fjorten år etter loven ble vedtatt, forelå det fra Straffelovkommisjonen et forslag om å revidere æresoppreisningen. Flertallet av justiskomiteén var enig med kommisjonen om at reglene angående når og hvordan æresoppreisning kunne skje var «ubillig haarde».⁹¹ Det ble gjort flere endringer, men § 1 beholdt fortsatt definisjonen av æresoppreisning: «Denne ophæver alle af dommen i medfør af lovgivningen følgende innskærnkninger i den domfældtes æresret, derunder indbefattet tabet af politisk og kommunal stemmeret.»⁹² En vital del av æresoppreisningen var gjenopprettelse av juridisk ære..

Ved utgangen av 1800-tallet snakket nordmenn fortsatt om innskærnkninger i, og tap av, ære som en vanlig juridisk dom. Folk flest, også de som var klar over æresstraffens formelle avskaffelse, oppfattet det fortsatt slik at det fantes en form for ære som den dømmende makten rådde over. Selv om loven ikke lenger eksplisitt berørte forbryteres ære beskrev folk fradømmelse av rettigheter som en fradømmelse av ære og «æresret». En juridisk kommentar fra 1882 om æreløshet som straff oppsummerer tidens tanker godt: «Efter den nugældende saavel borgerlige som militære lovgiving er imidlertid æresstraffen *i denne forstand* uden anvendelse i den nordisk ret.»⁹³ Lovene av 1842 og 1848 avskaffet æresstraffen offisielt. I nordmenns tenking og språkbruk forble det likevel utover 1800-tallet slik at så lenge loven kunne fradømme rettigheter kunne den også fradømme ære.

5.3 Ekspertenes mening

⁹¹ *Storthingsforhandlinger 1897. Vol. 46. Nr. 6b.* Indstilling No 12. s 27

⁹² *Ibid.* s 28

⁹³ Aschehoug, T.H., et. al. *Nordisk Retsencyklopædi. 3. Den Nordiske Strafferet*, København: Gyldendal; 1882. s 107. (Min kursivering)

Selv om lovendringene hadde begrenset påvirkning på hvordan begrepet ble brukt, viser diskusjonene rundt æresstraff og æresoppreisning likevel at det på 1800-tallet fant sted en bevisst innsats for å gjøre ære til noe rettssystemet virkelig ikke lenger berørte. Spesielt for flere av tidens jurister og lovkyndige var dette et klart mål. I 1885 ble det nedsatt en straffelovkommisjon som periodevis frem til 1896 omarbeidet en rekke lover, deriblant fengselsstraff og æresoppreisning. Denne kommisjonens utlegninger dannet grunnlaget for straffeloven av 1902 og gir et innblikk i en prosess hvor begrepet ære blir forsøkt fjernet fra den juridiske problematikken.

Det første som er verdt å merke seg ved kommisjonen er den grunnleggende mentaliteten de brakte med seg til oppgaven med å revidere straffeloven. Medlemmene hadde en bevissthet om at de levde i en tid hvor fundamentale elementer av menneskets virkelighet og tenking var i forandring. I sin utlegning om dødsstraff vektlegger kommisjonen først at den i stadig flere land ble avskaffet fordi det har vist seg at den ikke hadde noen særlig avskrekkende effekt og at kriminaliteten ikke har gått opp i dens fravær. Deretter gjør de en interessant bemerkning:

Paa den anden side kan det ikke nægtes, at denne kjendsgjerning forsaavidt i nogen grad taber sin beviskraft ligeoverfor det her omhandlede spørgsmaal, som den store omvæltning inden strafferetten, der medførte disse betydelige indskrænkninger i dødsstraffens anvendelse, staar i forbindelse med saa store forandringer i statsstyrelsen, i de sociale forhold og i menneskenes tenkesæt overhovedet, at det vilde være mere end dristigt at ville afgjøre, hvilken rolle de forskjellige forandrede momenter har spillet ved frembringelsen af resultatet.⁹⁴

Det blir gjort et tydelig poeng av at samtidige store forandringer i europeiske straffelover – inkludert dødsstraffen – kan være et resultat av omveltninger i politikk, sosiale forhold og mentalitet. Det er ikke nødvendigvis tilfellet at lovendringene bare var et resultat av juridisk pragmatisme. Det er godt mulig at de heller kom av mer fundamentale endringer i måten man så verden og mennesker på. Denne bevisstheten om å leve i en tid hvor man tenkte nytt om en del ting – og identiteten av å være blant de progressivt tenkende – ser ut til å ha vært et styrende hensyn for flere av kommisjonens medlemmer. Når dødsstraffen blir avvist, er det fordi den «har mange betænkelige skyggesider og til dels er uforenelig med de synsmaader, hvorpaa

⁹⁴ Straffelovkommisjonen 1885. *Udkast til Almindelig Borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. 2: Motiver*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri. 1896. s 22

straffesystemet i sin almindelighed efter nutidens synsmaader bør bygges». ⁹⁵ På lignende måte er motsigelsen som blir reist til prylestraffen at denne form for fysisk avstraffelse «ikke netop falder os smagelige eller stemmer med tidens humane følelser». ⁹⁶ Dette stod ikke som en direkte motsetning til en mer praktisk resonnering. Kommisjonen hevdet at den ville ha foreslått både dødsstraff og prylestraff hvis disse hadde en bevist effekt på samfunnets sikkerhet og kriminalstatistikken. Det er likevel tydelig at en mentalitet som var selvbevisst annerledes og mer human enn tidligere generasjoners preget resonneringen.

5.3.1 Det private og det offentlige mennesket

Hvordan denne «humane» kommisjonen tenkte rundt tap av ære som straff får vi et innblikk i – ikke overraskende med tanke på det vi har allerede har sett – når rettighetstap som straff blir diskutert:

Vor gjældende lov kjender ingen egentlige æresstraffe. En straffedom kan vistnok dels umiddelbart som straf, dels som følge af dommen selv eller af straffen medføre tab af stillinger og rettigheder: først og fremst af embeder, bestillinger og ombud og af retten til at opnaa saadanne, men dernæst ogsaa af politisk stemme- og valgret, af adgangen til at tjenestgjøre i krigsmagten, af det akadmeiske borgerskab, af retten til at drive visse næringer eller til overhovedet at erholde borgerskab [...] Men det ledende hensyn i alt dette er ikke at ramme angjældendes ære, men alene at hindre ham fra at indtage stillinger og udøve rettigheder eller næringsveie, som han ved forbrydelsen har vist sig uskikket til. ⁹⁷

Ved først å si at loven ikke kjenner til noen «egentlige æresstraff» anerkjenner de at staffekonsekvensene som deretter blir listet opp likevel kan bli ansett som en form for æresstraff. De gjør derfor et klart poeng av at hensikten med å dømme noen til tap av rettigheter, embeter og stillinger ikke er å frata eller si noe om den dømtes ære. Det handler kun om å ta rettigheter og stillinger som den dømte har vist seg «uskikket» til. En dom sier ikke noe om den straffedes totale karakter og moral, hans ære. I kommisjonens øyne kan en person vise noen

⁹⁵ Ibid. s 27

⁹⁶ Ibid. s 32

⁹⁷ Ibid. s 45

sviktende karaktertrekk eller manglende evner som gjør at han ikke kan betros visse stillinger og privilegier, uten at det sier noe mer om personen enn akkurat det.

En av norgeshistoriens mest kjente rettssaker kan gi oss et innblikk i kommisjonens tankegang i praksis. I 1883 og 1884 stod regjeringen til statsminister Christian Selmer for Riksretten etter å ha motsatt seg det Stortinget mente var en lovlig grunnlovsendring. Forslaget innebar at statsrådene ville bli pliktige til å møte på stortinget og forsvare sin politikk. Regjeringen hadde nektet å vedta dette fordi de mente at det ikke var i tråd med maktfordelingsprinsippet og ville legge for mye av makten hos stortinget. Saken endte med en domfellelse av regjeringen, og forslaget ble endelig vedtatt. Man regner gjerne dette som starten på parlamentarismen i Norge.⁹⁸

I en utgave av *Fredriksstad Tilskuer* fra februar 1884 finnes det gjengitt et utdrag fra et skrift av en politisk kommentator som akker seg over venstresidens fremgangsmåte i saken, og det han oppfatter som åpenbart hykleri.⁹⁹ Han siterer først flere utsagn fra odelstingets diskusjon om å reise tiltale, hvor venstrepolitikerne gir uttrykk for at saken mot statsminister Selmer og statsrådene på ingen måte dreier seg om deres karakter, moral og ære. President Sievert Nielsen, hadde under samtalen fastslått at «Alle er hæderlige mænd. [...] Men tiltale og domfældelse for rigsret har [...] ikke noget at gjøre med en mands hæderlighed som menneske».¹⁰⁰ Stortingsrepresentant for Smaalenene, Anton Hiorth, hevdet: «Der er jo ingen her, som har bestridt, at de nuværende statsraader er gamle, velkjente og hæderlige embedsmænd, og heller ikke nogen, som har bestridt, at disse selvsamme statsraader er hæderlige og elskværdige privatpersoner.»¹⁰¹ Advokat W. S. Dahl spurte: «er det virkelig nogen, som tror, at det er den personlige honorabilitet (hæderlighed,) man vil ramme her? Der er ikke en mand i denne forsamling, som har den hensigt.» [sic]¹⁰² Otto Blehr, som var delaktig i Straffelovkommissjonen av 1885, mente «en politisk forseelse at være en ganske anden art forbrydelse end de, som gaar paa æren.»¹⁰³ Ut fra en slik enstemmig og kategorisk forsikring om at tiltalen ikke skulle berøre Selmer og statsrådenes hederlighet og ære er det ikke vanskelig å forstå hvorfor tekstforfatteren reagerte på det som skjedde etter den var reist. Under sakens gang krevde aktor nemlig en straff

⁹⁸ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. ss 126-133

⁹⁹ Den opprinnelige teksten har ikke vært til å oppdrive, men sitatene er sjekket mot de opprinnelige diskusjonene slik de er gjengitt i Stortingstidende.

¹⁰⁰ «Før og Nu.» *Fredriksstad Tilskuer*. 05.02.1884. Opprinnelig sitat i *Storthingstidende 1883. Vol. Odelstinget*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1883. ss 223, 230

¹⁰¹ Ibid. Opprinnelig sitat på s 374, sier «privatmænd» i stedet for «privatpersoner»

¹⁰² Ibid. Opprinnelig sitat på s 395. «hædelighed» er en forklaring lagt til av forfatteren.

¹⁰³ Ibid. Opprinnelig sitat på s 395

som, blant annet, fratok Selmer stemmerett, rett til borgerskap i kjøpstad og mulighet til å ha selv mindre embeter, som sakfører eller tollbetjent.¹⁰⁴ En slik total fradømmelse av rettigheter og muligheter virker ikke å være en rimelig straff å kreve for personer som, i ordene til venstremannen Jakob Sverdrup, kun har begått «politiske forseelser» og som ikke i «nogen henseende var uhæderlige mænd».¹⁰⁵ Kommentatoren var neppe alene i å mene at «aktor krævede dom over statsminister Selmer lydende på borgerlig vanære. Altså: der kræves samme straf over regeringens første mand som over lumpne forbrydere.»¹⁰⁶

Selv om Selmer og syv andre statsråder ble fradømt embete og ilagt bøter, ble dommen mildere enn først hevdet.¹⁰⁷ Omfanget av det opprinnelige kravet reflekterte nok ikke den samlede opposisjons ønsker. Likevel er spørsmålet som blir stilt gyldig i tiden. Hvordan kunne man i det hele tatt reise sak mot flere politikere med løfter om at deres heder og ære skulle stå fullstendig uberørt og så ta fra dem embetet og ilegge dem bøter? Det kan kanskje virke naivt å skulle konkludere med noe annet enn at denne påståtte helomvendingen fra opposisjonen var noe annet enn et politisk spill. Dette var et epokegjørende øyeblikk i norsk historie. Stortinget og demokratiske krefter hadde her en mulighet til å virkelig demonstrere sin makt overfor konge og regjering, en sjanse til å gi sitt eget *l'ancien régime* et banesår. Men selv om det skulle stemme at opposisjonen, når saken først var reist, var mindre opptatt av å stå ved sine opprinnelige utsagn enn å benytte den anledningen de hadde fått, er dette sannsynligvis bare en del av bildet. I lys av Straffelovkommisjonens utsagn om at fradømmelse av embeter ikke skulle ramme æren, er det ikke usannsynlig at odelstingets gjentatte forsikringer faktisk i stor grad var genuine. For disse politikerne kunne man erklære folk for uskikket til en stilling og avsette dem fra embeter, uten at det sa noe mer om den personen. Dette blir ytterlige klart når man ser på måten de ordlegger seg. De sier at saken ikke vil ramme den tiltaltes «hæderlighed som menneske» eller «personlige honorabilitet (hæderlighed)», og bedyrer at det ikke er tvil om at de hederlige statsrådene også er «hæderlige og elskverdige privatpersoner». Ja, ministeriet

¹⁰⁴ Forfatteren oppsummerer aktoratets krav i sin helhet: «Aktor paastod statsminister Selmer belagt med den straf, der rammer embedsmænd, som har begaaet skammelige forbrydelser, saasom modtaget bestikelser for at fremme uret el. lign. Han paastod ham dømtuværdig endog til det ringeste embede, uværdig til at være sagfører, lensmand, tolbedjent eller i det hele indehave nogensomhelst anden bestilling uværdig til at være storthingsmand, formand, repræsentant eller andet, hvor det kommer an paa medborgeres tillid, uværdig til at udøve stemmeret, uværdig som fulgyldigt vidne uværdig til at paalægges værgemaal eller andet ombud, uværdig til at faa borgerskab i kjøpstad.»

¹⁰⁵ *Stortingstidende 1883. Vol. Odelsting.* s 137

¹⁰⁶ «Før og Nu.» *Fredriktsad Tilskuer.* 05.02.1884

¹⁰⁷ Selmer mistet både embete og måtte betale store saksomkostninger. Retten til å ha andre embeter var han imidlertid ikke fratatt. Han ble kort tid etter dommen innsatt som generalauditør for hær og marine.

Thyness, Paul. «Christian Selmer.» I *Norsk Biografisk Leksikon.* 13.02.2009. https://nbl.snl.no/Christian_Selmer

Selmer har vist seg uskikket til politisk embete, men deres personlige hederlighet som mennesker og privatpersoner berøres ikke av dette. Statsministeren Selmer har ikke levd opp til kravene. Mennesket Selmer, derimot, er det ingenting å utsette på. Derfor kunne Otto Blehr og de andre hevde at denne type forbrytelse ikke gikk på æren.

Når vi tar som utgangspunkt at de siterte utsagnene reflekterer personenes faktiske mening, viser riksrettssaken mot Selmer og hans regjering to ting om ære og æresretorikken i tiden. For det første, er den et eksempel på at det fenomenet som Frank Henderson Stewart har beskrevet, hvor moral, og ikke rette ytre handlinger, stadig oftere dannet grunnlaget for en persons ære, var utbredt i Norge rundt denne tiden. I venstremennenes øyne hadde Selmer og statsrådene helt klart handlet galt ved å motsette seg grunnlovsendringen, men de betvilte ikke deres hederlighet, og dermed ikke deres ære. For det andre, demonstrerer den at Straffelovkommisjonens holdning – at en dom som medførte tap av rettigheter, embeter og stillinger ikke nødvendigvis medførte tap av ære – faktisk var en del av folks virkelig tenking. De som hadde kommet til denne oppfatningen var imidlertid i klart mindretall, noe både den sterke motstanden og første del av dette kapittelet demonstrerer.

5.3.2 Det æreløse sinn

Når en leser videre i Straffelovkommisjonens motiver kommer det også klart frem at dom uten tap av ære ikke var et privilegium for folk i høye stillinger, som kun hadde begått politiske forseelser eller lignende.

Et av spørsmålene som kommisjonen tok opp var hvorvidt man skulle beholde datidens ordning av flere ulike typer frihetsstraffer. Under diskusjonen blir det norske sammenlignet med andre lands systemer, deriblant Nederland, hvorpå det blir bemerket at:

«Den forskjell er der dog, at det hollandske fængsel overhovedet ingen nødvendige følger medfører for personens ære og retsstilling saaledes som vort straffarbeide. Forsaavidt er hin lov rimeligere».¹⁰⁸

Dette forteller oss først at kommisjonen var klar over at straffarbeid, hvor frihetsstraff ble kombinert med tvangsarbeid, hadde uunngåelige konsekvenser for den dømtes ære, selv om loven ikke intenderte det. Straffarbeid blir spesifikt nevnt her, men vi kommer til å se senere at

¹⁰⁸ Straffelovkommisjonen 1885. *Udkast til Almindelig Borgerlig Straffelov*. ss 35-36

kommisjonen kjente til at også andre frihetsstraffer påvirket æren. Denne utilsiktede effekten av frihetsstraffene ser de som en uting, og ønsker å ha et fengselsvesen hvor forbryterne ikke i tillegg til fengslingen må lide på sin ære. Tanken som ligger bak dette synet er at ikke alle som bryter mot loven gjør det fordi de er dårlige, umoralske mennesker og en fare for samfunnet. De ser det nemlig som en svakhet med den nederlandske ordningen at de bare har én type fengselsstraff. De påpeker at det bør finnes ulike typer frihetsstraff for den jevne forbryter og dem som har begått et lovbrudd som «udspringer af et æreløst eller samfunnsfiendtligt sindelag».[sic]¹⁰⁹ Kommisjonen er av den oppfatning at heller ikke folk som begår lovbrudd som fører til fengselsstraff nødvendigvis har vist at det er noe alvorlig galt med deres karakter. Dette kan vi også se av at de senere konkluderer med at man i tillegg til «almindelige frihedsstraf» burde ha en ytterligere form, som ikke inneholdt tvangsarbeid, og som skulle idømmes når det ble begått «forbrydelser, der enten efter sin art eller de ved dem forbundne nærmere omstændigheder ikke viser et særligt fordærvet sindelag.»¹¹⁰ Kommisjonen mener at det å begå et lovbrudd, selv et som er såpass alvorlig at man fortjener fengselsstraff, ikke nødvendigvis reflekterer at det er noe fundamentalt galt med den dømte, og at han kan bli stemplet som å ha et æreløst- og fordervet sinn. For det første er lovbrudd av ulike typer og karakter. For det andre er det omstendigheter man må ta med i betraktningen.

Straffelovkommisjonens ståsted må imidlertid ikke forstås dithen at de ønsket at forbrytelser og dom generelt ikke skulle ha noen effekt på æren. Det de forsøkte å ta oppgjør med var det faktum, som vi allerede har sett, at det i det norske samfunnet på 1800-tallet som oftest fikk konsekvenser for den skyldiges ære å bli ilagt dom og straff, selv om loven ikke offisielt berørte den. De oppfattet den nederlandske fengselsordningen som mer rimelig enn den norske fordi den ikke hadde noen «nødvendige følger» for ære og rettigheter. De så det fortsatt slik at en del kriminalitet berettiget at forbryteren mistet sosial ære, så lenge det hadde blitt demonstrert det de kaller et æreløst sinnelag. Mange lovbryttere viste derimot ikke noen slik defekt, og for dem trengte loven og samfunnet å forandres.

5.3.3 Dommens stigma

På bakgrunn av det beskrevne synet på kriminalitet og ære jobbet kommisjonen av 1885 for å motarbeide visse juridiske og sosiale konsekvenser av straff og dom. Vi har allerede sett

¹⁰⁹ Ibid. s 36

¹¹⁰ Ibid. s 37

hvordan man foreslo endring av straffers innhold og anvendelse for å oppnå dette. Under diskusjonene om prylestraffen og fengsling kommer det frem at kommisjonsmedlemmene også så et behov for å endre navn på visse straffer, av hensyn til den dømtes sosiale situasjon. Etter å ha konkludert med at det verken er ønskelig eller hensiktsmessig å innføre fysisk avstraffelse som dom, blir det tatt opp at det kanskje kan ha en funksjon som disiplinært tiltak i fengsel og straffeanstalter. Grunnen til dette unntaket er at på disse stedene vil fysisk avstraffelse kunne administreres «uden at øve den uheldige inflydelse paa den straffedes fremtidige stilling i samfundet, som en ved offentlig dom ilagt pisking.»¹¹¹ Den samme problemstillingen blir tatt opp under diskusjonene om å opprette ulike typer frihetsstraffer. Her blir det trukket frem et eksempel fra Ungarn, hvor man har innført en fengsling som ikke inkluderer tvangsarbeid. Dette ser kommisjonen som et godt tiltak, men bemerker samtidig at «straffens navn dog altid bliver tilbage, og at ogsaa dette er et ret betydelig onde for den straffede.»¹¹² Hva dette ondet innebærer ser vi når det like etter diskuteres hvorvidt fengselsopphold av ulik lengde også burde ha ulike navn. De ser det ikke som presserende, men:

Det synes dog at være det heldigste saavidt muligt at formindske den plet, som knytter sig til at være straffet, da den straffedes adgang til atter at blive et hæderligt medlem af samfundet i nogen grad vil kunne afhænge deraf, og da er det bedst ikke ved den udstaaede strafs navn at stemple ham som en grov forbryder.¹¹³

De forslagene vi har sett på å endre på straffers innhold, type og navn, viser at kommisjonens uttalte holdning av å ikke ville skade forbryteres ære var mer enn en svevende idé. Det fantes et ekte engasjement for å tilrettelegge for tilbakekomst i samfunnet for straffede.

5.3.4 Språkvask

For Straffelovkommisjonen av 1885 var «humane» hensyn motivasjon og rettesnor for arbeidet. Fra diskusjonene kommer det tydelig frem et mål om å endre loven og straffepraksisen på en slik måte at tap av ære opphørte å være en nærmest selvsagt konsekvens av straff og dom. Loven i seg selv hadde for lengst sluttet å frata mennesker deres ære direkte, men for mange nordmenn var straffer som rettighetstap og fengsel fortsatt synonymt med ærestap. Hva hadde så denne ambisjonen å si for språkbruken? Det er ingenting som tilsier at et ønske om å bevare

¹¹¹ Ibid. s 34

¹¹² Ibid. s 36

¹¹³ Ibid. s 37

straffedømtes ære nødvendigvis vil ha ført til at begrepet ble mindre brukt. En kan faktisk enkelt se for seg det motsatte. Én måte å forsøke å motvirke samfunnets bedømmelse av forbryterens ære kunne, for eksempel, ha vært å gi en form for offentlig erklæring som forsikret at han ikke hadde et såkalt æreløst sinn og var en som fortjente å beholde sin ære. Hvis man hadde gått for en slik løsning, ville ære i stedet blitt et mye mer brukt begrep i juridisk sammenheng, ettersom loven etter 1848 aldri eksplisitt uttalte seg om den dømtes ære. Den taktikken kommisjonen valgte var derimot en ganske annen. Dette kommer frem når loven om æresoppreisning skal revideres. Under diskusjonen blir det nemlig gjort et tydelig poeng av at:

Udkastet opgiver saavel udtrykket «æresoppreisning» som «de borgerlige æresrettigheder», idet disse udtryk antages forkastelige af de samme grunde som i sin tid har ledet til æresstraffens opgivelse.¹¹⁴

Med «borgerlige æresrettigheder» menes det samme som begrepet «æresret» som vi har sett tidligere. Det betegner de rettigheter en person kunne bli fradømt, som loven om æresoppreisning ga mulighet for gjenervelse av. Gjennom hele sin diskusjon bruker kommisjonen konsekvent uttrykket «de statsborgerlige rettigheder» i stedet for æresrettigheder og æresret. På samme måte bruker de uttrykket «æresoppreisning» kun når det refereres direkte til den spesifikke loven. Når gjenervelse av fradømte rettigheter diskuteres, er det under overskriften «Gjenindsættelse i de statsborgerlige rettigheder», selv om det er loven om æresoppreisning det egentlig snakkes om.¹¹⁵ Dette er bemerkelsesverdig nok i seg selv, men blir ekstra interessant når kommisjonen gjør det klart at dette er et bevisst valg.

Vi har allerede sett hvordan man ville endre både form og navn på straffer for å verne om forbryterens ære. Når da også juridiske begreper som knyttet ære til dom ble tatt bort, er det ikke vanskelig å se for seg kommisjonens resonnering. Ved konsekvent å slutte å referere til rettigheter som går tapt ved dom som æresrettigheter, tok man bort en språklig faktor som kunne bidra til å holde i live idéen om at rettigheter tapt er ære tapt. I samme spor så ville det å bevisst snakke om gjeninnsettelse i rettigheter i stedet for æresoppreisning ha vært et klart signal om at den dømtes ære ikke ble skadet ved rettighetstapet. For, som nevnt tidligere, kunne navnet æresoppreisning forstås som en innrømmelse av at det faktisk var en ære som trengte å gjenopprettes. Det er dermed naturlig, ut fra det vi vet, å anta at kommisjonen kuttet uttrykkene «de borgerlige æresrettigheder» og «æresoppreisning» i et forsøk på å rense det juridiske språket

¹¹⁴ Ibid. s 51

¹¹⁵ Ibid. ss 49- 50, 130-131

fra alt som kunne være med på å underbygge tanken om at en persons ære går tapt ved dom og straff.

Men var det dette kommisjonen selv ga som begrunnelse? De sier at uttrykkene «antages forkastelige af de samme grunde som i sin tid har ledet til æresstraffens opgivelse.» Hva som ligger i dette gis det ingen nærmere forklaring på. I stortingsforhandlingene fra 1848, som vi allerede har sett på, blir det heller ikke gjort klart akkurat hvorfor æresstraffen avskaffes. Uttalelsene gjentar bare en generell mening om at de ulike straffene som avskaffes er av en «forkastelig art» og strider mot «de nu almindelig herskende anskuelser».¹¹⁶ En som trolig hadde god innsikt i hva det var som gjorde at æresstraffen stod så i strid med 1800-tallets juridiske prinsipper var Francis Hagerup. Mest kjent er han som statsminister fra 1903 til 1905, men Hagerup er også ansett som en av Norges fremste rettslærde. Han var professor ved universitetet, skrev mange viktige bidrag til norsk rettsvitenskap og satt en periode i Høyesterett.¹¹⁷ I en bok fra 1904 gir han sin forklaring på hvorfor æresstraffen i sin tid ble avskaffet:

I ældre tiders straffesystem spillede tabet af den borgerlige ære en fremtrædende rolle. Hos oss afskaffedes denne straf for borgerlige forbrydelser først ved l. 17 mai 1848 [...] Ogsaa i de fleste andre lande er den bortfaldt [...] idet man almindelig har erkjendt, at æresstraffen er kriminalpolitisk forkastelig, fordi den hindrer forbryderens gjenintræden i det borgerlige samfund. [sic]¹¹⁸

Det virker rimelig å følge en autoritet som Hagerup her, og gå ut fra at hovedårsaken til at æresstraffen ble avskaffet var at den hindret den dømte å komme tilbake til samfunnet etter sonet straff. Det er ytterligere trolig at noe som dette lå til grunn, med tanke på hvor godt det samstemmer med den mentalitet vi har sett hos Straffelovkommisjonen, som arbeidet for hjelpe den «straffedes adgang til atter at blive et hæderligt medlem af samfundet».

Det kommisjonen oppga som grunn til å fjerne uttrykkene «de borgerlige æresrettigheder» og «æresopreisning» var altså at de hindret straffedømte i å komme tilbake til et normalt liv i samfunnet. Grunnen til at disse uttrykkene kunne ha en slik effekt er nettopp det som allerede er blitt foreslått, at de la grunnlag for å tenke at juridisk dom fører med seg tap av ære. Det gjør

¹¹⁶ *Storthingsforhandlinger 1848. Vol. 12. Nr. 3.* Indstilling No 34. ss 1-6

¹¹⁷ Erichsen, Bodil Chr. «Francis Hagerup.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009. https://nbl.snl.no/Francis_Hagerup

¹¹⁸ Hagerup, Francis. *Strafferettens Almindelige Del*. (2.utg.) Kristiania: Aschehoug, 1911. s 388. Første utgave trykket i 1904.

ingen formell forskjell for den dømte om det som blir fratatt ham blir kalt æresrettigheter eller statsborgerlige rettigheter. Det eneste som endres ved slike språklige justeringer er at det, potensielt, er med på å bryte opp den tenkte koblingen mellom dommen og den dømtes ære. Dermed har vi et solid grunnlag for å si at Straffelovkommisjonen av 1885 bevisst fjernet æresuttrykk fra det juridiske språket for å motvirke den utbredte tanken om at straff og dom også skadet forbryterens ære.

5.3.5 En juridisk tradisjon

Holdningen av å ikke ville unødig skade forbryteres ære var ikke noe nytt i norsk juridisk teori. Så tidlig som på 1600-tallet kunne domstolene velge en annen enn den lovpålagte straffen fordi man ønsket å «skaane injurantens ære».¹¹⁹ I en lovkommentar av Anton Martin Schweigaard fra 1844, redigert av hans sønn Christian i 1882, beskrives det hvordan tap av ære allerede på 1700-tallet også ble sjeldnere påkrevd av loven. Det trekkes frem som eksempel hvordan tyveri, som tidligere hadde medført æreløshet i alle tilfeller, etter en ny lov av 1789 gjorde det bare unntaksvis. Denne lovendringen var et uttrykk for et omfattende skifte i juridisk teori og praksis:

Imidlertid forandrede sig i tidens løb anskuelserne, ikke saa meget om ære og æreløshed, eller om tingen selv, som om infamiens anvendelse som positiv straf [...] [Man] opstillede i det hele den lære, aldrig at anvende ærestraffen uden man var tvungen ved et lovbud, som man ikke kunde komme fra. [sic]¹²⁰

Aversjonen mot å idømme æresstraff – infami var et vanlig begrep for juridisk æreløshet – ble sterk lenge før lovens avskaffelse.¹²¹ Et inntrykk av bakgrunnen for denne omveltningen kan vi finne i Jonas Collett sine utgitte forelesninger over personretten, fra 1848. Her sporer han utviklingen i æresstraffen som juridisk praksis og sier: «For det første synes det allerede betænkligt at erklære personer, som ikke tillige udelukkes fra det borgerlige samliv, for aldeles æreløse».¹²² Det første han tar opp er at æreløshet som straff blir sett på som problematisk fordi den som blir dømt, ikke har mulighet til å returnere til det samfunnet han blir satt tilbake i. Det

¹¹⁹ Skeie, Jon. *Om Ærekrænkelser Efter Norsk Ret*. Kristiania: Norli, 1910. ss 81-82

¹²⁰ Schweigaard, Anton Martin. *Commentar Over den Norske Criminallov. Del 1*. (3. utg.) Christiania: H Aschehoug, 1882. s 32. Første utgave trykket i 1844.

¹²¹ For eksempel, da Stortinget skulle avskaffe den, ble æresstraffen referert til som «Straf af efter dom at være æreløs (total borgerlig infami).»

Storthingsforhandlinger 1848. Vol.12. Nr. 3. Indstilling No 34. s 1

¹²² Collett, Peter Jonas. *Forelæsninger Over Personretten*. s 58

gir, som Collett sier på samme side, kun mening hvis forbryteren også blir idømt livsvarig fengsel.

Videre peker han på at æresstraffen i utgangspunktet var knyttet til bestemte handlinger, uten hensyn til omstendighetene:

Hertil kommer endnu det uheldige i, at lovgivningen opkaster sig til eneste dommer over det hæderlige eller foragtelige i en persons opførsel uden for nogen del at henholde sig til, hvad hans medborgere dømme derom; thi hvad enten loven søger kjendemærket i den begangne gjerning eller i den straf, hvormed den belægges, saa kan der dog ved en saadan afgjørelse a priori kun tages et ufulstændigt hensyn til vedkommendes bevæggrunde og sædelige tilstand, medens det netop er paa disse momenter, at medborgerne grunde deres dom over hans agtværdighed; ligesom det er indlysende, at handlinger, der ikke ere strafbare, og altsaa slet ikke komme under en domstols paakjendelse, kunne vidne om en mangel paa sand ære, som ikke bør blive uden følger for vedkommendes retlige stilling.¹²³

Allerede på 1700-tallet så man, ifølge Collett – som viser til samme lov av 1789 som Schweigaard – at det stred mot rettslig fornuft at det bare var handlingene i seg selv som avgjorde om en person mistet sin ære eller ikke.¹²⁴ Loven trengte å ta forbryterens omstendigheter med i betraktning. Hva det var som motiverte lovbruddet og den skyldiges «sædelige tilstand» – som ofte siktet til hva slags oppdragelse og utdanning personen hadde fått – var formildende i samfunnets øyne. Det samme trengte å være tilfellet for loven. Han fortsetter videre med samme poeng:

Men den offentlige mening er ikke saa streng. Straf maa nemlig foruden de virkelig store og forsætlige retsbrud undertiden ogsaa ramme svagheden, uagtsomheden og uvidenheden; derfor kan straf for mange politiovertrædelser, for adskillige uagtsomhedsforseelser, ja endog for enkelte forsætlige retsbrud endnu være forenelige med en retskaffen og agtværdig karakter.¹²⁵

Fra Colletts oppsummering av utviklingen i den juridiske mentaliteten rundt fradømmelse av ære som straff ser vi at Straffelovkommisjonen av 1885 ikke representerte noe nytt og

¹²³ Ibid. ss 58-59

¹²⁴ Ibid. s 60

¹²⁵ Ibid. ss 61-62

revolusjonerende. Deres tanker hadde en lang tradisjon blant Norges lovkyndige. Helt siden slutten av 1700-tallet hadde man vært mer uvillig til å fradømme forbrytere deres ære, og tankegangen var den samme da som i 1885. For det første så man det som svært problematisk å idømme noen en straff som hindret deres tilbakekomst i samfunnet de skulle være i resten av livet. For det andre anerkjente man at det ikke var gyldig å tenke at visse på forhånd bestemte lovbrudd viste at det var noe fundamentalt galt med den dømtes karakter og sinn. Ordspråket «En gang tyv, alltid tyv» ble forkastet av mange juridiske tenkere, som begynte å ta med i beregningen at det fantes flere formildende omstendigheter og faktorer å ta hensyn til.

Verken i 1885 eller tidligere dreide de juridiske diskusjonene seg om et oppgjør med forestillingen om ære. Det man ville kvitte seg med var rettspraksisen at ære var noe domstolene kunne ta fra statens borgere. Straffelovkommisjonen og de som hadde gått før, mente at noen kriminelle helt klart viste et æreløst og fordervet sinn, men ikke en gang disse ønsket de at loven offisielt skulle frata æren. Til og med grove forbrytere ble i årene før 1848 sjeldent offisielt dømt som æreløse. Collett viser hvordan domstolene i stedet «begyndte at tillægge enhver betydelig forbrydelse, der røbede en uretskaffen tænkemaade, de fleste af de civile virkninger, som lovgivningen havde tillagt ærestraffen.»¹²⁶ Man visste at dette ville føre til sosial æreløshet, eller «faktisk infami» som det ble kalt, og det så man som fortjent. Men ikke engang disse som hadde forspilt sin ære i samfunnets øyne ville man formelt frata ære.

5.4 Et latent gjennombrudd

Utover 1800-tallet skjedde det endringer både i tenking og praksis rundt juridisk ære. Effekten dette hadde på hvordan begrepet ære ble brukt var varierende. Den på overflaten største endringen, æresstraffens avskaffelse, var i dette henseende den minst betydningsfulle. At ære opphørte å være noe en eksplisitt kunne bli fradømt av staten, hadde liten påvirkning på folks språkbruk utover århundret. Selv om loven ikke lenger sa det, snakket folk som om mange ulike former for straff inkluderte tap av ære. Særlig tydelig kommer dette frem av kildene som diskuterer tap av rettigheter som straff. Før 1883 var disse tapene livsvarige, med unntak av ved kongelig benådning, og den som hadde tapt dem var «æreløs for hele livet».¹²⁷ At loven om gjenopprettelse av disse rettighetene ble kalt «loven om æresopreisning» demonstrerer hvordan man også fra offentlig hold vedkjente at rettigheter tapt var ære tapt. De eksplisitte

¹²⁶ Ibid. ss 60-61

¹²⁷ En ustraffet borger. «Tab af Borgerlig Ære.» *Dagbladet*. 26.07.1879

æresstraffene var med andre ord ikke de eneste egentlige æresstraffene i nordmenns øyne, og opphevelsen av dem hadde dermed lite å si for hvordan både høy og lav snakket om ære.

Det vi derimot har sett som påvirket språkbruken på slutten av 1800-tallet, og som trolig vil ha fortsatt å påvirke den senere, er holdningen blant en del lovkyndige av at lov og dom ikke skulle frata forbryteren ære. Straffelovkommisjonen av 1885 var klar på at hensikten med fradømmelse av rettigheter og stillinger ikke var å skade den straffedes ære, de syntes det nederlandske fengselssystemet, som ikke medførte noen nødvendige konsekvenser for de innsattes ære, var bedre enn det norske, og de ønsket å endre både navn og innhold på straffer for å «formindske den plet, som knytter sig til at være straffet». På bakgrunn av dette sluttet de bevisst å bruke uttrykkene «de borgerlige æresrettigheter» og «æresoppreisning», ettersom disse kunne være med på bygge opp under idéen om at rettigheter tapt var ære tapt.

Nå var Straffelovkommisjonens syn, som sagt, ikke et brudd med den juridiske tenkingen som hadde vært rådende tidligere. Mot slutten av 1700-tallet, hadde man allerede begynt å endre lovene slik at æresstraffer ble sjeldnere brukt, og praksisen hadde beveget seg i en slik retning at æreløshet, før avskaffelsen i 1848, ble idømt kun ved unntakstilfeller. Dermed er det ikke åpenbart at kommisjonen demonstrerer for oss at det skjedde noe som faktisk var nytt under andre halvdel av århundret. Den viser i hvert fall ikke en endring i hvordan jurister tenkte om forbryteres ære. Også på et mer grunnleggende nivå er det vanskelig å si at kommisjonens mer humane holdning skiller den fra den juridiske mentaliteten under første halvdel av århundret. Allerede i overgangen fra 1700-tallet fant det sted en dramatisk endring av strafferettssystemet. I sin bok om Høyesteretts historie beskriver Nils Rune Langeland en utvikling i strafferetten generelt som ligner veldig på den vi har sett i tenkingen rundt æresstraffen. Han trekker frem at nådeinstituttet med frikjennelser og reduserte straffer ble flittig brukt for å avhjelpe en markant avstand som eksisterte mellom tidens juridiske tanker og de straffer som ble krevd i Christian Vs Norske Lov.¹²⁸ I tillegg viser han, med flere dommer fra 1815, hvordan Høyesterett i denne perioden var en human domstol som tok hensyn til den individuelle forbryter og det individuelle lovbrudd:

Denne humane haldninga kjem til uttrykk på to måtar. For det første blei det lagt til dels avgjerende vekt på «reelle omsyn» som naken nød, om tjuveriet var stort, om vedkomande hadde tilstått og så bortetter. For det andre sette dommarane søkjelyset på

¹²⁸ Langeland, Nils Rune. *Siste Ord. Høyesterett i Norsk Historie 1814-1905*. Oslo: Cappelen, 2005. ss 51-54

individet, den personlege karakteren, motivet for brotsverket og tidlegare oppseding.¹²⁹

Til tross for at deres humane holdning og syn på æresstraffen ikke var noe nytt, var det likevel noe annerledes med det Straffelovkommisjonen av 1885 gjorde og det andre revisjoner av rettssystemet hadde gjort. De hadde en mer omfattende ambisjon. Mens tidligere lovkyndige hadde avskaffet tap av juridisk ære som straff, gikk kommisjonen inn for også å gjøre det de kunne for å motarbeide tap av sosial ære som en vanlig følge av straff og dom. Det hadde lenge vært en juridisk kjensgjerning at straffedømte ofte mistet sin sosiale ære, til tross for at det ikke var tilsiktet fra domstolens side. Men selv om man kjente til problemstillingen, ser det ikke ut som det ble gjort noe konkret for å motvirke den, før kommisjonen tok tak. I en mye lest håndbok over kriminalretten, skrevet i 1848 av Peder Carl Lasson – Norges lengst sittende høyesterettsjustitiarius samt medstifter og redaktør av *Norsk Retstidende* – finner vi et avslørende utsagn.¹³⁰ Mens han kommenterer æresstraffens avskaffelse og den sosiale vanære som fulgte en del forbrytelser bemerker Lasson: «Endog den udstaaede strafs virkning paa den almindelige mening staaer det desværre ikke i statens magt at forhindre, saa ønskeligt dette end maatte være».¹³¹ Her sier han at selv om æresstraffen kommer til å bli avskaffet, vil den effekt en sonet straff generelt har for samfunnets oppfatning av en straffedømt stå upåvirket. Dette er beklagelig, men staten kan ikke gjøre noe for å forhindre det.

Selv om verken Lasson eller kommisjonen er representative for alle lovkyndige i sine respektive perioder, kan de regnes som anerkjente juridiske autoriteter som gir oss et innblikk i ulikheter mellom juridiske mentaliteter på 1840- og 80-tallet. Når vi sammenligner de to, ser det helt klart ut som at straffelovutkastet til kommisjonen av 1885 representerer noe nytt, sammenlignet med tiden da æresstraffen ble avskaffet. I stedet for å akseptere at straffedom kostet forbryterne deres sosiale ære, gikk man inn for å endre lovens form, innhold og språk for å endre befolkningens oppfatning. Dette demonstrerer et annerledes syn på lovens og rettsvesenets rolle og funksjon som normskaper i samfunnet. Strafferetten hadde, ifølge Langeland, allerede under overgangen til 1800-tallet begynt å utvikle seg mot å bli et eget «normativt system», hvor retten og samfunnets moral var tettere knyttet enn de hadde vært tidligere.¹³² Kommisjonens handlinger og tankegang må derfor sees som en forlengelse av

¹²⁹ Ibid. ss 58-62

¹³⁰ Arntzen, Jon Gunnar. «P C Lasson.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 10.10.2012. https://nbl.snl.no/P_C_Lasson

¹³¹ Lasson, P.C. *Haandbog i Criminalretten*. ss 292-293

¹³² Langeland, Nils Rune. *Siste Ord*. ss 51-54

dette. Likevel viser de også en måte å tenke på som ikke hadde vært vanlig tidligere. Det Langeland beskriver er overgangen fra et lovverk som baserte seg på utdaterte religiøse hensyn og situasjonsspesifikke lover, til et som bygde på «generelle normative grunnsetninger» og i større grad reflekterte tidens faktiske moral og normer.¹³³ I denne prosessen avskaffet man mange lover og straffer som åpenbart stred mot tidens tanker og følelser, slik som æresstraffen. Det kommisjonen gjorde som ikke hadde blitt gjort tidligere, i det minste ikke med tanke på ære, var å forsøke å endre samfunnets normer ved å endre på straffer og lover. Rettssystemet skulle ikke bare bli formet, det skulle være med på å forme. Straffelovkommisjonen av 1885 representerte med dette ikke først og fremst et nytt syn på æren. Det den representerte var det moderne gjennombruddets sosiale engasjement, sterke utviklingstro og nye syn på statens rolle.

Urbaniseringen som fant sted i Norge de siste tiårene av 1800-tallet var, som vi har sett, med på å legge grunnlaget for moderniseringen av norsk kultur og tankeliv. Samtidig var byene «problemsamlere» og senter for sosial nød og uro.¹³⁴ Fra privat og offentlig hold ble dette møtt med en hel rekke tiltak, motivert både av omsorg og et ønske om å forhindre sosial uro. Da en stor internasjonal, økonomisk depresjon for alvor begynte å ramme Norge fra slutten av 1870-tallet, vokste den «sosiale samvittighet» eksponentielt med nøden og misnøyen.¹³⁵ Samme år som Straffelovkommisjonen så dagens lys, nedsatte den ferske venstre regjeringen Norges første arbeiderkommisjon. Behovet for denne sprang ut av de sosiale problemene som fulgte «befolkningsøkning, urbanisering og industrialisering, og hensikten var «å utrede hvordan man kunne hjelpe ‘den ubemidlede Del af Befolkningen.’»¹³⁶ Det moderne samfunnet førte med seg sosiale og politiske utfordringer på en ny skala. Dette engasjerte stat og meningmann i livet til de lavere klassene og de som falt utenfor, på en måte som var mer omfattende og inngripende enn tidligere. Det var i denne tidsånden av å i større grad skulle gjøre det man kunne for å hjelpe de vanskeligstilte at Straffelovkommisjonen arbeidet for å gjøre ære til noe som straffedømte ikke mistet.

Det var samtidig mer enn et større sosialt engasjement som skilte 1885 fra den tiden P.C. Lasson representerte. Sitatet fra hans *Haandbog i Criminalretten* vitner nemlig ikke, først og fremst, om et manglende ønske om å motarbeide utilsiktede konsekvenser av straff og dom.

¹³³ Ibid. ss 51-53

¹³⁴ Seip, Anne-Lise. *Nasjonen Bygges*. ss 89-91, 162-165

¹³⁵ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. ss 92-107

¹³⁶ Ibid. s 200

Problemet til Lasson og hans samtid var at den effekt en sonet straff hadde på folks oppfatning av den dømte «staaer det desværre ikke i statens magt at forhindre».¹³⁷ At en slik avmakt ikke ser ut til å ha stått i veien for Straffelovkommisjonen, reflekterer to store endringer i norsk tenking. For juristene under første halvdel av 1800-tallet var, for det første, statens rolle begrenset. Staten skulle skape stabile rammer for frihet og økonomisk vekst. Ellers var prinsippet at stat og privat sfære skulle være adskilt. Dette forandret seg drastisk mot slutten av århundret, da «Næringsliberalismens passive nattvekterstat ble utfordret av forventninger om en mer aktiv stat.»¹³⁸ 1880-tallets politiske omveltning, kombinert med sosial nød og uro av helt nye proporsjoner, både skapte behovet og ga politisk spillerom for en stat som grep inn i samfunnet på en måte som ikke hadde blitt gjort tidligere, for å regulere og hjelpe.

I tillegg til at Straffelovkommisjonens menn arbeidet i en tid hvor det var stadig mer akseptert og forventet at staten aktivt skulle involvere seg i å hjelpe de svakerestilte og de som falt utenfor, må vi se deres forsøk på å endre folks oppfatning av ære i lys av det moderne gjennombrudds utviklingstro. Slutten av 1800-tallet var, som vi har nevnt, en tid hvor alt og alle ting – normer, institusjoner og religiøse grunnsetninger – skulle kritiseres og problematiseres. Men dette var ikke opprør for opprørets skyld: «Kritikken var basert på en sterk tro på vitenskap, utvikling og fornuft.»¹³⁹ I tråd med tidens nye vitenskapelige teorier om menneskets biologiske utvikling vokste det frem en utpreget dedikasjon til individets og samfunnets utvikling. Begge kunne formes og utvikles ved bevisst menneskelig inngripen. Denne tankegangen stod sterkt i partiet Venstre, som etter 1884 satt med den politiske makten i Norge.¹⁴⁰ Venstre var også partiet som nedsatte, og som i størst grad var representert i, Straffelovkommisjonen av 1885. Kommisjonens handlinger og resonnering må derfor også sees som et resultat av en tro på at man faktisk kunne endre dyptsittende mentaliteter i samfunnet.

Både P.C. Lassons generasjon av jurister og Straffelovkommisjonen så det som problematisk og lite ønskelig at straffedømte så ofte måtte lide tap av sosial ære selv om det var utilsiktet fra rettens side. Det var likevel bare kommisjonen som gjorde noe med det, og luket ut æresbegreper fra det juridiske språket. Et større behov for å hjelpe sosial nød og motvirke uro,

¹³⁷ Lasson, P.C. *Haandbog i Criminalretten*. ss 292-293

¹³⁸ Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. s 200

¹³⁹ *Ibid.* s 54

¹⁴⁰ Seip, Jens Arup. *Utsikt Over Norges Historie*. Del 2. ss 168-171

økt rom for statlig inngripen og en sterk utviklingstro kan alle være med på å forklare dette. Et nytt syn på æren kan ikke det.

6 Det annet synspunkt

Når Reinhart Koselleck legger frem *demokratisering* som en sentral prosess i begrepers historiske utvikling, sikter han til endringer som skjer når nye sosiale lag tar i bruk tidligere eksklusive begreper. I oppgavens innledning så vi hvordan denne type demokratisering ikke er fullt så relevant for begrepet ære som Koselleck vil ha det til. I det minste ikke i norsk historie. Likevel er en av de viktigste historiske utviklingene som finner sted for norsk æresdiskurs nettopp demokratisering, bare av et litt annet slag. I stedet for at flere ulike sosiale sjikt tok i bruk æresbegrepene, var det en gruppe vi finner i alle samfunnets lag som begynte å aktivt påvirke samfunnets æresretorikk, nemlig kvinner.

6.1 Kvinner og det moderne gjennombrudd

Andre halvdel av det nittende århundre var en omveltningstid for det norske samfunn med store demografiske endringer, politiske reformer og revolusjonerende tankestrømninger. For kvinner brakte disse tiårene med seg både nye rettigheter og muligheter. En liberal næringsfilosofi hadde allerede i første halvdel av 1800-tallet ført til flere rettigheter til å drive næring for visse grupper av kvinner. Senere utover århundret fulgte både eiendomsrett og arverett, med mere, og utvidelser av hvem som fikk tilgang til de nye rettighetene. Disse endringene var i stor grad et svar på den økende samfunnsutfordringen med at stadig flere kvinner ikke hadde noen til å forsørge dem. Sterk befolkningsvekst gjorde at det ble flere om ressursene, som igjen førte til at færre menn hadde økonomi til å forsørge en familie, og dermed gifte seg. Kombinert med et overskudd av kvinner i byene skapte dette en ny gruppe av enslige kvinner som trengte et levebrød. Den gradvise styrkingen av kvinners rettigheter, som også inkluderte nye muligheter for utdanning og jobb utenfor hjemmene, var derfor ikke hovedsakelig et resultat av ideologisk motivert kvinnekamp. Det var i stor grad en praktisk løsning på en ny samfunnssituasjon, og mange av reformene ble gjennomført uten stor motstand.¹⁴¹ Det meste hadde dermed også skjedd uten noen særlig offentlig agitasjon fra kvinner. Selv om deres rettigheter og muligheter ble flere utover århundret, var det fortsatt både uvanlig og ansett som upassende at kvinner engasjerte seg i den offentlige debatten.¹⁴²

¹⁴¹ Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» I *Med Kjønnsperspektiv på Norsk Historie* (2. utg.), redigert av Ida blom og Sølvi Sogner, ss 157-244. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. 2005.

¹⁴² Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd*. s 53

Andre halvdel av 1800-tallet var samtidig en periode hvor mange kvinner ble mer aktive samfunnsaktører. En grunn til dette var den økende selvstendigheten og fellesskapsfølelsen blant den nye gruppen ugifte kvinner, særlig i byene. Disse hadde ofte sitt virke og arbeid utenfor hjemmet. Kvinner var i tillegg svært aktive i det nye organisasjonssamfunnet som vokste frem. I avholdsforeninger, diverse sosialt arbeid og lavkirkelige vekkelsekretser fikk og tok kvinner et stort ansvar. Å være inderlig motivert av religion og åndelighet var ofte sett på som et legitimt grunnlag for å bryte med sosiale konvensjoner for hva som «kvinnelig».¹⁴³ Selv om kvinner enda ikke var særlig aktive i den offentlige debatten, var det altså mange som ble svært engasjert i det som foregikk i samfunnet. Først i 1870-årene begynte kvinner også i større grad å tre inn i offentligheten og delta aktivt i samtidens debatt, og særlig fra slutten av 1880-årene gjorde flere sin stemme hørt.¹⁴⁴ Forfattere som Camilla Collett – som etter flere års forfatterskap begynte å skrive under sitt eget navn, i stedet for anonymt eller under pseudonym – Amalie Skram, Laura Kieler og andre skrev både skjønnlitteratur og sakprosa som belyste kvinners situasjon i samfunnet. Denne utviklingen er interessant for studiet av æresbegrepet i norsk historie, for det er hos disse forfatterne vi finner mye av tidens tydeligste kritikk av de rådende forestillingene om ære.

6.2 Kvinner og ære i offentligheten

I dette kapittelet vil jeg diskutere hvordan æresbegreper blir brukt og fremstilt hos sju ulike forfattere. Ved å se på et mangfold av eksempler vil jeg vise hvordan disse forfatterne fremstilte æren som er problematisk konsept i samtiden og hvordan de kan ha bidratt til å endre måten man snakket og tenkte om ære. Den største delen av kapittelet vil bestå av en analyse av Camilla Colletts skrifter: både fordi hun er en av 1800-tallets klart mest innflytelsesrike kvinnelige forfattere, og fordi hun er den som hyppigst og mest eksplisitt diskuterer ære. Hennes innflytelse på den litterære æresdiskursen var også markant, som vi skal se. Etter analysen vil jeg trekke frem eksempler fra fire andre kvinnelige forfattere og se hvordan disse belyser samtidens forestillinger om ære. Til sist skal jeg diskutere to eksempler på mannlige forfattere som problematiserte ære når de skrev om kvinners situasjon i samfunnet.

¹⁴³ Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» ss 176, 229-235

¹⁴⁴ Aasen, Elisabeth. *Kvinnes Spor i Skrift: Supplement til Norsk Litteraturhistorie*. Oslo: Samlaget, 1986. ss 82-83, Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» s 243

Hensikten med kapittelet er å argumentere for at kvinners mer fremtredende rolle i den offentlige diskursen, både som subjekt og objekt, var en sentral faktor som forandret hvordan man oppfattet og snakket om ære. At flere kvinnelige stemmer ble hørt, påvirket naturligvis hvor mye som ble skrevet om kvinner og deres situasjon. Enda viktigere var imidlertid den endring dette førte til i hvordan man skrev og snakket om såkalte kvinnespørsmål. Kvinner hadde lenge vært et yndet tema i romantikkens borgerlige litteratur. Men her var man ikke nevneverdig interessert i spørsmål om deres likeverd og frigjøring. Kvinnen ble heller opphøyd for sin rene natur, morskjærlighet og foredlende effekt på mannen og samfunnet. Denne såkalte harmoni- eller forsoningsestetikken, som var rådende frem til det moderne gjennombrudd, ga kvinnen en passiv og begrenset rolle.¹⁴⁵ Det var en idealistisk litteratur som skapte lite diskusjon om deres stilling i samfunnet.¹⁴⁶ Frem til slutten 1870-tallet var det i all hovedsak kvinnelige forfattere som skrev noe kritisk i det hele tatt om kvinners situasjon og samfunnets forventninger til dem. Dette endret seg med realismen og naturalismens inntog. Denne nye typen litteratur hadde vokst frem sammen med kvinnesaken.¹⁴⁷ Her skulle samfunnsproblemer settes under debatt og ekte kvinners liv og situasjon ble et tema for forfattere av begge kjønn. «Virkelighetens kvinner», som i mange år hadde vært fremhevet av Camilla Collett, dukket nå opp i romaner, forelesninger, aviser og på teaterscenen.¹⁴⁸ Det var altså ikke kun det faktum at flere kvinnelige forfattere kom på banen som gjorde at kvinners situasjon ble mer problematisert, og med det forestillinger om ære. Det skjedde parallelt en litterær strømning som gjorde at også menn begynte å beskrive ærens undertrykkende effekter.

6.3 Camilla Collett

I en studie av kvinners rolle i 1800-tallets norske offentlighet er Camilla Colletts liv og verk et naturlig utgangspunkt. Hun var og er en svært innflytelsesrik person i litteratur og samfunnsdebatt. Hun var også en pioner. Hennes debutverk blir ofte regnet som den første

¹⁴⁵ Hareide, Jorunn. «To Pionerkvinner i Dansk-Norsk Litteratur.» I *Bokhistorie*, redigert av Tore Rem, ss 102-120. Norge: Gyldendal Norsk Forlag AS. 2003.

¹⁴⁶ Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» ss 241-243

¹⁴⁷ Iversen, Irene. «Et Moderne Gjennombrudd.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et al., ss 155-168. Oslo: Pax Forlag A.S, 1988.

¹⁴⁸ Ørjasæter, Kristin. *Camilla Collett: Norges Første Feminist*. Oslo: Cappelen, 2003. s 10

norske tendens- eller samfunnskritiske roman.¹⁴⁹ Da Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884, ble Collett æresmedlem og samme tiårs store sedelighetsdebatt dreide seg rundt tematikker, om kvinners posisjon i samfunnet og ekteskapet, som hun hadde lagt grunnlaget for.¹⁵⁰ Litteraturviteren Kristin Ørjasæter beskriver henne som både en litterær forløper og Norges første feminist:

Camilla Collett var den første som åpent gikk ut og talte om kvinnens underkuelse og samfunnets behov for kvinnefrigjøring. [...] Hun døde i Christiania 6. mars 1895 som en av Norges mest betydelige kvinnelige forfattere. [...] Hun virket i en tid da det ikke var utviklet noe offentlig rom for kvinner og virkelighetens kvinner ikke ble betraktet som et relevant litterært tema. Men ved å benytte sitt eget liv som eksempel lyktes hun i å sette kvinnen på dagsordenen.¹⁵¹

For å finne ut hvordan denne foregangsfiguren skrev om og problematiserte æren skal vi se nærmere på hennes debutverk, romanen *Amtmannens Døtre*, og fire av hennes senere essays.

6.3.1 Amtmannens Døtre

Amtmannens Døtre er en bok som, blant annet, handler om hvordan kvinnens frihet til selv å velge sin vei er begrenset av ytre press og forventinger fra familie og samfunnet. Sofie er den yngste av fire embetsmannsdøtre. Hennes tre søstre lever alle i kjærlighetsløse fornuftsekteskap, noe hun selv ønsker å unngå. Handlingen dreier seg rundt hvordan Sofie og familiens huslærer, Georg Kold, utvikler sterke følelser for hverandre. Problemet oppstår da Sofie overhører Georg fortelle sin venn, legen Müller, at det ikke er noe virkelig mellom dem og at han ikke elsker henne. Knust bryter hun kontakten med Georg, uten å fortelle ham hva hun har overhørt. Han skriver flere brev til henne, men hun leser ingen av dem. Da prosten Rein senere frir, sier Sofie ja. Det er ikke av kjærlighet, men det vil bli et respektabelt ekteskap som familien hennes støtter. Dagen før bryllupet møter Georg opp for å få snakket med Sofie. Da han får vite grunnen til at hun brøt med ham, forteller han at han ikke ville avsløre deres ekte forhold til Müller, i frykt for at han skulle finne en måte å ødelegge det på. Sofie tror til slutt på Georg og befinner seg med det i en utålelig situasjon. Hennes livs store

¹⁴⁹ Kari Skjønberg hevder det på side 34 i sin bok *Camilla Collett* fra 1976 og Kristian Ørjasæter i Store Norske Leksikons avsnitt om «Amtmandens Døtre», for å nevne to eksempler.

¹⁵⁰ Ørjasæter, Kristin. *Camilla Collett*. ss 15-16

¹⁵¹ Ibid. ss 8-10

kjærlighet står foran henne, men hun skal giftes bort til en annen. Det oppstår en intens indre kamp i Sofie, hvor hensynet til annet enn kjærligheten blir det avgjørende:

En stemme i henne overdøvet alt: Innlater du dig i kampen, så er alt forlorent, plikt, ære, lykke på én gang; - knus, tilintetgjør, - men gjør det bare kort. Hun søkte etter det våben der dødeligst kunde føre slaget.¹⁵²

Opprørt forlater hun Georg, og vi får så et innblikk i hennes siste og svært talende refleksjon før hun innfinner seg med sin situasjon og romanen avsluttes:

Vielsen, den hvorpå Gud selv legger sine hender, er innstiftet for de viede hjerter [...] Foran en vielse vilde alltid et motstrebende hjerte finne mot til å redde sig – Gud er barmhjertigere enn menneskene -; men foran en bryllupsfest er det ingen frelse. Måskje vilde endog våre elskende, som hadde funnet hinannen for sent, være blitt reddet, måskje hadde de to edle, der rådde for deres skjebne, kunnet beslutte sig til å gjøre barn lykkelige, når det hadde kunnet skje uten oppsikt; men det kunde ikke skje uten oppsikt. Bryllupet var proklamert. Venindene hadde allerede sydd presanger. Gjestene var tilsagt, og presten hadde av sitt åndelige herbarium fremfunnet og memorert en tale, der var så gammel at den kunde gjelde for en ganske ny.¹⁵³

Fra disse to sitatene får vi et bilde av hva det er som gjør at Sofie ikke kan bryte forlovelsen. Det ville føre til tap av «plikt, ære, lykke», og det er umulig å gjøre det uten å skape «opsikt».

Før vi går videre er det viktig å poengtere at «lykke» her må forstås som noe annet enn en følelse. Det er åpenbart at hvis Sofie var opptatt av lykke, slik vi oftest bruker ordet i dag, ville hun valgt Georg fremfor Rein. Lykke står her i stedet svært passende sammen med plikt og ære fordi det representerer noe som samfunnet forventer at man skal søke etter. I Camilla Colletts samtid var ekteskapets primære hensikt å sikre et trygt og stabilt økonomisk liv, ikke romantisk kjærlighet.¹⁵⁴ I denne forstand ville et ekteskap med en god og vel ansett mann som kunne forsørge henne gi Sofie lykke i form av respektabilitet og trygghet. Et eksempel som kan illustrere ulikheten mellom disse to forståelsene av lykke finner vi i et sitat fra en bok

¹⁵² Collett, Camilla. *Amtmannens Døtre*. Stabekk: Den norske bokklubben, 1984. s 296.

¹⁵³ Ibid. s 298

¹⁵⁴ Idealet om kjærlighetsekteskapet var ikke fremmed i Norge på 1800-tallet, og ble bare sterkere utover århundret. Det fikk derimot lite konsekvenser for ekteskapspraksisen. Se Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» ss 221-222 og Ørjasæter, Kristin. *Camilla Collett*. s 24

utgitt i 1896. Her forteller forfatteren om en kvinne som «aldrig i livet hadde det, som verden kalder lykke, og som netop for faa dager siden igjen maatte gjennomgaa en svær operation, [men] hun nød en fuldkommen lykke, fordi hun var vis paa det evige liv.»¹⁵⁵ Her kommer forskjellen på de to typer lykke tydelig frem. Kvinnen mangler ikke følelsen av lykke hun får av sin tro, men hun har ikke «det som verden kaller lykke», i dette tilfellet fordi hun mangler legemlig helse. Hun har dyp og ekte lykke. Men de tingene som i det ytre legger grunnlaget for lykke mangler hun. Det er denne andre typen lykke som Sofie opplever står på spill. I et brev den da tjue år gamle Camilla Collett skrev til sin bror Oscar, ser vi at hun selv tidlig gjorde et slikt skille mellom det de rundt henne kalte lykke og det hun selv ønsket: «Du vil innvende at jeg jo er og kan bli like lykkelig som enhver ung pike, men det er nettopp den slags lykke jeg forsmår, som man i alminnelighet kaller så.»¹⁵⁶

Moralske kvaler og samfunnets reaksjoner

Hva ligger så i begrepet ære for Sofie? Det er åpenbart fra hennes vegring mot å skape oppsikt at det i hvert fall er noe som kan skades eller tapes ut fra hvordan de rundt henne reagerer på en handling. At æren er noe man må ta vare på for å unngå sosiale represalier er helt tydelig et tema i romanen. Vi får se hvordan det styrer Sofies avgjørelse i et av hennes livs viktigste valg. I tillegg får vi gjennom en annen karakter en eksplisitt beskrivelse av konsekvensene av å gjøre noe som skader æren. *Amtmannens Døtre* er fortalt gjennom flere stemmer. Vi hører blant annet fra Sofies dagbok, en allvitende fortellerstemme og brev fra Georg. Utover det snakker også en venn av Georg som heter Margrethe. Hun er ikke direkte involvert i handlingen, men hennes brev til Georg og etterlatte notater blir viet mye plass. Margrethe fremstår som en kontrastfigur til den unge og uerfarne Sofie. Hun er en eldre og mer verdensvant dame som holder til i den gryende storbyen Kristiania. Den frykten for andres bedømmelse som blir tungen på vektskålen for Sofie har hun også observert og vil den til livs:

Hvad [kvinner] vil er, en større tankens og følelsens frihet, ophevelsen av de utallige latterlige hensyn og fordommer der hemmer denne, sannere, mindre forskruede

¹⁵⁵ Funcke, Otto. *Vejen til Lykke*. Bergen: Beyers forlag, 1896. Forord

¹⁵⁶ Steen, Ellisiv. *Camilla Collett: Om seg Selv*. Oslo og Gjøvik: Norbok A/S., 1985. s 30

dydsbegreper, en sundere moral, der av sig selv vilde avvise alle antastelser av en umoralsk, offentlig dom, for hvilken den beste nu ikke er sikker...¹⁵⁷

Like etter dette kampropet beskriver Margrethe hvordan befolkningen i Kristiania behandler en som bryter med det man oppfatter som rett førsel:

O, du store, du lille by [...] Du er stor nok, du tusennebbete! Stor nok til langsomt å hakke det individ til døde der ikke morer dig lenger, eller som du ellers har fått noe imot. Dog ikke stor nok til at en sådan ulykkelig kan finne en vrå til å skjule sig i. Den mann som har fått en skygge av plett på sin ære, den kvinne som engang er gjort latterlig, kan likeså godt grave sig en grav straks og styrte sig i den, hvis han eller hun ikke foretrekker å begrave sig i Tromsø eller Christiansand... Vi blir uendelig skikkelige, uendelig korrekte, men uendelig ubehagelige.¹⁵⁸

Det faktum at det i dette sitatet er en mann som får sin ære plettet mens resultatet av en kvinnes normbrudd er at hun er blitt «gjort latterlig» går jeg ikke nærmere inn på her. Vi har allerede sett fra Sofies resonnement, og kommer til å se videre, at æren er noe som er viktig for kvinner også. Colletts syn på ulikhetene mellom kvinner og menns ære vil bli diskutert senere. Det sentrale jeg vil ta med fra Margrethes utsagn er at de kritiserer et samfunn hvor frykten for den «offentlige dom» kontrollerer mennesker og at hun legger frem hvordan en tilsmusset ære vil føre til en slik dom. Kritikken er dobbel. Ikke bare blir normbrytere behandlet svært dårlig. De som holder seg innenfor rammene, lever i et sosialt samspill hvor folk er «uendelig ubehagelige». Det er et dystert bilde som males.

Det som er beskrevet så langt passer godt med den sentrale definisjonen av ære som «retten til respekt», slik Frank Henderson Stewart har lagt det frem. Å langsomt hakke til døde og latterliggjøre, for å bruke Margrethes uttrykk, er åpenbart noe man ikke gjør med en som holdes i respekt. Likevel må vi ikke konkludere for raskt hva som ligger i æresbegrepet i *Amtmannens Døtre*. Hos Margrethe er det klart nok at det er samfunnets dom som står sentralt. Men er det egentlig hensynet til denne type ære som driver Sofie? Det er et betimelig spørsmål, for valget hennes vil påvirke mange flere enn henne selv. Hun har jo også avgitt et høytidelig løfte til prost Rein. Hennes spontanreaksjon da Georg, etter at misforståelsen er

¹⁵⁷ Collett, *Amtmannens Døtre*. s 104

¹⁵⁸ Ibid. s 106-107.

blitt oppklart, sier at de skal forklare saken for hennes far og avlyse bryllupet, synes å indikere at det faktisk er hensynet til den subjektive ære som styrer henne:

Men om himmelens engler var nedstegne i det samme og hadde forenet sine bønner med hans, vilde det dog ikke ha beveget Sofie [...] Hun hadde selv rakt den mann hun skulde tilhøre, hånden over den frivillige kløft han hadde lagt mellom dem. Likeså tillitsfullt som den var gitt, likeså takknemlig var den blitt mottatt. Hennes naturlige rettsindighet oprørtes blott ved tanken om å skuffe en tillit som denne. Men nu forlangte hennes elsker at det skulde skje på en oppsiktvekkende, det er en riktig krenkende måte. Her var ikke mere tale om hin opsigelse som verden sanksjonerer når den skjer i kontraktmessig tid [...] Det var oprør, mord, brandstiftelse, det var et frafall i slagets øieblikk, det var et brudd dagen før et bryllup. Hun skulde bringe forvirring inn i det festsmykkede hus, sorg og forferdelse over alle sine.¹⁵⁹

Å være styrt av ens «naturlige rettsindighet» står i sterk kontrast til å ta valg basert på frykt for «den offentlige dom». Det naturlige er noe instinktivt. Det er gjerne noe som er medfødt heller enn skapt av omgivelsene. Det som er naturlig for en person sier seg selv uten først å ta hensyn til hva andre synes om det. Det er Sofies *naturlige* følelse av rett og galt som reagerer kraftig på tanken av å bryte det som på gode vilkår er blitt avtalt mellom henne og Rein.

Her har vi et iøynefallende argument for å påstå at det er en subjektiv ære Sofie ønsker å bevare ved å holde på forlovelsesløftet. Når vi leser videre, derimot, blir det ganske klart at det ikke er det som er avgjørende. Etter å ha forlatt Georg går hun hjem. Mens hun står i andre etasje og hører bryllupsforberedelsene gå sin gang, får vi et innblikk i hennes siste tanker før historien slutter:

Der nede går det brusende maskineri, der har grepet fliken av ditt nye håp; stans det, om du kan. Der nede beredes et *bryllup*. [...] Foran en *vielse* vilde alltid et motstrebende hjerte finne mot til å redde sig – Gud er barmhjertigere enn menneskene; men foran en *bryllupsfest* er det ingen frelse. [sic]¹⁶⁰

Sofie sier til seg selv: «stans det, om du kan.» Hun innser at det ikke er mulig, og erkjenner resignert: «foran en bryllupsfest er det ingen frelse.» I den ellefte time er det altså ikke hennes følelse av rett og galt som stopper henne. Det er reaksjonene og oppsikten det vil skape som

¹⁵⁹ Ibid. ss 295-296

¹⁶⁰ Ibid. s 298

er det uoverkommelige hinderet. At det egentlig ikke er hennes rettsindighet som er hovedproblemet, kommer frem allerede i møtet med Georg når hun tenker: «Her var ikke mere tale om hin opsigelse som verden sanksjonerer når den skjer i kontraktmessig tid». Ja, hennes moralske følelse ble opprørt ved tanken på å bryte forlovelsen. Men i neste tanke vending er problemet at de er så nærme bryllupet at et brudd ikke lenger ville være av den type som «verden sanksjonerer». Samfunnets reaksjon og bifall er det som styrer hennes valg. Hadde verden godtatt å bryte av forlovelsen dagen før bryllupet kunne hun også ha godtatt det.

At det er hensyn til de sosiale konsekvenser som har primat fremfor moral og subjektiv ære blir videre gjort tydelig når Sofie reflekterer over ekteskapsinngåelsens gudommelige og menneskelige aspekter:

Foran en vielse vilde alltid et motstrebende hjerte finne mot til å redde sig – Gud er barmhjertigere enn menneskene -; men foran en bryllupsfest er det ingen frelse.

I et kristent verdenssyn er Gud opphavet til moral og etikk, den ytterste autoritet og den endelige dommer. At Sofie mener at Han ville ha vist barmhjertighet sier oss at hun ikke er hindret av tanken på at det vil være umoralsk å bryte forlovelsen med Rein. Det at hun må henvise til Guds barmhjertighet antyder, sant nok, at hun ikke ser det som etisk uproblematisk. Hvis det var en åpenbart moralsk riktig eller nøytral ting å gjøre hadde hun ikke hatt behov for denne barmhjertigheten. Sofie har noen spontane moralske betenkeligheter med å stoppe bryllupet, men det er likevel helt klart at det ikke er disse som styrer hennes valg. Problemet hennes er at mennesker ikke er like barmhjertige som Gud. Problemet er at valget hun vurderer vil bli straffet av samfunnet og hennes nærmeste.

Det kunne ha vært interessant å diskutere hvem sin ære Sofie er mest opptatt av i kampens hete. Er det sin egen, familiens eller Reins hun ønsker å bevare? Trolig spiller alle inn. Dette er derimot ikke så relevant i denne sammenheng at det er verdt å bruke tid og plass på. Hensikten med den nærværende diskusjonen er å vise hvordan begrepet ære i *Amtmannens Døtre* beskriver en sosial ordening som virker hemmende på individers handlingsfrihet. Det spiller liten rolle for det poenget hvem sin ære det gjelder. Uansett, er det hensynet til ære som står i veien for at Sofie skal få sin «sanne kjærlighet».

En kvinnesak?

Som det ble nevnt innledningsvis, er Camilla Collett den kanskje mest prominente figuren i historien om kvinners rettigheter i Norge. Kvinners sosiale, og iblant rettslige, situasjon er et gjennomgangstema i hennes skjønnlitteratur og sakprosa. Dette gjelder også *Amtmannens Døtre*. I det vi følger Sofies ulykkelige skjebne og leser Margrethes kritiske observasjoner, blir vår oppmerksomhet trukket mot de sosiale mekanismer og mentaliteter som står i veien for kvinners frie livsutfoldelse, eller «tankens og følelsens frihet»¹⁶¹ som Margrethe kaller det. Når da begrepet ære blir knyttet opp til dette, blir det naturlig å anta at romanen fremstiller ære som et problem for kvinner og ikke menn. Møtet mellom Georg og Sofie styrker denne antagelsen. Da Georg får vite at årsaken til deres separasjon kun er en misforståelse, er han alt annet enn hemmet i sin reaksjon:

«Kom, kom,» sa han voldsomt og grep hennes hender, «vi spiller tiden med snakk. Det er ikke for sent det er *vårt* bryllup man bereder...Din far er oss god...Jeg skal ta all skylden...O, la oss bare gå...!»¹⁶²

Det er etter dette forslaget Sofie kastes ut i den indre kamp som ble beskrevet innledningsvis. Kontrastene mellom Georgs og hennes reaksjoner er slående. Sofie kjemper intenst med konsekvensene av å stanse bryllupet og ender med å kapitulere i møte med trusselen om å tape «plikt, ære, lykke». Georg, derimot, nøler ikke et sekund. Han er øyeblikkelig klar til å få brutt forlovelsen og ta det fulle ansvaret for det. Det at han forsikrer Sofie om at han skal ta all skylden, viser at heller ikke han mener at forslaget er uproblematisk. Han vet det kommer til å bli reaksjoner og anklager. Han også kommer til å bryte med normer og skape oppsikt. Forskjellen er at denne vissheten på ingen måte ser ut til å hindre ham i å gjøre det han virkelig ønsker. En kan kanskje tenke at dette bunner i en større offervillighet; at begge har ære som står på spill, men at Georg er villig til å ofre den for kjærligheten, i motsetning til Sofie. Dette virker likevel ved nærmere ettersyn ikke å være den avgjørende forskjellen. Den mener jeg vi ser når vi sammenligner måten Georg og Sofie forventer å bli møtt på. For, mens Sofie, i det hun gir seg over til å la bryllupet gå sin gang, sukker: «Gud er barmhjertigere enn menneskene», så proklamerer Georg til henne litt tidligere, da han sier at de skal stoppe bryllupet, optimistisk: «Din far er oss god». Kontrasten er klar. Begge vet at det kommer til å bli reaksjoner og konsekvenser. Hun venter å møte en dømmende og lite forstående holdning, og har ingen tiltro til at det vil bli vist barmhjertighet. Han er trygg på at de vil bli møtt med

¹⁶¹ Ibid. s 104

¹⁶² Ibid. s 295

en fundamental godhet. Våre forventinger reflekterer våre erfaringer. Derfor sier denne forskjellen mye om hvordan Sofie og Georg har opplevd verden ulikt. Når vi ser på hvordan fortellingens to hovedpersoner reagerer og tenker, kan det virke som Collett beskriver et samfunn hvor forestillingen om ære, i all hovedsak, påvirker kvinner negativt.

Denne klare forskjellen mellom Sofie og Georg til tross, mener jeg at helhetsbildet romanen gir er at ære er et problematisk konsept for begge kjønn. Sitatet fra Margrethes anklage mot befolkningen i Kristiania viser oss tydelig at æren er noe menn bør være påpasselige med å holde intakt hvis de ønsker å bli behandlet med respekt. Den mann som har fått, om bare «en skygge av plett på sin ære», må rett og slett vurdere å flytte. Den hyperbolske måten hun ordlegger seg på viser oss at det ikke er snakk om noen som har alvorlig forbrutt seg mot orden og rett. Den som stjeler, lyver og så videre får mye mer enn «en skygge av plett» på sin ære. Menn, i Kristiania i hvert fall, må altså forholde seg til et normsystem hvor det minste brudd fører til nådeløse sosiale represalier. Selv om Margrethes tone er veldig krass – og det dermed må beregnes at hun overdriver for effekt – beskriver teksten tydelig ære som noe som også legger store hindringer på menns handlingsfrihet.

På lignende måte som vi i Sofie får en person å sympatisere med, finner vi i en annen viktig karakter, Lorenz Brandt, en skjebne som får oss til å stille spørsmål ved konsekvensene av samfunnets ærestenking også i menns liv. Likhetene mellom Lorenz og den dannede embetsmannsdatterens Sofie er ikke mange. Han hadde i sin studietid hatt svært lovende fremtidsutsikter, men utviklet en drikkevane som kom i veien. I lokalsamfunnet blir han ikke møtt med respekt. Måten han ter seg på, både i edru og beruset tilstand, fortjener det heller ikke. Han skjemma seg selv ut og er en plage for andre. Sofie selv får oppleve hans innpåslitne og ufine væremåte. Likevel møter hun ham annerledes enn resten av samfunnet: «Hun hadde dessuten ondt av ham, og uten noe forsett søkte hun ved vennlighet å bøte litt på de andres uskånsomhet og slett dulgte ringeakt.»¹⁶³

Måten Sofie møter Lorenz på fremhever hvor dårlig han blir behandlet av lokalsamfunnet ellers. Disse to karakterene, med alle sine ulikheter, fremstår begge som ofre for et samfunn som både setter strenge begrensninger på individets frihet og viser lite forståelse og barmhjertighet mot den som har oppført seg på en avvikende måte. For Lorenz, som for Sofie,

¹⁶³ Ibid. s 74

er samfunnets forestilling om ære en sentral del av problemet. Vi får innblikk i dette når han, etter å ha lest vel mye inn i Sofies godhet, kommer til henne for å fri:

«[Du], Sofie, er av himmelen utkåret til en stor, en herlig misjon, til et menneskes frelse; ved din hånd vil han vende tilbake til det menneskelige samfund som har forstøtt ham.»

«Jeg!» utbrøt endelig Sofie ... «Hvad mener de?» ...»

«Ja, du og ingen annen!» vedblev Brandt med den samme underlige blanding av svulst og virkelig følelse. «Ser du, jeg vet jo vel at jeg er sunket dypt, og at menneskene har en rett, men også kun en *slags* rett til å forstøte mig; ti ennå lever det, jeg føler det, noe godt og dyktig i mig som deres hårdhet ikke har maktet å ødelegge. Ja, ve over dette hjerteløse samfund! ... på det velter jeg den største skyld, den bitreste skyld. I stedet for å rekke en forvildet sjel hånden, i stedet for å søke å opreise ham i hans egen aktelse, støter det ham med forakt dypere ned i svelget, og behandler ham som en æreløs, innen han ennå er det. Det skrekkelige ved min stilling, Sofie, er det nesten umulige i å vende om, da broen overalt er avkastet; da står viljen hendervridende og bryter fortvilet sin kraft mot det umulige, inntil den føler sin avmakt igjen, den stakkars vilje. Det skrekkelige er at man holdes for forloren mens man ennå kunde reddes.»¹⁶⁴

Brandt innrømmer at det ikke er uten grunn at han blir dårlig behandlet. Han forsøker ikke å fremstille seg selv som en martyr. Det gjør heller ikke Collett gjennom handlingen. At Lorenz er en mann med reelle laster blir igjen vist da Sofie avviser hans frieri. Han blir rasende sint, begynner å skrike og i det han går gir han sin egen hund «et brutalt spark».¹⁶⁵ Det er ikke bare menneskene rundt Lorenz som misliker ham. Vi som lesere opplever også virkelig at han handler forkastelig. Likevel er det sympati og forståelse som er det man sitter igjen med etter at fortellingen er slutt. Lorenz dukker etter en stund opp igjen hos Sofie. Han beklager med en knust ånd og ekte ydmykhet sin tidligere oppførsel. Han har tatt tak og påbegynt en ekte forbedring av seg selv og sitt liv. Han holder stø kurs, men dør fredelig, kort tid etter. Sofie gråter sårt for ham. Selv om Lorenz har gjort mye klanderverdig er det medfølelse både Sofie og leserne opplever. Den tale som er sitert over fremstår dermed mindre som en bitter synders raseri mot en rettferdig dom. I stedet leser vi den mer som en anklage mot et samfunn som

¹⁶⁴ Ibid. s 132

¹⁶⁵ Ibid. s 137

nådeløst straffer de som har forbrutt seg mot dets regler og normer. Poenget som blir gjort i den er ikke at man burde slutte å reagere på normbrudd med sosiale represalier; Lorenz sier jo selv at menneskene har en viss rett til å støte ham fra seg. Det som kritiseres er det faktum at den som har gjort seg skyldig, for alltid må bære konsekvensene uten mulighet for gjenopprettelse. Samfunnets straffer er fordømmende i stedet for korrigerende og forebyggende. Når æresbegrepet blir inkludert i denne kritikken er det altså ikke fordi Lorenz ser ære i seg selv som en destruktiv forestilling, like lite som han ville ha sagt at det å ha et lovverk er noe destruktivt. Problemet er den måten samfunnet oppfatter æren, som ikke gir rom for at mennesker faktisk gjør feil og er avhengige av både nåde og hjelp. Ja, Lorenz har gjort ting som krever straff og korrigerende. Det betyr ikke at han er et håpløst problem for samfunnet. Det finnes fortsatt noe «godt og dyktig» i ham. Om bare noen, etter straffen, ville rekke ut en hånd og hjelpe ham å bli et godt samfunnsmedlem igjen. Vi kan sammenligne hans utsagn om å bli behandlet «som æreløs, innen han ennå er det» med et lovverk hvor alle forbrytelser, uavhengig av alvorlighetsgrad og omstendigheter, medfører livstidsdom. Alle som har forbrutt seg er forlatt. Dette er det samme poenget vi så Margrethe gjøre, i det hun klager over hvordan selv den minste lille skade på æren blir ilagt en straff som ikke gir rom for å komme tilbake til et vanlig liv i det samfunnet man lever i. Lorenz Brandts liv eksemplifiserer konsekvensene av den type ærestekning Straffelovkommisjonen av 1885 motarbeidet.

Handlingen i *Amtmannens Døtre* dreier seg rundt en ung kvinnes skjebne, og romanen blir i litteraturhistorien fremstilt som en kritikk av de forventninger som legges på kvinner og den manglende frihet de har til å ta egne valg. Samtidig har jeg vist over at Collett på ingen måte beskriver et samfunn som legger begrensinger kun på kvinner. Lorenz og Margrethes skarpe anklager viser både hvordan menn må forholde seg til en rekke kompliserte normer, og at brudd på dem har svært alvorlige sosiale konsekvenser. For begge er begrepet ære tett knyttet til denne virkeligheten. Forestillingen om ære er i fortellingen altså noe som hemmer både menn og kvinners frihet. Dette faktum gjør derimot ikke den forskjell vi har sett mellom Georg Kolds og Sofies tankemønster irrelevant. Den reflekterer fortsatt et syn av at ære ofte er mer hemmende for kvinner, selv om begge kjønn må forholde seg til den. At dette er Colletts egen oppfatning kommer tydelig frem i de utdragene av hennes sakprosa vi skal se på under.

Begrep- eller samfunnskritikk?

I *Amtmannens Døtre* skapes det svært negative konnotasjoner til begrepet ære. Det er det overdøvende ropet om å bevare æren som hindrer Sofie i gjenforenes med sin sanne kjærlighet. I Kristiania er æren er noe skjørt som alle mennesker må passe pedantisk på hvis de ønsker å kunne nyte sine medmenneskers respekt. Lorenz Brandt får oppleve hvordan en som har forbrutt seg mot æreskodeksen blir behandlet som om han har vist seg å være helt uten gode kvaliteter. Likevel viser en nøyere gjennomlesing at det ikke er ære i seg selv som kritiseres. Det Collett tar opp er måten det blir brukt og misbrukt.

Når Margrethe tar sitt oppgjør med den ukulturen som eksisterer i Kristiania, beskriver hun hvordan folk vil langsomt hakke til døde den som har fått «en skygge av plett på sin ære». Hva som ligger i å langsomt hakke til døde er ikke vanskelig å se for seg. Det er ikke å sette noen i en gapestokk og erklære dem for æreløs. Det er en stadig strøm av små kommentarer, vitser og respektløse handlinger som gjør det sosiale livet til personen det gjelder utålelig. Det er en smålig reaksjon på et lite normbrudd, i stedet for å vise overtrederen hans feil og styre han i riktig retning, eller å bære over med han. Margrethe beskriver hvordan folk i dette samfunnet er «uendelig skikkelige, uendelig korrekte, men uendelig ubehagelige». Fra et slikt sitat vil ingen foreslå at hun ønsker seg et normløst samfunn. Det hun ønsker seg er større frihet og romslighet. Det samme gjelder forestillingen om ære. Hun kritiserer hvordan man behandler den som har fått «en skygge av plett på sin ære». Språkbruken her gjør det klart for oss at det bare er snakk om det minst tenkelige brudd på æreskodeksen, noe som skaper en sterk kontrast til de alvorlige represaliene. Det hun påpeker er ikke at æren ødelegger menneskers liv. Det som ødelegger er at folk forakter og håner personen som har fått bare den minste rype på den. Dette er lignende poenget vi så Lorenz gjøre i sin tale. Nå har han riktignok brutt mot mer enn bare litt finere sosial etikette. Han har virkelig gjort ting som rettferdiggjør reaksjoner. Det betyr likevel ikke at han fortjener å bli forkastet av samfunnet ennå. Ja, han har forbrutt seg mot normene. Men det bor fortsatt noe godt i ham. Kritikken er ikke rettet mot forestillingen om ære. Den er rettet mot samfunnet som behandler normbryteren som «æreløs, innen han ennå er det».

Romanens fortellerstemme bekrefter ytterligere at det er en ukultur av alt for strenge forventinger, og ikke forestillingen om ære i seg selv, som er et problem i samtiden Collett beskriver:

Rykter og folkesnakk! Av alle skrekkbilleder i en kvinnes liv det mest chimæriske, av alle chimærer den skrekkeligste! Intet har større makt til å kue henne og bøie henne til

lydighet. Intet griper mere demonisk inn i hennes liv enn disse herre- og ansvarsløse angrep som vi er vant til å betegne ved hine navn. Alt det øvrige har kun bearbeidet grunnen, disse vil drive den bitre vekst frem. Det behøver ikke å være noe slemt eller ærerørig, det der sies, nei – takket være denne vårt samfunns dype billighetsfølelse, der opstilte kvinnelighetens skjære krystall midt i sin egen urenheter, med den fordring til krystallet alltid å være *krystallrent* – det behøves intet stenk, blott et åndepust til å fordunkle det. Det behøves blott at det *tales*.¹⁶⁶

Kjernen i denne kritikken er hvor utrolig lite som skal til for at en kvinne skal bli utsatt for «rykter og folkesnakk» og den undertrykkende makt disse har over henne. Som Margrethe poengterte, er selv «den beste» ikke trygg for en slik «umoralsk, offentlig dom». Fortelleren gjør et poeng av at det ikke engang trenger å være noe «slemt eller ærerørig» som blir sagt for at det skal «kue og bøie [kvinner] til lydighet». Problemet er altså ikke at det eksisterer en forestilling om ære, og at brudd på dens normer har konsekvenser. Samfunnets synd er ikke at det har regler som legger begrensinger på folk. Det er at disse reglene er så mange og restriktive, og represaliene for brudd på disse så dramatiske, at kvinner lever i en kvelende tilværelse hvor frykten for andres reaksjoner hindrer all utfoldelse.

Ære i den første norske tendensroman

Det er fire observasjoner som er viktige å ta med seg fra analysen av *Amtmannens Døtre*. Den første er at når ære blir nevnt så er det nærmest utelukkende snakk om objektiv ære. I de aller fleste tilfeller er æren knyttet opp til samfunnets bedømmelse, og ikke individets selvbedømmelse. Den andre er at ære egentlig er et nøytralt begrep. Jeg har argumentert for at Collett ikke kritiserer ære i seg selv, men heller det som fremstår som en perversjon av en grunnleggende nyttig forestilling. Dette hindrer imidlertid ikke at det ved beskrivelsene av ærens slagsider blir skapt negative konnotasjoner til begrepet. Den tredje er at både menn og kvinner opplever undertrykkende sider av de rådende forestillingene om ære. Den siste observasjonen er at selv om æren ikke er et kjønns spesifikt problem så kommer det frem at Collett beskriver et samfunn hvis forestillinger om ære gjør at kvinner behandles strengere enn menn.

¹⁶⁶ Ibid. ss 284-285

6.3.2 Sakprosa

En ytterligere grunn til at *Amtmannens Døtre* er en svært god tekst å ta utgangspunkt i, er at vi også har tilgjengelig mange ikke-skjønnlitterære skrifter av Camilla Collett. Gjennom dem får vi en mer direkte tilgang til forfatterens personlige tanker, meninger og språkbruk. Dermed kan det gjøres en sammenligning mellom de to typene tekster for å se om det som blir beskrevet i skjønnlitteraturen kun er en oppdiktet historie med et språk som ikke ligner dagligtalen, eller om det faktisk reflekterer forfatterens opplevelser og retorikk.

Én ting som raskt blir åpenbart i det man leser Colletts sakprosa, er at æresbegrepene ikke kun tilhører det skjønnlitterære språket. For å vise måten hun bruker dem vil jeg sitere et utdrag fra essayet *Om Kvinden og Hendes Stilling*, utgitt i tekstsamlingen *Sidste Blade* i 1872. Under den påfølgende diskusjonen vil jeg supplere med flere sitater fra samme essay og tre andre.

I *Om Kvinden og Hendes Stilling* er Collett særlig opptatt av samfunnets dobbeltmoral og legger ikke fingrene imellom idet hun stiller spørsmål ved det faktum at kvinner og menns ære står og faller på svært ulike normer.

[D]et bud, der skulde gjælde *for mand og kvinde uden forskjel*, at de skal være rene af hjertet. „Frygter Gud i eders legeme og i eders aand,“ staar der. Hvorledes er denne fælleslov overholdt? Er den ikke til det ukjendelige forvansket, ja forvansket i samme mon, som civilisationen skred frem, indtil man tilsidst havde skabt og hævdet en totalt forskjellig moralkodeks for begge parter? I samme grad som det sedelige ansvar slappedes for den ene, skjærpedes det for den anden part, skærpedes, [sic] forskruedes paa næsten unaturlig maade. En kvinde kunde fældes kun ved skinnet af en forseelse, et brudd paa en tom form, en virkelig, bevislig forsyndelse bedække hende med vanære, ja støde hende ud af samfundet; - en mand - o, jeg behøver ikke at fuldføre sætningen! Vel kan vi spørge, da vi jo ogsaa kun er mennesker: Hvi fordrer I af os en saa ophøiet renhed, som intet pust maa fordunkle?¹⁶⁷

Hun fortsetter litt senere:

[M]an, fornegtende det oprindelige Guds og samittighedens bud, byggede et totalt forskjelligt dyds- og æresbegreb for begge parter. For hendes vedkommende sattes

¹⁶⁷ Collett, Camilla. *Samlede Verker. Bind 2*. Kristiania: Gyldendal, 1913. s 219.

dette, som vi ved, i hendes kvindelige, det er renhedens, kyskhedens, hæder, for hans i noget ganske andet, i en borgerlig udadelighed, den saakaldte verdslige ære.¹⁶⁸

Disse tekstutdragene er fra en bok ugitt atten år etter at *Amtmannes Døtre* kom ut første gang. Likheterne vi kan se viser derfor ikke bare at temaene og æresretorikken fra Camilla Colletts skjønnlitteratur reflekterer hennes egne meninger og hennes virkelige språkbruk. Det viser oss også at de er, i stor grad, konsekvente gjennom flere års forfatterskap. Dette skyldes kanskje at hun var over førti år gammel da hun debuterte og hadde nok dermed et mere utprøvd og gjennomarbeidet verdenssyn og språk enn en tjue år gammel debutant ville hatt.¹⁶⁹ Kritikken blir åpenbart rettet mot samme problemområde med samme retorikk når hun spør: «Hvi fordrer I af os en saa ophøiet renhed, som intet pust maa fordunkle?» som den er atten år tidligere da hun får romanens fortellerstemme til å akke seg over hvordan kvinnens renhet forventes «alltid å være *krystallrent* – det behøves intet stenk, blott et åndepust til å fordunkle det. Det behøves blott at det *tales*.»¹⁷⁰ Måten hun bruker æresbegrepene på er, som vi skal se, også i stor grad lik.

Menns ære

Tonen i essayet er mye skarpere og kjønnsforskjellene er enda tydeligere hovedtemaet. Det betyr likevel ikke at Collett nå mener at det ikke legges noen føringer på menns oppførsel. De har, derimot, et «totalt forskjelligt dyds- og æresbegrep» som de dømmes etter. Hun kaller mennenes ære «verdslig ære» og, litt senere på samme side, «borgerlig ære». Mannens ære står og faller på om han kan tilskrives en «borgerlig udadelighed».

Vi så i forrige kapittel hvordan tap av borgerlig ære ble brukt synonymt med tap av flere grunnleggende juridiske rettigheter, som retten til å stemme. Brudd på den borgerlige ære er altså på ingen måte uten konsekvenser. Collett skriver selv i essayet *Privilegerede Rovmord* fra 1876 om hvordan både menn og kvinner kan lide:

¹⁶⁸ Ibid. ss 220-222.

¹⁶⁹ Hun hadde gitt ut noen essays anonymt tolv år tidligere. *Amtmannens Døtre* var hennes første større utgivelse.

¹⁷⁰ Ibid. s 219

det man kalder en borgerlig død, der altid må begrunde sig paa en forsyndelse, bevidst eller ikke bevidst, mod de lovbestemmelser, samfundet har vedtaget og tillempet som betryggende for sig selv.¹⁷¹

Det finnes også eksempler på at borgerlig ære kan være en sosial ære basert på ulovfestede normer som regulerer samspillet i det borgerlige, offentlige, samfunnet slik at det går ordentlig for seg.¹⁷² Brudd på disse normene fører ikke til lovlig straffeforfølgelse, men til sosiale sanksjoner fra det borgerlige samfunnet. Begge disse former for ære må altså menn forholde seg til.

Collett kritiserer i essayene sine ikke de kravene som blir stilt til menn for at de skal kunne bevare sin ære. Tvert imot, er hun svært kritisk til at menn *kun* må følge den borgerlige æres normer. Urettferdigheten i dette er at menn står fri til å gjøre mange ting som ville ha kostet en kvinne hennes ære. Dette er forskjellen Collett beskriver når hun setter kjønnetes æresbegreper opp mot hverandre og påpeker at kvinnens, på sin side, består i «renhedens, kyskhedens hæder», og lamenterer hvordan det «sedelige ansvar slappedes for den ene [og] skjærpedes [...] for den anden part». Særlig når det kommer til normene som styrer sosial omgang og seksualmoral har menn mye større frihet. I den borgerlige offentlighet av handel, embetsverket, og så videre er man avhengige av at folk forholder seg til en normkodeks som vektlegger ærlighet, nøyaktighet og pålitelighet. Om en mann ikke er tro mot sin kone eller som ugift ter seg som en don Juan derimot, spiller liten rolle for om han er til å stole på i forretninger eller administrasjon. Han trenger ikke å være en ydmyk eller gudfryktig person. Hans moralske karakter og vandel som privatperson er ikke like viktig, så lenge han følger spillereglene som gjør at hjulene snurrer i det borgerlige samfunnet.

Vi ser altså at Collett også i sin sakprosa legger frem synet at menn besitter en form for ære de har god grunn til å være var for. Dette er likevel ikke en ære som legger strenge restriksjoner, slik som kvinners ære gjør. Den er i mye større grad basert på fornuftige ordensregler som «samfundet har vedtaget og tillempet som betryggende for sig selv». Som vi kommer til å se, lever ikke menn under «despotiske æreslove».¹⁷³

¹⁷¹ Collett, Camilla. *Samlede Verker. Bind 3*. Kristiania: Gyldendal, 1913. s 105

¹⁷² Et eksempel kommer vi til å se når vi diskuterer *En Udflytning* av Magdalene Thoresen, fra side 82.

¹⁷³ Ibid. ss 20-21.

Kvinneres ære

Sedelighetens krav

Temaet for *Om Kvinden og Hendes Stilling* legger Collett åpent frem med en gang: at menn og kvinner blir målt mot ulike «moralkodekser» og «dyds- og æresbegreper». Det som lå implisitt i *Amtmannens Døtre* er her klart og tydelig. Hun beskriver hvordan «det sedelige ansvar» – i dette tilfellet spesifikt moralen rundt hvordan menn og kvinner omgås – som opprinnelig var en gudedgitt «fælleslov» har blitt mindre og mindre alvorlig for menn og stadig strengere for kvinner, til et kvelende pedantisk punkt. Det skal nærmest ingenting til for at en kvinne blir utsatt for sosiale represalier. Bruddet på en «tom form» er nok til å skape reaksjoner og et faktisk brudd på normene vil «bedække hende med vanære, ja støde hende ud af samfundet». Kvinner blir altså, på en dramatisk måte, straffet for seksuell umoral og andre brudd. I tillegg må de leve med den overhengende frykten for konsekvensene av å gjøre selv den minste lille sosiale tabbe som i seg selv er helt uskyldig. Begge deler slipper menn. I essayet *Ekko i Ørkenen* fra 1879 skriver Collett om menn som forfører kvinner:

Krybskytten, der gaar ud paa menneskerov, æreskjenderen, sjælemorderen, hvem der inden hegnet af vort fredede samfund aarlig hjemfalder tusender af ofre, gaar uforkrænket hen. I det borgerlige liv kan han han nyde ære og anseelse; hans egenskab af menneskekrybskytte forringer den ikke. Han kan tabe denne ære, denne anseelse i menneskenes øine; denne egenskab forøger ikke tabet.¹⁷⁴

I dette sitatet kommer det også et annet poeng frem. I tillegg til at kvinners ære står og faller på en seksualmoral menn ikke trenger å følge, så frarøver de samme mennene kvinnene deres ære. Om en mann forfører en kvinne til umoral må hun alene bære tap av ære.

Kjønnsforskjellene i samtidens forestillinger om ære fremstår dermed enda mer urimelige.

Denne forskjellsbehandlingen er et godt historisk eksempel på hvordan «det sedelige ansvar slappedes» for menn. Etter Christian 5's Norske Lov av 1687 kunne en kvinne definere seg som ærekrenket hvis hun etter å ha hatt seksuell omgang med en mann på bakgrunn av løfte om giftemål senere ble nektet ekteskapet. Hun kunne da gå rettens vei for å få mannen til å holde sitt løfte eller tvinge ham til å betale erstatning og dermed opprette hennes skadede

¹⁷⁴ Collett, *Samlede Verker: Bind 3*, s 292

ære.¹⁷⁵ Etter ny forordning av 1734 ble ikke slike løftebrudd lenger sett på som ærekrenkende. Å bryte offisielle løfter var fortsatt ulovlig. Men hva som ble ansett som bindende løfter ble strengere. Samleie og løfter uten vitner ble ikke lenger regnet som forpliktende.¹⁷⁶

Historikeren Kari Telste beskriver hvordan dette på lengere sikt bidro til en mentalitetsendring og en endring av æresbegrepet. Hun oppsummerer det slik:

Mens menn på 1700-tallet fremsto som bundet av sine ord og handlinger, kunne de utover 1800-tallet tilsynelatende opptre stadig mer fritt og ubundet. Endringen i deres opptreden kan ses i lys av endringene i verdiene som var forankret i æresbegrepet.¹⁷⁷

Ved å senke lovens krav til mannens ansvar ovenfor kvinner han hadde seksuelle relasjoner med, skapte man mer rom for en endring av normene som førte til at også ærens krav på mannens seksualmoral ble færre og svakere. Stadig mer oppfattet man det slik at det var kvinnen som selv satte sin ære på spill i relasjoner med menn og dermed måtte bære tapet alene.¹⁷⁸

«*Hele den almindelige moralforpligtelse*»

En ytterligere urettferdighet Collett vil til livs, en som «skrige[r] til himmelen om gjengjældelse, om opreisning»,¹⁷⁹ består i mer enn at kvinnen forventes å følge en kjønnsspesifikk standard. Hun observerer nemlig:

at den ene part har faaet en *del* af den almindelige moralforpligtelse at opfylde, og den anden har faaet den *hele*; thi har en kvinde da ikke ogsaa en borgerlig ære at opretholde? Kan hun ligesaa let undrage sig fra at være redelig og ærekyr, som en man tror uskadet at kunne synde mod det bud, man saa subtilt strengt har gjort gjældende for hende?¹⁸⁰

Ikke bare koster manglende kyskheter kvinner deres ære mens menn kan leve utsvevende så lenge de passer på sin borgerlige ære. «Det svakere kjønn» blir også holdt mot den borgerlige æres krav. Det hadde kanskje vært en formildende omstendighet for det strengt pålagte

¹⁷⁵ Telste, Kari. *Brutte Løfter: En Kulturhistorisk Studie av Kjønn og Ære 1700-1900*. Oslo: Unipub forlag. 1999. ss 14,598

¹⁷⁶ Ibid. s 589

¹⁷⁷ Ibid. s 589

¹⁷⁸ Ibid. s 589

¹⁷⁹ Collett, *Samlede Verker: Bind 2*. s 221.

¹⁸⁰ Ibid. s 221.

renhetens æresbegrep hvis menn også hadde et eget æresbegrep som de ble holdt ansvarlige for å følge. Men det er ikke tilfellet. Mannen kan «synde mot det bud» samfunnet legger på kvinnen. Kvinnen kan verken synde mot det bud som er lagt på henne eller på mannen.

Naturlig og konstruert ære

At kvinner forventes å etterleve et kjønns spesifikt æresbegrep og samtidig bevare en allmenn «borgerlig ære» blir fremstilt som en dobbel urettferdighet. Ytterligere kritiserer Collett det at forestillingen om kvinnens ære regulerer mye mer enn bare utfoldelse i møte med det motsatte kjønn.

Collett protesterer ikke mot idéen om at kvinner bør holde en standard av kyskhets. Tvert imot, ser hun det som noe naturlig og internalisert for kvinnen. Dette er klart i *Om Kvinden og Hendes Stilling*. Mot det faktum at kvinnens æresbegrep er knyttet til renhet og kyskhets vil det, ifølge henne:

ikke falde nogen kvinde ind at protestere. Hun lyder kun naturens eget bud i hende, dens helligste, sterkeste røst, som selv de mest fornede af hendes kjønn aldrig vil kunne bringe ganske til taushed; den er sterkere end livet selv ¹⁸¹

Problemet er at denne naturlige moral er blitt noe helt annet enn det den skulle være i sin opprinnelige form. Det som egentlig er en indre lyst er i tillegg blitt en strengt overvåket samfunnsnorm. Dette er det Collett reagerer på:

Det er kun naar dette kvindelige æresideal træder i forbindelse med de øvrige samfundslove og bestemmelser, at der blir adskilligt at sige derom. ¹⁸²

Vi har allerede sett hvordan hun beskriver hva som skjer når kvinnens æresbegrep blir definert og formet av samfunnet, i stedet for av kvinnen selv. Det er blitt til en «ophøiet renhet, som intet pust maa fordunkle». Det er ikke lenger kun et krav til henne om å være kysk. Med kvinnens renhet som påskudd blir det skapt en endeløs rekke av normer som regulerer hennes oppførsel.

¹⁸¹ Ibid. s 221.

¹⁸² Ibid. s 221.

Colletts kritikk er ikke av den grunnleggende tanken om ære som normskaper. Problemet som har oppstått i samfunnet er at æren begrenser kvinners frihet langt utover det den skal. Dette kommer tydelig frem i essayet *Forlovelser* fra 1877, hvor hun skriver:

Kvindens livsoppgave er altsaa lagt i egteskabets, huslivets sfære, mandens derimod i en ganske anden og noget ganske andet. [...] Der er intet moralsk magtsprog, ingen despotiske æreslove, der hemmer ham paa dette hans suveræne felt, han har uindskrænket frihet til at søge og tilegne sig alt, hvad hans evner og øvrige forhold kan tillade ham at naa. Hva frihed er der levnet hende på det omraade, hvor man har henlagt hendes livsinteresser? [...] Man forsmaar kvindens bidrag af aandelige evner, ialfald er det kun høist betingelsesvis, man vil lade dem gjælde.¹⁸³

Vi vet, fra det vi allerede har diskutert, at hun med dette ikke mener at menn slipper å forholde seg til ære. Det hun gjør er å fremheve store forskjeller i hvordan samfunnets æresforestillinger påvirker kjønnene. Menn har æreslover å rette seg etter, men de er ikke «despotiske». Som vi skal se, er Collett for idéen om æreslover. De må bare, som alle andre lover, ikke stride mot fornuft og rimelighet. Mannen har stor frihet til å utfolde seg innenfor de rammer samfunnet har satt for alle dets medlemmer. De æreslover som regulerer hans handlinger er ikke despotiske. Kvinnen, derimot, er begrenset til å ha sitt livsvirke i ekteskapet og familielivet. Om hun skulle ønske å gjøre noe utenfor dette området så trer de kjønnsspesifikke æreslovene inn. Dette var noe Collett selv hadde erfart flere ganger. Et eksempel er da hun i 1842, etter oppfordring fra sin mann, skrev en kronikk som ble trykket i avisen. Den var anonym, men det ble fort allmenn kunnskap hvem som hadde skrevet den. Dette førte til at mange stilte kritiske spørsmål om «hva slags stell det kunne være i et hjem der fruen drev med forfatteri.»¹⁸⁴

Paradoksalt nok, hadde dette restriktive handlingsrommet som Collett beskriver blitt enda trangere for en del kvinner utover det nittende århundre. Ettersom stadig flere kvinner begynte å ta jobber og ellers på nye måter involvere seg i samfunnet utenfor hjemmet, var det ikke lenger alltid like klart hvilke domener og oppgaver som var kvinnelige og mannlige. Samtidig førte samfunnsutviklingen til at familien mistet mye av sin rolle som en økonomisk produktiv enhet. Arbeidet som ga fortjeneste foregikk oftere utenfor hjemmet. Familien ble med dette mye mer privat og adskilt fra det offentlige. Dermed ble koner og mødre – spesielt i

¹⁸³ Collett, Camilla. *Samlede Verker: Bind 3*. ss 20-21.

¹⁸⁴ Steen, Ellisiv. *Camilla Collett*. ss 58-61.

borgerskapet, hvor kvinner sjeldnere trengte å bidra økonomisk – også i økende grad henvist til det private. I større grad enn før fant det sted en såkalt kjønnskoding, og hva som var regnet som kvinnelig ble med dette enda snevrere og strengere definert.¹⁸⁵

Det Collett reagerer på i denne teksten er likevel ikke bare en nyere samfunnsutvikling, men også et kvinnesyn som siden opplysningstiden hadde fått stor innflytelse i borgerlige kretser gjennom verkene til Jean-Jacques Rousseau. Kristin Ørjasæter viser i sin bok hvordan *Amtmannens Døtre* kan leses som en kommentar til Rousseaus oppdragelsesroman *Emile*.¹⁸⁶ Et poeng i denne romanen er at gutter og jenter, etter en viss alder, skal oppdras med ulike mål. Mens gutter skal få en friere oppdragelse hvor deres egen natur og evner kan vokse og blomstre skal jenter forberedes på et liv som gift ved å «lære å føye seg, behage menn og hjelpe dem».¹⁸⁷ Til tross for at hun er naturbarn og tidlig gjør det klart at hun på ingen måte ønsker noe slikt tradisjonelt fornuftsekteskap som hennes eldre søstre lever i, er det akkurat dette som til slutt blir skjebnen til Colletts Sofie. Ekteskapet med Prost Rein er absolutt ikke miserabelt. Men som Ørjasæter påpeker, viser det oss konsekvensene av Rousseaus kvinneideal: «Sophie blir en god hustru, men hun kan ikke elske i dette livet, for hun har lært å fornekte sine egne følelser.»¹⁸⁸ Ut fra dette kvinnesynet hindrer normene som er knyttet til kvinners ære i *Amtmannens Døtre* deres frihet til å følge sine egne ønsker og følelser. De samme «despotiske æreløvere» skaper i tillegg et trangt handlingsrom hvor kvinner ikke får mulighet til å bidra med «sine aandelige evner».

Denne tydelige uenigheten til tross, kan det se ut som Collett i dialog med Rousseau forstår ære ut fra et av hans filosofiske grunnprinsipper. Mot opplysningstidens optimistiske utvikling- og fremskrittstro hevdet Rousseau at naturen og det naturlige mennesket er grunnleggende godt. Problemene og utfordringene som oppstår er, mente han, et resultat av det menneskeskapte samfunnet og sivilisasjonen.¹⁸⁹ På lignende måte beskriver Collett det «æresideal» som motiverer kvinnen til kyskhets som «naturens eget bud i hende» og sier at dette idealet blir undertrykkende først når samfunnets lover og bestemmelser vil påtvinge og definere det, og tillegge det et innhold det opprinnelige ikke hadde. Vi har også sett hvordan det i Lorenz Brandts tilfelle var den nådeløse måten samfunnet behandlet en normbryter på

¹⁸⁵ Hagemann, Gro. «Fra de Stummes Leir?» ss 192, 208-212, 240-241.

¹⁸⁶ Ørjasæter, Kristin. *Camilla Collett*. ss 93-97.

¹⁸⁷ Heyerdahl, Grete Børsand. «Jean-Jacques Rousseau.» I *Vestens Tenkere. Bind 2: Fra Descartes til Nietzsche*, redigert av Trond Berg Eriksen, ss 204-222. Oslo: Aschehoug & Co, 1993.

¹⁸⁸ Ørjasæter, Kristin. *Camilla Collett*. s 97

¹⁸⁹ Heyerdahl, Grete Børsand. «Jean-Jacques Rousseau.» ss 208-212, 221

som ble kritisert, ikke tanken om at det eksisterer normer som mennesker bør rette seg etter. Kontrasten Rousseau setter mellom det naturlig gode mennesket og den korrupperende sivilisasjonen skinner klart gjennom i Lorenz klagende ord: «ennu lever det, jeg føler det, noe godt og dyktig i mig som deres hårdhet ikke har maktet å ødelegge.»

I *Amtmannens Døtre* fremstår ære som et nøytralt begrep. Til tross for de negative konnotasjonene som blir skapt til begrepet er det ikke ære i seg selv Collett kritiserer, men måten samfunnet bruker forestillinger om ære til å kontrollere og undertrykke mennesker. Denne samme type kritikk er det vi ser i essayene. Forskjellen er at i de sistnevnte ser vi ære tydelig som noe positivt også. I sin rene og naturlige form er ære et indre ideal som motiverer til å følge en god kyskhetsnorm som Collett beskriver som en evig, gudgitt lov. Det er først når samfunnets lover blandes med æren at den blir destruktiv. Med andre ord, ser det ut som Collett, i sakprosaen, legger frem et syn på æren som samsvarer med Rousseaus dikotomi.

Den mye skarpere tonen mot menn gjør derimot at vi ikke kan trekke for raske konklusjoner om hvor stor likhet det er mellom forfatterens syn. I essayene tar Collett nemlig ingen steder opp at menn på noen som helst måte blir urimelig hindret eller begrenset på grunn av samfunnets forestillinger om ære, slik vi så i *Amtmannens Døtre*. Nå er kritikken i mye større grad rettet mot menn enn samfunnet generelt. I *Om Kvinden og Hendes Stilling* beskrives normene kvinner må føye seg etter som «et eget rets – og æresbegreb af d' hrr lovstiftere og -haandhævere».¹⁹⁰ Det er menn som har formet de sosiale spillereglene, og de er svært fordelaktige for dem. Den tidligere metaforen med den mannlige forførelsen som krypskytter maler ytterligere et bilde hvor mannen står i kontrast til og som en ødelegger av naturen. Disse elementene av diskursen – som plasserer skyld hos menn heller enn samfunnet, og i stor grad setter likhetstegn mellom de to – gjør at Collett skiller seg fra Rousseaus menneskeforståelse. Det er likevel, for denne oppgaven, fruktbart å lese hennes tekster i lys av Rousseaus filosofi, da den hjelper oss å se at hun mener det finnes en god naturlig ære, og at kritikken hennes heller er rettet mot måten samfunnsutviklingen har ført til at den blir misbrukt.

6.3.3 Reformatoren

¹⁹⁰ Collett, Camilla. *Samlede Verker. Bind 2.* s 222

Det er klart fra tekstutdragene vi har sett på, at tematikken i *Amtmannens Døtre* både er virkelig og personlig for Camilla Collett, og at den fortsetter å oppta henne gjennom skribentkarrieren. Som i romanen, tar hun i sakprosaen opp hvordan kvinner lever under forventninger og normer som alvorlig begrenser deres handlingsfrihet. Hun fortsetter også å beskrive samfunnets forestilling om ære som en del av problemet. Hun forteller om hvordan kvinner er hemmet av «despotiske æreslove» som gjør at de ytterst sjelden får bidra med noe utenfor samtidens rigide rammer av å være kone og mor. I tillegg vil en kvinnes eventuelle brudd på sedelighetsnormene «bedække hende med vanære, ja støde hende ud af samfundet», mens menn ikke lider noen konsekvenser av et likt brudd.

De negative konnotasjonene som ble skapt til ære var tydelige i *Amtmannens Døtre*. I Colletts essays skriker de mot leseren. Likevel er det fortsatt ikke begrepet eller den generelle forestillingen om ære hun vil til livs. Det hadde ikke vært urimelig å konkludere fra det dystre bildet som blir malt at idéen om æren må bort hvis kvinner skal få den friheten de nektes. Løsningen som blir lagt frem er likevel reform heller enn revolusjon.

Collett ser det at kvinners «æresideal» er tett knyttet til kyskhets som en naturlig og god ting. Løsningen på problemene som dette skaper for kvinner er ikke at man slutter å kreve kyskhets av dem, men at menn blir stilt mot det samme æresbegrep, den samme «fælleslov». Denne er nemlig gitt av Gud. Ærens krav til kyskhets skal ikke bli mildere. Tvert imot! Det er kravene som blir stilt til menn som må skjerpes.

Ja, vel var her en appel at stille til *hans æresbegreb*, ja, det *allerførste!* – at stræbe at oprette, hvad naturen og forholdene forbryder,¹⁹¹ til sartere at behandle, ridderlige at verne om og *trofastere* at lønne, end selv bedre mænd undertiden finder det nødvendigt at gjøre det.¹⁹²

Kyskhetsens krav er ikke urimelig eller urettferdig når begge kjønn må overholde det. Det virker tvert imot som Collett ser det som en gudgitt ordning at man skal miste ære hvis man bryter mot sedelighetsnormene. Dette gjelder imidlertid bare de normer som virkelig berører sedelighet, og ikke de som kun er «tom form» og skinnhellighet.

¹⁹¹ Her ser vi ytterligere et eksempel på hvordan Colletts retorikk ikke samstemmer med Rousseaus tankegang i det hun foreslår at det finnes noe som «naturen forbryder».

¹⁹² Ibid. s 222.

Det at Collett ser noen av de normer som blir knyttet opp til ære som riktige og sunne betyr derimot ikke at alle er det. Det er mange av de sosiale reglene og forventingene som styrer kvinner og hindrer deres frihet, som på ingen måte vil bli lettet ved å kreve at menn også følger dem. Det vil kanskje lette på følelsen av urettferdighet, men det vil ikke skape større frihet. Løsningen på at kvinner ikke har muligheten til å bidra med sine «aandelige evner» er ikke å pålegge menn de samme despotiske æreslover. Det er heller ikke å forkaste konseptet om æreslover. Løsningen legger Collett klart frem i *Ekko i Ørkenen*:

Skulde vi i det mindste ikke her turde skrive vore egne love, afkaste dette den falske kvindeligheds kvælende aag [...] Det vil have store vanskeligheder, det indser vi. Hvorledes vil det kunne ske, vil man overlegent spørge. Hvorledes? lyder haabløst dumpt ekkoet fra alle sider. Og vi svarer: kun ved en fulstændig fornyelse af de nu bestaaende sociale forhold, som angaar kvinden. Ved at befordre hendes frigjørelse helt og holden, give hende plads, give hende luft. [...] Ved at lade hende skrive sine egne æreslove, ved at lade hende tage ansvaret ligeoverfor sin egen moralske bevidsthed, ikke ansvaret ligeoverfor et demoraliseret samfunds despotiske magtbud – med ett ord: *give hende plads og luft, og det usunde tryk vil ophøre*.¹⁹³

Dette sitatet oppsummerer poetisk Camilla Colletts syn på æren. Det må skrives nye æreslover. Tross alle de undertrykkende effekter av de rådende æresbegrep og æreslover så har hun ikke noe ønske om å forkaste æren. Hun vil forkaste måten den er blitt brukt til å undertrykke kvinner på. Hun vil reformere æren. Hun vil ha nye æreslover som gir rom for frihet og utfoldelse.

6.4 Magdalene Thoresen

En annen foregangsfigur blant kvinnelige forfattere i andre halvdel av det nittende århundre var den dansk-norske Magdalene Thoresen. Hun var født og oppvokst i Danmark, men flyttet til Norge tidlig i tjueårene. Her giftet hun seg med prostens Hans Conrad Thoresen og ble med ham et «sentrum i det bergenske kulturliv». ¹⁹⁴ Thoresen var en av de første som trosset stigmaet ved å stå frem offentlig som kvinnelig forfatter, og skrev under eget navn et helt tiår

¹⁹³ Collett, *Samlede Verker: Bind 3*. ss 296-298.

¹⁹⁴ Aasen, Elisabeth. *Kvinnens Spor i Skrift*. s 79

før Collett.¹⁹⁵ Dette var likevel seks år etter at *Amtmandens Døtre* kom ut for første gang, og hennes forfatterskap er både senere og kan ikke sies å være like innflytelsesrikt som Colletts. Selv om hun kunne skrive bøker som skapte reaksjoner og debatt – for eksempel *Min Bæstemoders Fortælling* med sin skildring av en trettifem år gammel enke som beiler til en yngre mann – var ikke dette hensikten. Hun var verken en representant for en problematiserende realistisk litteratur eller utpreget kvinnesaksforkjemper.¹⁹⁶ Hun brøt imidlertid med harmoniestetikken og var, på mange måter, klart moderne.¹⁹⁷ Dermed gir tekstene hennes oss et interessant innblikk i hvordan en mindre programorientert og saksmotivert, men moderne, kvinnelig forfatter fremstiller ære.

6.4.1 Ærens rolle

Thoresen, som Collett, oppfatter ære som noe naturlig og som en rettesnor for menneskelig livsførsel. Dette gjør hun helt eksplisitt i *Billeder fra Vestkysten af Norge* fra 1872, som inneholder reiseskildringer, egne refleksjoner og lokale fortellinger, og er en av flere lignende bøker Thoresen skrev basert på reiser rundt i Norges land. En gang mens hun sitter og observerer effekten av sollyset som skinner gjennom kirkens vinduer konstaterer hun:

Det vakkre og veklædte ser bedre ud i det, og derfor giver det en større øjenlyst; det stygge og urene kommer tydeligere frem, og derfor vækker det ulyst – det første giver ære, det andet skam; men ære og skam er to grundbestemmelser i mennesker, hvorved naturen vejleder sig selv i alle enkle forhold.¹⁹⁸

Påstanden om at æren er en «grundbestemmelse» i mennesket som naturen veileder oss ut fra ligner Colletts, hvor hun kaller æresidealet som driver kvinnen til kyskhets for «naturens eget bud i hende». Det er en indre moral som bruker «lyst og ulyst» for å dirigere hvordan en burde handle.

¹⁹⁵ Hareide, Jorunn. «Den Norske Romanen Vokser Fram.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 49-63. Oslo: Pax forlag, 1988. s 50

¹⁹⁶ Aasen, Elisabeth. *Kvinnens Spor i Skrift*. s 82 og Hareide, Jorunn. «To Pionerkvinner i Dansk-Norsk Litteratur.» s 112

¹⁹⁷ Linneberg, Arild. «...en ensom kvinde der gaar offentlighedens tornede vei.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 109-117. Oslo: Pax forlag, 1988. og Hareide, Jorunn. «To Pionerkvinner i Dansk-Norsk Litteratur.» s 110

¹⁹⁸ Thoresen, Magdalene. *Billeder fra Vestkysten af Norge*. København: Gyldendal. 1899. ss 47-48 (Utgitt første gang i 1872)

At ære og skam veileder mennesker i alle «enkle forhold» er en interessant presisering. Den antyder at æren har autoritet på et generelt og allmennmenneskelig nivå av «åpenbar» rett og galt. For eksempel, den naturlige følelsen av rett og galt, ære og skam, veileder mennesker til å ikke drepe, og drap skal dermed føre til tap av ære. Det er derimot ikke noe naturlig bud i personer som Collett og Thoresen som antyder at det skulle være noe galt i å opptre i offentligheten som forfatter selv om mange andre mener det. I dette spørsmålet er man forbi «enkle forhold» og man kan ikke hevde at æren dikterer hva man burde gjøre. Et annet eksempel, som vi skal se Thoresen ta opp, er spørsmålet om en kvinne skal bli værende i et ekteskap hvor hun blir mishandlet. Æreskodeksen sier klart at man ikke skal skille seg, men når ekteskapet viser seg å være destruktivt snakker man ikke lenger om «enkle forhold» og æren er dermed ikke det som veileder.

Magdalene Thoresen skrev i nesten tre tiår etter at *Billeder fra Vestkysten af Norge* kom ut. Det er ikke noe i hennes senere forfatterskap som antyder at hun har gått bort fra tanken om at det finnes en naturlig og sunn forestilling om ære. Hun gjør imidlertid to ting i bøkene sine som problematiserer temaet. Hun undergraver den objektive ærens autoritet og peker på ærens forfengelighet.

6.4.2 Skylden

Ærens offer

I *Skylden*, fra 1891, forteller Thoresen en historie som viser både hvordan hensyn til ære kan drive en ung kvinne til å ofre sin egen fremtid og lykke, og at frihet kan oppnås ved å forkaste de hinder som den objektive æren skaper. Historien foregår i Nordlands amt og dreier seg rundt fogdens datter, Engel. Fogden har en stor gjeld til den nye lokale handelsmannen, Rejthan, som har overtatt den tidligere handelsmannens bo og gjeld. Gjelden har fogden opparbeidet etter å ha tatt opp lån for å legge tilbake penger han ved flere tilfeller, i sin nød, har stjålet fra embetskassen. Dokumenter som kan bevise dette misligholdet har Rejthan også overtatt fra sin forgjenger. En dag kommer han for å innkreve sin gjeld. Fogden har ikke pengene, så Rejthan foreslår å slette gjelden mot at Engel gifter seg med ham. Faren nekter først, men går nølende med på det når Engel selv velger å godta tilbudet. Dette gjør hun for å redde faren, da alternativet er at handelsmannen gjennomfører sin trussel om å anmelde

lovbruddet. Offeret er stort for Engel, for ved å gifte seg med Rejthan velger hun bort et liv med sin egentlige kjærighet, Gudmund.

Rejthan viser seg å være en slem og kravstor ektemann, men Engel innfinner seg med sin lodd og holder fast ved valget om å gi «sig selv i bytte for den gamle faders ære og fred».¹⁹⁹ Situasjonene til Engel og Colletts Sofie er svært ulike, men oppsummeringen er den samme; for å bevare ære inngår de ekteskap de egentlig ikke ønsker selv, og ofrer sin egentlige kjærighet. Engel ofrer seg imidlertid frivillig for å redde farens ære, fordi hun selv opplever at det er verdt det. Dermed forstår vi først æren som noe det er verdt å gjøre store offer for å bevare. Etter hvert som Rejthans natur blir åpenbart, blir vi likevel gradvis mer usikre på om den rettferdiggjør slik en pris. Allerede sitatet over får oss til å stille spørsmål. Er det virkelig verdt det at en ung kvinne ofrer hele sitt liv og fremtid for sin «gamle faders» ære? Noen få år med bevart ære mot et helt liv ofret? Det kan se ut som Engel til slutt svarer nei. Situasjonen med Rejthan blir gradvis verre. Han utvikler en drikkevane og blir voldelig, og hun bestemmer seg for å rømme tilbake til sin far, til tross for mannens trussel om å anmelde ham.

Ærens unnværlighet

Men Engel har ikke gitt opp å redde farens ære. Hun overtaler ham i stedet til å si opp sin stilling. Han får dermed en hederlig avskjed heller enn den embetets fortapelse med æren på kjøpet som ville fulgt hvis han ble anklaget mens han fortsatt var fogd. Med dette blir den makt Rejthan har over dem redusert. Men ettersom hans kone har rømt, trekker han igjen frem den gamle gjelden på femten hundre riksdaler som ekteskapet skulle være en betaling for. Fogden og hans kjærlige datter befinner seg med dette fortsatt i store problemer. Hvis de ikke kan innfri gjelden, vil faren bli straffeforfulgt. Den eneste måten å eventuelt unngå dette på er at Engel returnerer til Rejthan, og dermed gjør akkurat det han ønsker å oppnå med å kreve gjelden. Engel resignerer imidlertid ikke til dette. Hun tar ansvar og selger unna alt de kan for å samle sammen penger. Men etter at alt er solgt, mangler det fortsatt fire hundre riksdaler. Mens hun funderer på hvordan hun skal oppdrive restene av pengene for å få Rejthan ut av deres liv, blir vi gitt dette innblikket i hennes tanker:

Til ud paa natten vanked' hun fortvivlende om i det værelse, hvor faderen før hende havde stridt med den gyselige pengeskræk. Hun kom efterhanden til at forstaa, at naar han havde nøglen til en pengekasse, da frelste han sig, selv om det kostede hans ære.

¹⁹⁹ Thoresen, Magdalene. *Mindre Fortællinger*. København: Gyldendal, 1891. s 83.

Men æren, hvad var den for hende? [...] „En mands hustru havde jo for menneskene sin ære; men dog kunde hun have sin skam for Gud. Hvad var det at tage skampletten paa sig for verdens øjne, naar Gud kjendte hjertet som rent? Vi skulde jo ikke frygte dem, som ihjelslaa legemet, men dem, som ihjelslaa sjælen! Og da maatte hun dog vel allermest frygte hin mand, som i hele deres samliv kun havde gjort anslag paa hendes sjæl.²⁰⁰

I det Engel vurderer å stjele de siste fire hundre riksdalerne fra embetskassen kommer et av fortellingens sentrale temaer frem. Nemlig at den ære man har i andre menneskers øyne, det vi her kaller objektiv ære, er verdt å ofre for større goder. Å beholde den objektive æren er ikke verdt et miserabelt ekteskap med en psykisk- og fysisk voldelig mann. Eller som fortelleren sier det, etter at det blir avslørt for leseren at Engel valgte å ta dalerne fra embetskassen: «Engel hadde [...] valgt forbrydelsen og den uudslettelige skam fremfor et fortsatt ægteskap med den mand, som hun mente ihjeslo hendes sjæl.»²⁰¹ Ved å ofre den ære hun kommer til å tape ved å stjele fra embetskassen blir hun fri fra Rejthan da hun kan betale tilbake farens gjeld.

Her er det likevel betimelig å spørre om hun ikke ofrer mer enn bare den objektive æren ved å stjele. Bryter ikke Engel mot sin egen æreskodeks? Svaret fortellingen gir er nei. Ved å holde seg til sitt moralske prinsipp om at det er hjertets renhet fremfor Gud som er av virkelig verdi, unngår Engel dette. Hun legger nemlig en lapp i kassen, med en tilståelse som statskontrolløren vil finne når han kommer før å gjøre regnskap. I fortellingen er en slik tilståelse grunnlag for å beholde subjektiv ære. Dette vises da embetskassen noe senere skal gjøres opp. I det kontrolløren finner og leser Engels lapp tennes det noe i fogden, og han bekjenner alle sine egne tidligere tyverier og tar på seg skylden også for det siste. Datterens reaksjon er talende:

Hun hadde ikke været istand til at indvende et ord. Den ære, som stod af faderen, da han bekjendte sin skyld, vilde hun ikke formindske med et støvgran.²⁰²

I det fogden innrømmer akkurat den handling som han og datteren har jobbet så hardt for å holde skjult, av hensyn til æren, er det nettopp ære han utstråler. I det han gir slipp på sin objektive ære, skinner hans subjektive ære sterkest. At innrømmelsen virkelig koster objektiv

²⁰⁰ Thoresen, Magdalene. *Mindre Fortællinger*. ss 103-104

²⁰¹ Ibid. s 106

²⁰² Ibid. s 107

ære kommer frem like etter, når Engel sier til sin far at hun selv vil bære skylden for det hun har stjålet:

„Kjære fa'r! jeg gav dig er dyrebart offer, da jeg gik ind til hin mand som hans hustru; men jeg sveg min egen gave, thi jeg tog offeret igjen. Nu lade du mig offre en ringere sum.“

„Æren er en stor sum, min datter.“

„Men nu er du min eneste, fa'r! og jeg er din eneste. Lad ærens sum forkrænkes, naar kun hjertets haver fuld valuta.“²⁰³

Ærens urettferdighet

Det siste poenget som er viktig å ta med seg fra denne fortellingen er at den objektive æren ikke nødvendigvis henger sammen med personens sanne karakter og oppførsel. Gjennom kontrasten mellom Rejthan og Engel illustrerer Thoresen samme problematikk som den som motiverte 1800-tallets jurister til å arbeide for at ærens tap ikke skulle være en standard konsekvens av lovbrudd. I løpet av fortellingen blir Rejthans egoistiske, brutale og hevnjerrige natur gradvis mer avslørt. Han bruker det pressmiddel han har mot den gamle fogden for å få giftet seg med hans datter. Han er aggressiv, undertrykkende og voldelig mot sin nye kone. Og når hun rømmer revurderer han ikke sin egen oppførsel, men planlegger hvordan han skal få hevn. Han lykkes ikke med å tvinge Engel tilbake, ettersom de får betalt ned gjelden. Så når ryktet begynner å gå om at hun har stjålet fra embetskassen, ser han sin mulighet og sender myndighetene en «ansøgning fra sin hæderlige vandel om skilsmisse fra den ulydig, troløs og bepløttede hustru, Engel Marcillie Heggum»²⁰⁴, som blir ham bevilget. Etter det forlater historien ham. Hans gjerninger medfører til slutt ingen straff. Han sitter i stedet igjen med både pengene og stempelet som en hederlig mann.

Engels skjebne er den motsatte. Som navnet hennes antyder, er fogdens datter av en helt annen natur enn Rejthan. Hennes første handling i historien er å frivillig ofre seg selv for sin egen fars skyld. Hun velger å fortsette i ekteskapet helt til det ikke er mulig lenger. Når hun kommer tilbake til faren, er hun ikke bitter eller anklagende. Hun er i stedet fortsatt opptatt av hvordan hun skal løse farens problem og jobber hardt for å oppnå det. Engels ære går tapt når hun tar penger fra kassen for å løse en desperat situasjon, selv om hun fra første stund velger å

²⁰³ Ibid. s 107

²⁰⁴ Ibid. s 106

stå ansvarlig og ta konsekvensene av valget sitt. Hun blir ikledd «uudslettelig[] skam» og stemples som en «ulydig, troløs og bepløttet[] hustru» som har handlet umoralsk og forlatt sin ektemann. Alt Engel og faren eier er blitt solgt for å betale ned gjelden. Når konflikten med Rejthan er over, har altså den gode og moralske Engel mistet både alt jordisk gods og æren i samfunnets øyne. Denne kontrasten mellom de to karakterenes skjebner gir leseren et eksempel på hvordan den objektive æren ikke nødvendigvis er en god pekepinn for en persons edle eller dårlige karakter, og stiller dermed spørsmål ved både dens funksjonalitet og rettferdighet. Engel begår et grovt normbrudd ved å stjele, men ingen som leser *Skylden* vil beskrive henne som noe annet enn en person med den reneste karakter og moral. Den æreløshet hun blir tilskrevet samstemmer ikke med hva slags menneske hun faktisk er.

6.4.3 En Udflytning

En Udflytning er et satirisk skuespill fra 1897. Tonen er humoristisk og ganske annerledes enn *Skylden*, men dette stykket har også ulike oppfatninger av ære som et sentralt tema. Det jeg skal fokusere på er måten Thoresen viser frem hvordan ære kan handle mer om forfengelighet enn om å leve etter normer for rett og galt.

Handlingen i skuespillet foregår i Bergen og hovedplottet dreier seg rundt spekulanten Gravdal, den forhenværende kjøpmann Gregorius van Osten og hans niese, Regina, vår protagonist. Stykkets konflikt oppstår når Gravdal overtaler den eldre og reduserte van Osten til å selge sitt gamle familiehjem. Van Osten angrer bittert, men vil i sin stolthet ikke innrømme det for noen. Regina kjenner sin onkel godt og vet at han egentlig ikke ønsket å selge huset. Hun vet også at Gravdal ikke har handlet helt hederlig ved å få ham til å gjøre det. Gravdal er dermed blitt etablert som en sleip og moralsk tvilsom karakter, og Regina som en kjærlig beskyttende niese for sin gamle onkel. Som Engel og Rejthan i *Skylden*, er disse to kontrastfigurer som viser frem ulike forestillinger om, og sider av, ære.

Litt ut i stykket treffer Regina på en fortvilet Gravdal. Det er dagen for en stor sangerfest i byen og han har fått det ærefulle oppdraget å holde en tale for sangerne på vegne av byens borgere. Tidligere på dagen mistet han talen sin ut av lommen, og da han fant den igjen var den fullstendig ødelagt og tråkket i stykker. Han forklarer Regina hvordan talen til sangerne

blir betrodd kun dem som blir tilskrevet «visse evner – en vis anseelse – e. c. t.»[sic]²⁰⁵, og at alt dette, æren inkludert, nå er tapt:

Gravdal. Her ser de, her ligger nemlig en mands hele borgerlige ære – bogstavelig plukket op til hønsemad. [...] Her, ser de, ligger nu beviset for hele min moralske og intellektuelle værdi. [...] En halv time fylt med veltalenhed og bravur er bleven forvandlet til et aar – ja, jeg kan gjerne sige ti aar, fulde af onskabsfuld sladder og vrøvl.²⁰⁶

Regina lytter til ham og benytter temaet Gravdal har tatt opp til å stille spørsmål ved oppkjøpet av onkelens hjem:

Regina. Aa, tror de virkelig, at folk holder ud i ti aar med slig en bagatel?

Gravdal. Frøken – jeg troede ikke, at en mands ære i deres øjne var en bagatel.

Regina. Det er den heller ikke. – Dersom de, her Gravdal, havde begaaet en slet eller unobel handling – det var en anden sag! Dersom de til eksempel havde narret en gammel, aandssvag mand til at gjøre noget, som de godt vidste, at han bagefter vilde angre, da vilde jeg ogsaa være med til at beklage baade deres ære og deres moralske anseelse.²⁰⁷

Gravdal skjønner naturlig nok hva hun antyder, men lar seg ikke affisere. Han påpeker at van Osten selv tok valget og at alle dokumenter er i orden. Regina angriper da saken fra en annen vinkel:

Men jeg forsikrer dem, at, hvormeget deres juridiske beviser end er i orden ligeover for onkel, vil der dog følge en bagsnak, som ganske annerledes sætter deres ære og moralske værdighed i fare end tabet – af det par tomme floskler...²⁰⁸

At en tale kun er noen tomme floskler protesterer Gravdal sterkt imot, men han forstår alvoret i Reginas advarsel:

²⁰⁵ Thoresen, Magdalene. *En Udflytning. Skuespil i Tre Handlinger*. København: Gyldendal, 1897. s 55

²⁰⁶ Ibid. ss 55-56 Her har vi også et eksempel på at borgerlig ære kunne bli brukt for å beskrive en sosial ære.

Gravdal mener at hans borgerlige ære er tapt ved at han ikke får gitt den planlagte talen. Men, det er ingen som kommer til å trekke ham for retten og fradømme ham noen rettigheter bare fordi han gir en dårlig tale. Den æren han er redd for å miste her er ikke juridisk.

²⁰⁷ Ibid. s 57

²⁰⁸ Ibid. s 60

Hun har rett! – Det huskjøp sætter ondt blod! For naturligvis holder folk med ham, det gamle vrøvlehode! – Godt! Jeg gjør en vending – tar saken fra en annen side. Hun er en søsterdatter, og brorsønnen er jaget væk. – Godt! Alt for æren!²⁰⁹

Han bestemmer seg for å omgjøre kjøpet, for å unngå folkesnakk og påfølgende tap av æren; men gjør det samtidig med øye for å få tak på van Ostens hus ved å gifte seg med Regina. Regina er datter av van Ostens halvsøster, og har dermed ingen arverett. Men det er en alminnelig oppfatning i byen at van Osten etter hvert kommer til å adoptere henne, for at hun skal arve ham. Van Osten har nemlig avvist sin eneste naturlige arving, nevøen Geert, som valgte å flytte for å studere i stedet for å overta onkelens forretning.

Ærens forfengelighet

For å gjøre det klart at det som kommer frem i *En Udflytning* er en kritikkverdig forestilling om ære lar Magdalene Thoresen det være den åpenbart forkastelige Gravdal som er dens forkjemper. Vi vet allerede før dialogen mellom ham og Regina at Gravdal er en kynisk og utspekulert person som har overtalt en gammel mann til å selge familiehjemmet som han egentlig ønsker å beholde. Dermed er publikum ikke sympatisk innstilt til hans senere handlinger og utsagn, og vil være kritiske også når han begynner å snakke om ære. At ære, i måten Gravdal forstår den på, ikke er en god ting, blir videre tydelig når den blir kontrastert med Reginas forestilling om ære. Mens han akker seg over at æren blir tapt av å skulle holde en dårlig tale og det baksnakk som han mener følger med det, spør hun om han ikke heller burde være redd for æren som blir tapt ved å handle umoralsk. Måten han avfeier dette på, og først lar seg overtale når Regina påpeker at oppkjøpet også vil føre til baksnakking, viser hvordan ærekjærhet kan handle mer om forfengelighet og selvbevarelse enn et ønske om å føre et rett og godt liv. Karakteren som drives av mantraet «Alt for æren!» bryr seg lite om å gjøre det som er rett og moralsk, så lenge det ikke stiller ham i et dårlig lys. Gravdal personifiserer ærens forfengelighet. Han er kroneksempelen på Rousseaus kulturmenneske som, i motsetning til naturmennesket, har gjort sin «selvfølelse avhengig av sammenligninger og av andres dom og ros.»²¹⁰ Han må «vise seg som noe, spille en rolle og vinne ros for den.»²¹¹

²⁰⁹ Ibid. s 63

²¹⁰ Heyerdahl, Grete Børsand. «Jean-Jacques Rousseau.» s 214

²¹¹ Ibid. s 214

6.5 Amalie Skram

Camilla Collett var en forfatter som satt fingeren på dyptgående problemer og urettferdigheter i samfunnet. Likevel ligger det en håpefull tone under mye av det hun skriver. Hun forteller at det kan skje endringer. Det finnes løsninger, som å la kvinner skrive egne æreslover som vil kunne rette opp det som er galt. Dette håpet var det som i stor grad drev Collett. Hun var en forfatter som trodde på en sak. Hun mente menn til å vende om og krevde kvinnenes frihet. Dermed skiller «Norges første feminist» seg klart fra en annen av norsk litteraturs mest kjente kvinnelige forfattere fra 1800-tallet, Amalie Skram.

Amalie Skram er blitt beskrevet som den «fremste og mest betydelige representanten for den naturalistiske diktningen».²¹² Både realismen og naturalismen hadde som mål å beskrive samfunnet som det var. Men naturalistene la sjeldnere frem løsninger på problemer eller ga leserne håp om at ting kunne være annerledes. Skrams egen debut som forfatter, *Madam Høiers Leiefolk*, er en novelle som «skildrer sosial nød i all sin gru, og den vakte mer avsky enn ansvarsfølelse.»²¹³ Litteraturhistoriker Edvard Beyer oppsummerer, i omarbeidelsen av Harald Beyers *Norsk Litteraturhistorie*, hennes forfatterskap på denne måten:

Grunntonen i hennes diktning er mørk. [...] Gjennom bøkene hennes går det en grunnkjensle av at livet er en håpløs kamp for de finere naturer og en bunnløs søkkemyr for de fleste mennesker. [...] Hun likte ikke å bli regnet som problem- og tendensdikter, men ville, som naturalistene, helst nøye seg med å dokumentere.²¹⁴

Selv om hun ikke hadde noe uttalt mål om at hennes arbeid skulle ha en forandrende effekt på samfunnet, så skapte det unektelig reaksjoner og debatt, og ære er et tema også hos dokumentaristen Skram. Mest interessant er det i skuespillet *Agnete*, fra 1893, som ble godt mottatt for sin virkelighetsavbildning og er et av de viktigste av en kvinnelig dramatiker i de siste årene av 1800-tallet.²¹⁵ I dette viser hun frem hvordan manges forestilling om ære står i veien for kjærlighet og livsglede, et klart likhetstrekk med det vi så hos Camilla Collett. Samtidig får vi gjennom dramaet innblikk i hvordan siste del av det nittende århundre var en

²¹² Engelstad, Irene. «Naturalismen og Heslighetens Estetikk.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 197-204. Oslo: Pax forlag, 1988. s 197.

²¹³ Aasen, Elisabeth. *Kvinnens Spor i Skrift*. s 117.

²¹⁴ Beyer, Harald og Beyer, Edvard. *Norsk Litteraturhistorie*. Oslo: Tano Aschehoug, 1996. s 230.

²¹⁵ Losnedahl, Kari Gaarder. «Dramatikk på Scenen.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 145-155. Oslo: Pax forlag, 1988.

tid hvor mange normer og moraler ble revurdert, og måten dette endret forståelsen av hva ære var og hva slags autoritet den hadde.

6.5.1 Agnete

En gammeldags forestilling

Handlingen i skuespillet foregår i et norsk kunstnermiljø i København. Tittelkarakteren er en fraskilt kvinne som vi får vite lever av bidrag fra sin eksmann og bor sammen med en venninne. Første del beskriver en kveld hvor alle er samlet hjemme hos Adolf Wulf og hans kone Sara. En felles bekjent av omgangskretsen, jurist og stipendiat Rikard Berg, er også på besøk, fra Kristiania. Karakterene og deres koblinger blir introdusert for publikum og vi skjønner på Berg at hans intensjoner med å bli værende i København er å treffe Agnete. Dagen etter møter han igjen opp hos ekteparet Wulf fordi han forventer at Agnete skal være der. Hun er ikke det og Berg havner i stedet i en samtale med fru Wulf. Hun klager over at hun kjeder seg og sier antydende at hvis hun hadde en passende mann å rømme med ville hun gjort det. Leseren vet på dette tidspunktet at Sara også over lengre tid har næret en flørt med den lokale bokhandleren, Fenger. Berg påpeker at hennes ektefelle er en snill mann som er veldig glad i henne, og at barnet de to har sannelig må bringe henne lykke. Hun benekter ikke disse tingene, men avslører grunnen for sin misnøye:

Nej, men jeg skal sige dem, jeg er altsaa paa jagt efter at opleve noget, for jeg kjeder mig saa frygtelig, og jeg synes, at alt er den bareste tomhed. [...] For det gives kun ét, som er lykke, og det er at være forelsket.²¹⁶

Da Sara og Adolf giftet seg var de begge forelsket. Deres pakt verken var eller er et kaldt fornuftsekteskap. Adolf har heller ikke vist seg å være en dårlig ektemann, tvert imot. Grunnen til at Sara vurderer å rømme fra både mann og barn er at de ikke lenger gir henne de heftige og berusende følelsene som en forelskelse gir. Hun antar at Rikard ikke deler hennes syn og spør ham for å få det bekreftet. Han svarer og sier at han synes det er en «daarlig moral», hvorpå ulikhetene i deres syn kommer frem:

Sara. Min moral er den: Gjør det mest mulige godt mod dig selv, for at du derigjennem kan gjøre det mest mulige godt mod andre. Og der kommer først det

²¹⁶ Skram, Amalie. *Samlede Værker: Tredie Bind*. Kristiania: Gyldendal, 1912. s 594

fuldkomment gode ud af et menneske, naar det elsker.

Berg. Elsk deres mand og deres barn. Det falder sammen med deres pligt og deres ære.

Sara. Ha, ha, ha! Fraser. Nej, jeg skal sige dem, naar min mand ikke er mand til at holde min kjærlighed vedlige, saa faar min pligt og min ære andre opgaver.²¹⁷

I denne utvekslingen står ære som et hinder for søken etter kjærlighet. Akkurat som et høylytt rop om å bevare plikten og æren hindret Sofie i å bryte forlovelsen og hengi seg til Georg, møtes Sara med en formaning om å ta hensyn til sin plikt og ære når hun forteller om ønsket om å finne et nytt forhold hvor hennes kjærlighet igjen tennes og forblir brennende. Ærens krav fremstår imidlertid mye rimeligere i Saras tilfelle. De maner henne til å holde fast ved et ekteskap som hun frivillig og drevet av kjærlighet inngikk med en mann som har vist seg både god og hengiven, og til det ansvar hun har til deres barn. Sara, på sin side, fremstår egoistisk og ansvarsfraskrivende når hun drømmer om å rømme fra alt, og allerede har begynte å innlede et forhold bak mannens rygg. Skram fremstiller heller ikke Sara som en undertrykt kvinne. Dette kommer frem, blant annet, etter at mannen hennes får vite om relasjonen med Fenger. Når Adolf leser brevvekslingen mellom kona og bokhandleren er det en genuin anger som slår Sara. Hun kommer til seg selv og skjønner at hun latt seg rive med. Hun elsker fortsatt mannen sin og vil være med ham. Det er Saras eget ønske som gjør at hun vender om og holder seg til sin mann, ikke hensyn til samfunnets forventinger og eventuelle represalier. I dialogen mellom Sara og Rikard fremstår dermed ikke ære som en forestilling som hemmer og begrenser kvinner. Saras lattermilde respons viser en genuin frihet til å gjøre det hun selv ønsker.

Æren har altså ingen undertrykkende effekt på Sara, og hun gir gjennom sine handlinger Berg delvis rett i at hun faktisk burde holde seg til familien sin, som han mener æren krever.

Likevel er det ikke et positivt syn på ære som kommer frem i utvekslingen mellom de to. For det første avsløres det at æren i bunn og grunn er irrelevant. Det er kun en frase, som ikke har autoritet til å styre menneskers handlinger. Keiseren er naken. For det andre så kobles ære til en viss type mennesker og mentalitet ved at det er Berg som løfter den frem. Rikard Berg en konservativ mann som holder ved et verdenssyn og verdisystem som må vike banen for moderniteten. Dette demonstreres ved kontrasten mellom han og det progressive norske kunstmiljøet i København. Han er den eneste av karakterene som fortsatt bor i Norge, den

²¹⁷ Ibid. ss 594-595.

eneste som ikke har flyttet bort fra det gamle og kjente og utvidet sin horisont. I tillegg er han en jurist blant kunstnere. Forskjellen er åpenbar. Kunstneren er opptatt av følelser, uttrykk, det vakre, eksperimentering, farger og nyanser. Juristen, derimot, beskjeftiger seg med harde fakta, konformitet, dom, straff og lovens autoritet. For å bruke apostelen Paulus sine ord: «Bokstaven slår i hjel, men Ånden gjør levende.»²¹⁸ Ved at det er juristen Berg som ber en kunstner og et følelsesmenneske huske plikt og ære, blir det dermed klart at æren er noe som regulerer og begrenser, dømmer og straffer, og står i kontrast til den moderne tidsånds livsbejaende holdning. Æren representerer det gamle og det rigide. Dette blir ytterligere etablert i den senere samtalen mellom Rikard og Agnete hvor han forteller at han lenge kviet seg for å følge opp sine følelser for henne fordi hun er fraskilt:

Agnete korsor armene over brystet. De er endda mere pedantisk, end jeg troed.

Berg. Ja. Jeg er gammeldags. Alle disse nye teorier om frihed og naturens ret, og hva de kalder det, er mig i bund og grund imod. Jeg ser, at det bringer ulykke over os allesammen. Samfundene blir ikke længer trygge og fredede steder. Kort sagt, den rene elendighed.²¹⁹

Ærens konsekvenser

Skram viser likevel ikke frem en virkelighet hvor æren er avfeid og arkaisk, noe man bare kan le av. Handlingen i *Agnete* demonstrerer hvordan slutten av 1800-tallet var en brytningstid for norsk æresmentalitet. At æren fortsatt styrte mange og kunne stå i veien for lykke og frihet kommer frem når Rikard og Agnete treffes kort tid etter samtalen med Sara. Berg legger kortene på bordet, erklærer sin kjærlighet og frir til Agnete. Hun sier med glede ja, og avslører sine egne følelser for ham. I samtalen som følger kommer de inn på deres økonomi. Hun forteller ham at hennes fraskilte mann for ti måneder siden hadde gått konkurs og dermed sluttet å betale henne bidrag. I sitt ønske om å leve helt åpent og ærlig med mannen hun elsker forteller hun om hvordan hun har livnært seg i tiden etter. Etter at hun ikke hadde flere eiendeler å pante, begynte hun, blant annet, å drive falske innsamlingsaksjoner til fattige og rett ut stjele. Rikard blir helt forferdet, men kjærligheten gjør at han ikke avviser henne. Når de treffes noen dager senere, derimot, har han kommet frem til at han ikke kan gifte seg med Agnete likevel. Samme dag som frieriet, hadde Berg og Agnete nemlig fått høre av en felles bekjent at det gikk rykter om at hun hadde tatt seg elskere. Dette hadde tæret på Berg.

²¹⁸ Det Norske Bibelselskaps bibeloversettelse av 2011. Paulus' andre brev til korinterne: kapittel 3, vers 6.

²¹⁹ Skram, Amalie. *Samlede Værker. Tredie Bind.* s 600

Hans sterke kjærlighet hadde trumfet avskyen for Agnetes tyveri og løgn, men å skulle leve med folkesnakk blir for mye for en mann som vi allerede har sett er opptatt av ære. Dette til tross for at han vet at ryktene er falske. Rikard og Agnete er ganske uenige om hva det er som er viktig i livet:

Agnete. Jeg bare lar ham²²⁰ tro det, at det er sandt, hvad han har hørt om mig. Saa løber han med syvmilestøvler.

Berg *indigneret*. Og det vil du nedlade dig til!?

Agnete. Hva kommer det mig ved, hvad folk siger og tror? Kan jeg bare redde lykken for mig selv og for den, jeg er glad i, da er alt andet ikke til for mig.

Berg. Saadan tænker ikke jeg, Agnete. Dette snak, der har været om dig, vil bli en kilde til bestandig pine for mig. [...]

Berg. Jeg er ikke mand for det, Agnete. Den, som skulde være min Hustru, maatte ingen pletter ha. [...]

Agnete. La dem snakke. Jeg har jo ingenting at miste ved det, men alt at vinde.

Berg. Men ogsaa for min skyld, Agnete. En mand i min Stilling – Det vilde skade min anseelse.²²¹

Kjærligheten mellom de to er ekte og sterk hele veien. Berg sier til og med at Agnete er den eneste kvinnen han noen gang har elsket, og om han ikke kan gifte seg med henne blir han nok aldri gift. Dermed er *Agnete* en tragisk fortelling om hvordan to menneskers kjærlighet og lykke blir revet bort fra dem på grunn av varhet for ære og anseelse.

I tillegg til at ære ofte står i kontrast til kjærlighet og frihet, viser skuespillet, som Collett også gjorde, at den tradisjonelle forestillingen om ære hindrer mennesker i å finne nåde og bli tatt imot igjen av samfunnet etter å ha forbrutt seg mot normer og lover. Selv om hun først prøver å forsvare og bortforklare sine handlinger, aksepterer Agnete at det hun har gjort er galt. Hun håper å finne tilgivelse og en ny start i ekteskapet med Rikard Berg, men uansett hvor mye han elsker henne og ønsker det beste for henne, klarer han ikke å ofre æren for henne. På grunn av dette mister Agnete sin mulighet til å legge det gamle bak seg og begynne på et nytt liv hvor hun kommer til sin rett. Anklagen mot Rikard, og med ham æren og dens forsvarere, er krass:

²²⁰ Den felles bekjente av Rikard og Agnete som hadde fortalt om ryktene han hadde hørt.

²²¹ Ibid. ss 608, 620-621

Du har aldrig kjendt noget til den hemmelighed, at to mennesker kan elske hinanden rene. Hvor er dog alting forkjert i verden. At netop du skulde være den, jeg kom til at elske, at netop du skulde være for mig den eneste, der kunde bringe mig til at finde mig selv, til at faa det bedste ud af mig selv.²²²

Selv om deres situasjon er noe ulik, er Lorenz Brandts og Agnetes skjebne den samme. Hvis mennesker rundt ville vise dem godhet og nåde kunne de løftes opp og igjen bli fullverdige medlemmer av samfunnet. Men folks forestillinger om ære gjør at dette ikke skjer.

Rom for en moderne ære?

Hos Camilla Collett ble det skapt negative konnotasjoner til ære ved at dens slagsider og perversjoner ble sterkt kritisert. Hos Amalie Skram er det kritikk av æren i seg selv – en kritikk som blir skapt i publikum, uavhengig av om forfatteren ville problematisere eller bare dokumentere – som kommer tydelig frem. Her er det ingen antydninger om at æren som forestilling kan eller bør redde gjennom reform. I stedet er ære noe latterlig og destruktivt. Det er noe gammeldags og avdanket som ikke passer med i den moderne utvikling. Dens makt er avkledd. Å formane folk til å følge ærens normer er som å hevde religionens moralske autoritet i et sekulært samfunn. Samtidig er det en forestilling som fortsatt står i veien for mange menneskers kjærlighet og utfoldelse, og dens fordømmende karakter ødelegger livet til grunnleggende gode mennesker som ikke får mulighet til å vende om og finne nåde etter å ha forbrutt seg mot samfunnets normer og lover.

Til tross for denne tilsynelatende kategoriske avsløringen og forkastelsen, må vi likevel være forsiktige med å hevde at *Agnete* representerer et endelig og absolutt oppgjør med forestillingen og begrepet ære. I Sara Wulf sin respons til Rikard Berg ser vi nemlig en bemerkelsesverdig todelt tenking. Hennes umiddelbare reaksjon når han antyder at plikt og ære krever at hun blir ved sin familie, er å utbryte «Ha, ha, ha! Fraser.» Dermed ser det først ut som hun oppfatter både plikt og ære som akkurat det: tomme fraser uten innhold og mening. Men så fortsetter hun: «Nej, jeg skal sige dem, naar min mand ikke er mand til at holde min kjærlighed vedlige, saa faar min pligt og ære andre opgaver.» Plutselig virker det som det ikke er idéen om plikt og ære Sara motsetter seg. Det hun protesterer mot er i stedet Rikard sitt syn på hvordan hun burde handle ut fra den. For henne er ikke trofasthet den avgjørende normen. Sin æreskodeks har hun selv antydnet i forrige replikk: «Min moral er den:

²²² Ibid. s 620

Gjør mest mulig godt mod dig selv, for at du derigjennem kan gjøre mest mulige godt mod andre. Og der kommer først det fuldkommen gode ud af et menneske, naar det elsker.» Det kan altså se ut som at det Sara latterliggjør er tanken om at andre kan bestemme hva plikt og ære krever av henne. Hennes plikt og ære stiller det romslige kravet at hun skal gjøre det som er best for henne selv, fordi at når hun har det bra kan hun gjøre godt mot andre. Hva det innebærer å gjøre «det mest mulige godt» for seg selv er det vanskelig for noen andre å uttale seg om. Og skulle noen gjøre det, slik som Rikard, er det opp til den det gjelder å selv avgjøre om det stemmer eller ikke. Det kan med andre ord se ut som Sara faktisk beholder en forestilling om subjektiv ære. Det hun hånler av er den objektive æren.

Nå er det klart at Sara ikke er en typisk karakter for tiden. Hun fremstår i skuespillet som en ekstrem personlighet også sammenlignet med de andre, ikke bare Rikard Berg. Hun kan dermed ikke sies å være representativ for en vanlig måte å tenke på mot slutten av 1800-tallet. Nettopp derfor demonstrer hun imidlertid noe som er verdt å merke seg. Til og med denne moderne og individualistiske karakteren, som tilsynelatende er helt fri til å tenke og gjøre som hun vil, beholder til en viss grad ære som en del av sitt språk og mentalitet. Ingen av de andre forfatterne som blir diskutert i dette kapittelet maler et like kritisk og gjennomgående negativt bilde av ære som Amalie Skram. Men ikke engang hennes minst hemmede og tradisjonsbundne figur har endelig forkastet æren. Den objektive æren blir avslørt som skadelig og nådeløs, og dens autoritet grundig benektet, men en ytterst subjektiv forestilling om ære blir bevart.

6.6 Laura Kieler

En annen to-statlig forfatter, i tillegg til Magdalene Thoresen, som skrev om ære i siste del av 1800-tallet, var den norsk-danske Laura Kieler. Allerede som nittenåring hadde hun gitt ut *Brands Døtre*, som var et optimistisk og håpefullt svar til Ibsens *Brand* og den mørke religiøsitet som ble beskrevet der. Denne optimistiske tonen fortsatte ikke utover i forfatterskapet. Selv om Kieler utviklet og forandret seg, holdt hun fast ved store deler av sitt grunnleggende verdikonservative livssyn.²²³ Dette var likevel ikke til hinder for at hun ble en banebrytende samfunnskritiker i sin tid, ved å tematisere tabuer og beskrive kvinner som av ulike grunner har

²²³ Lunde, Inger-Margrethe. *Mitt Navn er Ikke Nora. Historien om Laura Kieler, Modellen til Nora i Et Dukkehjem*. Oslo: Arneberg, 2009. s 212

«kommet på kant med den borgerlige verden».²²⁴ I de to tekstene av henne skal vi se at hun går løs på både undertrykkende pietisme og den kulturradikale bohemen.

6.6.1 Mænd af Ære

I 1890 ble skuespillet *Mænd af Ære* av Laura Kieler fremført for første gang. Stykket var allerede utgitt i bokform og hadde, som vi skal se, skapt betraktelig diskusjon. Det var kun Ibsens dramatik som ble mer debattert i offentligheten enn Kielers første produksjon for scenen.²²⁵

Handlingen i *Mænd af Ære* dreier seg rundt den unge, foreldreløse Elisabeth, som arbeider hos familien Huitfeldt. Sønnen i huset er forfatteren Robert Huitfeldt, som den mektige litteraten Terslew ser som en mulighet for prestisje og inntekter og gjør seg til god venn med. Elisabeth har et idealistisk syn på kjærligheten. Hun forteller sin venninne Klara at «Det behøves intet bånd. Kærligheden er mere bindende og hellig end egteskabet. Den er i seg selv uløselig.»²²⁶ Hun har også i flere år gått med en hemmelig forelskelse i Robert. Derfor, når han ber henne bli hans «hustru» uten ekteskapets hykleri, men kun i «kraft af min kærlighed!»,²²⁷ sier hun ja. Det viser seg snart at Roberts høytsevende ord om kjærligheten er nettopp det. En dag noen venner er på besøk, gjør Terslew åpenbare tilnærminger til Elisabeth foran alle. Hun ber Robert stoppe det, men han gjør ingenting og nekter ikke idet Terslew bryter ut: «For pokker, han har jo selv givet sitt samtykke.»²²⁸ Elisabeth var ingen hustru, knyttet med kjærlighetens bånd, for Robert. Hun var kun en elskerinne for en tid. Desillusjonert flykter hun derfra. Som en «falden kvinde»²²⁹ får hun ikke annen jobb enn litt avskriftarbeid, som lønner akkurat nok til en liten kummerlig leilighet. Under disse dårlige forholdene blir hun syk og helsen forverres stadig. Uten å vite at det er henne, får Robert høre ryktene om en ung kvinne som står helt alene i verden og som er på dødens rand av fattigdom og sykdom. Han har lenge lett etter inspirasjon for å skrive en bok om kvinnesaken, for Terslew har påpekt at det er et tema som er i vinden. I denne unge kvinnens historie finner han det. Han skriver boken *Ny Jord* som blir en stor suksess. Under en feiring av hans nye litterære mesterverk overhører han noe som får ham til å skjønne at modellen hans er

²²⁴ Losnedahl, Kari Gaarder. «Dramatikk på Scenen.» s 154

²²⁵ Lunde, Inger-Margrethe. *Mitt Navn er Ikke Nora*. s 212

²²⁶ Kieler, Laura. *Mænd af Ære. Skuespil i Tre Akter*. Kristiania: Cappelen, 1890. s 18

²²⁷ Ibid. s 65

²²⁸ Ibid. s 125

²²⁹ Ibid. s 151

Elisabeth, og det slår ham plutselig hva han har gjort mot henne. Han finner ut hvor hun er og haster ut. Da han kommer dit, møter han Klara og Elisabeth, som ligger døende. I det hun ser ham, bryter Elisabeth ut:

Er du kommen, Robert, for at se en kvinne som jeg dør? [...] Å, vær ikke bange. Jeg er udstødt af samfundet, men du, ikke sandt, du går om som en mand af ære? Hva vil du mere? Gå – å, Robert, hvor jeg har elsket dig!²³⁰

Robert trygler om tilgivelse, men det er for sent. Elisabeth er død. I samme stund hører vi utenfor gjestene fra feiringen, Terslewianerne som Kieler kaller dem, synge Roberts og hans nye boks pris. Terslew kommer inn og spør: «Hvor blev hædersgæsten af? Ja – du hører nok æresgarden.»²³¹ Robert, som har innsett sin egen synd, ser nå også hvem det er som har lokket ham til fall og roper: «Forbanede! – Du har dræbt hende, – dræbt mig, – du har trukket mig ned i forbrydelsen...»²³² Terslew går ut, stillheten senker seg og vi får skuespillets siste replikk:

Klara
(hånligt).
Æresgarden!²³³

Mænd af Ære var en skarp kritikk av idéen om fri kjærlighet som ble fremmet av mange kulturradikalere ledet an av datidens klart mest innflytelsesrike litteraturpersonlighet, Georg Brandes. Selv om Kieler benektet at stykket handlet om Brandes, og at han var modellen for Terslew, skjønnte alle hva hun prøvde å si. I et privat brev skrevet førtien år etter at stykket ble satt opp for første gang, innrømmet hun det endelig:

Georg Brandes og E. Brandes'²³⁴ aandsretning var ikke blot en udryddelseskrig mod al religion, men ogsaa mod al moral og sædelighed. Derfor slog jeg det slag i Brandianismens ansigt.²³⁵

Fri kjærlighet var tanken om at individet skulle ha full frihet til å ha romantiske og seksuelle relasjoner med hvem de ville, av det motsatte kjønn vel og merke. Ekteskap skulle ikke være

²³⁰ Ibid. s 157.

²³¹ Ibid. s 158.

²³² Ibid. s 158

²³³ Ibid. s 159

²³⁴ Georgs bror Edvard, som også var en viktig skikkelse i miljøet.

²³⁵ Lunde, Inger-Margrethe. *Mitt Navn er ikke Nora*. s 213

nødvendig og en skulle stå fri til å ha flere partnere. Som vi har sett, levde mange menn allerede med denne friheten, og Laura Kieler så den kjønnsdiskriminerende siden ved å hevde at alle skulle leve på denne måten. Mens menn kunne gjøre dette uten at det fikk noen konsekvenser, ville talløse kvinner lide lignende skjebner som Elisabeths. Brukt, kastet vekk og utstøtt av samfunnet. Verken i normer eller struktur var samfunnet organisert på en måte som gjorde det mulig for kvinner å leve ut idealet om «fri kjærlighet». Som Elisabeth sier selv, i en samtale med Terslew om temaet: «Når de stakkels kvinder bliver gamle, hvad så? Har de rigtig gjort dem rede for det? Ingen mand, ingen børn, kun forladte kurtisaner.»²³⁶ Kravet om fri kjærlighet fremstår dermed mer som et ønske om validering av et liv mange menn allerede førte, enn en kamp for større frihet for individet. At det da er disse selvopptatte og kvinneødeleggende menn som får tittelen «Mænd af Ære» skaper dermed veldig negative konnotasjoner til begrepet. Når det blir tilskrevet umoralske og uærlige mennesker, hva er da begrepet verdt? Å være en mann av ære er blitt en tom tittel. Det hele blir effektivt aksentuert av skuespillets siste linje.

Ærens urettferdighet, som vi så hos Thoresen, er også tydelig hos Kieler. På overflaten er både Elisabeth og Robert og hans litterære krets samfunnsengasjert. Men det er bare hun som faktisk bryr seg om mennesker og hjelper dem. I stedet for å rose Elisabeth, anklager Robert henne for å kaste bort tid og penger ved å hjelpe den syke vaskekona, undervise sønnen hennes og ta seg av en fattig gutt som de finner besvimt av sult: «Jeg gad vidst, hvor mange hundrede dine filantropiske projekter i dette halve år har kostet mig.»²³⁷ For Terslew og hans krets er det heller penger og prestisje enn humanisme som ligger til grunn for å «sette samfunnsproblemer under debatt», som Georg Brandes ville sagt det. Dette blir klart når Roberts videre skrivning diskuteres:

Terslew. Hør du, - vi må have nogen variation i programmet, det kan ikke nytte. De fattige – og undertrykte kan være godt nok, men det bliver ensformigt [...] Vi må have fat i kvindesagen. Den ligger i luften. [...] Vor tid sværmer for tendensromaner. Du får skrive et drama.»²³⁸

²³⁶ Kieler, Laura. *Mænd af Ære*. s 123

²³⁷ Ibid. s 88

²³⁸ Ibid. ss 106-109

Disse hyklerske mennene sitter igjen med suksess og ære. Den idealistiske, men naive, selvoppofrende og kjærlighetsfulle Elisabeth dør i ung alder, fattig og «ustødt af samfundet...»²³⁹

Mænd af Ære er et ekstra interessant bidrag til den offentlige diskursen rundt ære på 1800-tallet fordi det er et verk som helt eksplisitt bruker æresretorikk i sin argumentasjon. Det er ikke en tekst som skiller seg ut ved å ha mer æresretorikk enn de andre som blir diskutert i dette kapittelet. Men både tittelen og måten en hånlig kritikk av et æresbegrep er det aller siste som blir vist, gjør det uunngåelig at publikum knytter æresbegreper opp til diskusjonen rundt temaene som blir tatt opp. Vi har også kilder som viser at dette faktisk skjedde. I sin biografi om Laura Kieler har Inger-Margrethe Lunde funnet frem en artikkel som ble trykket i det danske Dagens Nyheder like etter at skuespillet ble oppført i Danmark. Store deler av artikkelen, som het *Æresbegrebet og Kvindesagen*, ble gjengitt i Aftenposten noen få dager senere, under tittelen *Kvinder af Ære*. Her introduserer først Aftenpostens skribent artikkelen:

I anledning af fru Laura Kielers “Mænd af Ære”, hvori forfatterinden opkaster sig til æresdommer over forskjellige mandlige kolleger, lufter en forfatter, som kalder sig “Helmer” efter den berømte Noras mand, det kvindelige æresbegreb og den letfærdighed, hvormed selv damer, hvis ære efter borgerlig-mandlige begreber neppe er ganske pletfri, tillader sig at holde skoleret over mændene.²⁴⁰

Deretter siteres det fra den opprinnelige artikkelen:

Jeg vil gjerne have at vide, om der er et æresbegreb, som er fælles for mænd og kvinder navnlig i vore dage, hvor kvindeemancipationen og dens forjættelser har bemægtiget sig saa manges sind. [...] Men lad os tage et endnu alvorligere eksempel; en kvinde gjør sig f.ex. skyldig i vexelfalsk, ikke af smudsig vindesyge, men for at redde sine nærmeste fra ruin. Hun lader sig altsaa her lede af sin varme følelse, af denne ubeskrivelige umiddelbare varme følelse, som man i galanteriets svundne dage var saa tilbøielig til særlig at tilkjende kvinden. Kan det nu forenes med æresbegrebet? hvorledes det gaar os stakkels mandfolk i lignende tilfælde, det ved vi. [...] [A]lmenheden vil uden naade og barmhjertighed frakjende os ret til at kaldes mænd af ære.[sic]²⁴¹

²³⁹ Ibid. s 157

²⁴⁰ Lunde, Inger-Margrethe. *Mitt Navn er Ikke Nora*. ss 217-218

²⁴¹ «Kvinder af Ære.» *Aftenposten*. 13.05.1890.

Kielers skuespill skapte sterke reaksjoner i både Danmark og Norge. Måten begge skribentene ordlegger seg på viser at det var sterk kost for flere at en kvinne fant på å skulle kritisere respekterte menn som Brandes og hans krets. Det viser også at det fantes en eksplisitt kobling mellom debatt rundt æresbegrepet og kvinnesakens økende plass i den offentlige diskursen. Laura Kieler, og litteratur om kvinners situasjon i samfunnet generelt, skapte reaksjoner og fikk folk til å både kritisere og forsvare de rådende forestillinger om ære. Litt senere kommer vi tilbake til denne artikkelen når Henrik Ibsens *Et Dukkehjem* blir diskutert.

6.6.2 I en Lysengels Skikkelse

Kielers neste utgivelse etter *Mænd af Ære* var romanen *I en Lysengels Skikkelse* i 1892. Her var kritikken rettet mot kulturradikalernes rake motsetning, pietistene. Laura hadde selv vokst opp blant pietister og var en hengiven kristen. Hun beholdt sin tro og sitt forsvar av den kristne religion hele livet, men etter hvert som hun ble eldre begynte hun å ta oppgjør med en del av sin egen oppvekst og pietismen hun så som undertrykkende og destruktiv. Hensikten med *I en Lysengels Skikkelse*, som hun selv forteller det i bokens forord, var å beskrive pietismen og «paavise, hvori dens indre væsen bestod, for at vise, hvad der i dette marvstjal den paafølgende slægt som en ødeleggende kræftskade, og at pietismen derfor direkte avlede det, som Hans Jæger kaldte: „Kristiania-Bohêmen“.»²⁴² To av de livssynene Kieler kritiserte mest og sterkest så hun altså som kausalt knyttet. Bohemen og kulturradikalerne var en reaksjon på og et resultat av en streng og tung religiøsitet. Laura befant seg midt i mellom de to verdener og uavhengig av hvilken av dem hun skrev om finner vi kritikk av forestillinger om ære. Mens *Mænd af Ære* kritiserte hvordan umoralske og egoistiske personer kunne være de titulære menn av ære, tar hun i *En Lysengels Skikkelse* opp hvordan ære potensielt kan komme i veien for ekte og moralsk kjærlighet og frihet.

Romanen forteller om Aagot og Birgir. Som liten mistet Aagot begge foreldrene sine. I deres testamente ønsket de at hun skulle bli adoptert av den lokale pastor Baer, som allerede hadde sønnen Birgir. Ettersom Aagot og Birgir blir eldre, vokser deres søskenkjærlighet til romantisk kjærlighet. Av ulike grunner blir de skilt fra hverandre. Aagot reiser til utlandet og blir en suksessfull sangerinne mens Birgir, drevet av sin nylige avdøde fars påvirkning, blir en pietistisk pastor. Det går dårlig for Birgir. Han gifter seg med en dame han ikke elsker, er utro

²⁴² Kieler, Laura. *I en Lysengels Skikkelse: Fortælling*. København: Otto B. Wroblewski's Forlag, 1892. s 3

med flere unge kvinner, sier dermed opp sin stilling og faller hen til drikk. Han har ikke tatt oppgjør med troen, men ser seg selv som en ussel synder som har falt bortenfor redning. Aagot, som nylig er kommet tilbake til Norge, hører en dag at Birgir er blitt funnet bevisstløs i en park og fraktet til sykehus. Selv om hun noen dager tidligere hadde avvist Birgir som kom på besøk – fordi han hadde gitt seg til andre kvinner mens hun i alle år hadde vært kysk for hans del – trumfer nå kjærligheten det sårede hjerte. Endelig skal romanens to hovedpersoner forsones og gjenforenes. Men i det Aagot står utenfor sykehuset dukker plutselig æren opp:

„Hvor skal du hen? “ spurgte fru Wiese, der lige gik forbi [...]

„Til Birgir Baer,“ sagde Aagot kort.

„Det skulde du ikke gøre,“ udbrød fru Wiese betænkligt. [...] „For Guds skyld, husk skandalen! Du er ikke gift. Det ser ikke godt ud. “

Aagot brast i latter.

„I gamle dage blev en kvinde ikke hængt, men levende begravet for sin „kvindelige æres“ “ skyld, “ svarede hun haardt og ringede paa portklokken.[sic]²⁴³

Som vi har sett flere ganger hos andre forfattere, står her hensynet til æren som et hinder for kjærligheten. Det har ikke vært et tema gjennom fortellingen, og det er ikke mye diskusjon vi får rundt det heller. Kieler gjør et kjapt og enkelt poeng. Slike hensyn til æren som fru Wiese løfter frem, tilhører «gamle dage». Aagot, som Sara Wulf, bare ler av tanken på at det skulle diktere hennes handlinger. Det er tydelig hva slags ære det er snakk om. Fru Wiese sier ingenting om at det er galt eller umoralsk av Aagot å oppsøke den nå beryktede Birgir. Hun advarer i stedet: «Det ser ikke godt ut», og maner henne til å tenke på «skandalen». Det er dette som får Aagot til å bryte ut i latter. Å skulle bli hindret av den æren som baserer seg på samfunnets bedømmelse, er en latterlig tanke.

6.7 Antoinette Meyn – En folkelig forfatter

Den siste kvinnelige forfatteren vi skal se på i dette kapittelet er den klart minst kontroversielle. Elisabeth Aasen, som har løftet frem mange av de mindre kjente forfatterne i norsk historie, beskriver Antoinette Meyns forfatterskap på denne måten:

²⁴³ Kieler, Laura. *I en Lysengels Skikkelse*. s 215

Rundt parafinlampen i det pyntelige borgerlige hjem var høytlesning populært. Ikke all slags litteratur passet til det. Neppe en Amalie Skram. Til og med Camilla Colletts «tendens» vakte betenkeligheter. Den trygge bok var fortellingen som lot det gode seire, som lovpriste renhet, som lot en personlig religiøs følelse være rettesnor – og som bare antydte synden som en mulig fristelse, som helten eller heltinnen kunne fri seg fra gjennom lutring. En helt trygg forfatter var «Marie», psevdonym for *Antoinette Meyn*...²⁴⁴

Meyn var ikke bare en trygg forfatter, hun var også svært populær. Hun var periodevis den mest utlånte av noen norsk forfatter ved Deichmanske bibliotek i 1880-årene, og bøkene hennes solgte så godt at de bidro til at forlagene i økende grad begynte å satse på skjønnlitteratur. At hun var populær ved Deichmanske viser også at hun var mye lest ikke bare i borgerlige kretser. Deichmanske var nemlig biblioteket for den stadig mer lesende allmuen.²⁴⁵

Trygg var Meyn også når det kommer til det hun hadde å si om ære. Det er ingen forslag om å endre på æreslovene, ingen forakt for en foreldet forestilling, og lite problematisering og diskusjon om hva ære egentlig burde være. Dette er et viktig poeng, for det viser oss at den litteraturen som skapte mest negative konnotasjoner til æren var den mer moderne og problematiserende.

Men til og med hos Antoinette Meyn finnes det beskrivelser av æren som kan ha påvirket leserne til å bli mer forsiktige med å snakke for mye om den. Hun viser nemlig frem både at æren kan bli noe som opptar mennesker alt for mye og at æren ikke kan forventes å ha autoritet over alle menneskers handlinger. Et eksempel på det første finner vi i romanen *Gjennem Kamp*, fra 1876. Her mimrer hovedpersonen, Magda Smith, om sin avdøde far:

Fader! Du kjære, tabte fader, hvor kjærligt lød dog din stemmes klang, hver gang du henvendte et ord til «petite», din «lille blomst», som intet ublidt pust fra yderverdenen turde berøre. Hvor man en yttring jeg mindedes, der afgav det mest levende

²⁴⁴ Aasen, Elisabeth. *Kvinnens Spor i Skrift*. s 90

²⁴⁵ de Vibe, Astrid. *Underholdningslitteraturen 1840-1900. I Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 84-98. Oslo: Pax Forlag A.S. 1988. ss 84, 87, 95

vidnesbyrd om den gamle, ridderlige herres næsten overdrevne begreber, naar det gjaldt hans livs afgud, æren.²⁴⁶

Magdas far var tydeligvis en god og kjærlig mann, men han hadde én avgud i livet, æren. At noe blir beskrevet som en avgud har kanskje ikke så stor effekt på en gjennomsnittlig leser i dag. Meyns religiøse publikum derimot, festet seg nok sterkt ved tanken på at ære kunne være en avgud. Karakteren Magda sier det heller ikke på en overfladisk og metaforisk måte. Hun er en hengitt kristen som følger sitt livs kall og blir misjonær i Afrika. For en slik person er påstander om avguderer ikke noe man bare slenger ut. Dermed kan *Gjennem Kamp* ha bidratt til at mange lesere ble mer forsiktige med å være opptatt av og snakke om ære.

I *Ved Egen Kraft?*, fra 1879, forteller Antoinette Meyn en historie som også kan ha bidratt til at ære ble et mindre omtalt tema. Hovedpersonen i boken er Anna. Da hennes fetter, Otto, kommer til byen, utvikler de en uavklart relasjon hvor hun går med følelser og forhåpninger. Han har ingen intensjoner om å gå videre med et forhold til Anna, men sier heller aldri dette til henne, slik at hun kan legge det hele bak seg. En dag mens de og noen felles venner er ute på tur sammen, overhører Anna Otto erklære sin udødelige kjærlighet til en gift kvinne og at de to planlegger å rømme sammen. Hennes verden rystes:

Forgjæves stræbte hun at samle sine tanker efter det overvældende slag, der i løbet af nogle minutter havde knust hendes haab, hendes livslyst, hendes tillid til mandens ære, sandhed og oprigtighed og hendes tro paa kvindens renhed og blufærdighed. Hun vidste, at Otto havde fri, letsindige anskuelse om meget af det, som hun ansaa for dyrebart og helligt, men hun havde altid troet, at han var sand, og at hans handlemaade aldrig vilde kunne afvige fra de principer, som man i verdenslivet forbinder med begrebet om en mand af ære.²⁴⁷

Det er ingenting ved dette sitatet som antyder noe negativt om æren. Det reflekter i stedet en oppvåkning til det faktum at det finnes mange mennesker som ikke har den samme forståelse av ære som Anna. En opplevelse som trolig ikke var ukjent for Meyns publikum ved inngangen til 1880-tallet, og som kom til å bli enda vanligere etter hvert som det moderne gjennombruddet spredte seg utover samfunnet. Nå ser hun virkelig hvordan Otto ikke har samme normer og moral som henne. Etter det første sjokket aksepterer hun dette faktum, går

²⁴⁶ Marie. *Gjennem Kamp: Et Livsbillede*. Christiania: Mallings, 1876. s 150 (Marie var ett av Meyns pseudonymer)

²⁴⁷ Marie. *Ved Egen Kraft?: Novelle*. Kristiania: Mallings, 1879. s 193

videre med livet og finner sitt kall i forfatterskapet. Meyn forteller ikke en historie hvor Otto innser sine feil, vender om og begynner å leve etter det Anna mener er prinsippene for en «mand af ære». Otto og hans verdenssyn står uforandret, og han lider ikke av den grunn. Dermed formidles det heller et budskap om å innfinne seg med at mange mennesker ikke deler ens syn på normer, moral og ære. Det kan sammenlignes med å akseptere at man lever i et sekularisert samfunn og ikke fortsette å kreve at alle lever etter en religiøs moral. Ut fra et slikt syn vil man naturlig nok snakke mindre om ære i den offentlige diskurs.

Meyn viser frem for sitt publikum både den potensielle faren ved å være for opptatt av ære, og at man ikke nødvendigvis kan forvente at alle etterlever samme æreskodeks som en selv. Det er likevel et lite utfordrende syn som preger måten hun snakker om ære på. For oss fungerer hun derfor som et eksempel på at tidens populærlitteratur sjeldnere bidro til et mer problematiserende og negativt syn på ære, slik som de andre forfatterne vi har diskutert så langt gjorde.

6.8 Henrik Ibsen – Et Dukkehjem

Et Dukkehjem, fra 1879, er en av norsk litteraturhistories klart viktigste og mest innflytelsesrike tekster. Den er samtidig et ypperlig eksempel på hvordan ære blir kritisert i fortellinger som omhandler kvinnens situasjon i ekteskapet og samfunnet, også hos mannlige forfattere. Ordet *ære* dukker opp bare én gang i *Et Dukkehjem*, men det gjør til gjengjeld et sterkt inntrykk på publikum. Som vi skal se, gikk det ikke upåaktet hen.

Det er karakteren Torvald Helmer som tar opp æren. Hans kone, og skuespillets hovedperson, Nora har noen år tidligere forfalsket sin døende fars underskrift for å ta opp et lån. Pengene trengte hun til å betale en utenlandsreise legen hadde beordret for å kurere en sykdom Torvald fikk kort tid etter at de ble gift. Til mannen sier hun at det er arven etter den avdøde faren hun betaler reisen med. Siden har hun sakte men sikkert betalt ned på dette lånet. En dag truer bankfunksjonæren som ga lånet med å la sannheten komme frem i lyset. Nora velger derfor å bekjenne til Torvald, med håp om at han i kjærlighet skal ta på seg skylden og redde henne. Det gjør han ikke. I stedet blir hun møtt med fordømmelse og moralisering og ikke et ord om hvordan hun har gjort dette for å redde ham. Han tenker bare på hvordan det kommer til å skade ham. Kort tid etter denne sekvensen får de et brev fra bankfunksjonæren som forteller

at han ikke kommer til å røpe saken, og legger det hele bak seg. Torvald blir jublende glad, bryter ut «Nora, jeg er frelst!»²⁴⁸ og tar henne tilbake inn i varmen.

Krisen er avverget, men den har vekket i Nora en lenge latent åpenbaring. Hun har sett hva slags forhold hun og mannen har og hva slags liv hun egentlig lever. Hun forteller at hun kommer til å forlate ham og barna. Det neste som skjer leses som en forkastelse av alt som la begrensinger på kvinner og deres handlingsfrihet, i det Torvald påkaller alle autoriteter han kan tenke på for å stoppe Nora. Han forbyr henne først. Så ber han henne tenke på hva folk vil si. Ingen av delene bryr hun seg om. Han maner henne så til å huske sine plikter og at hun er «først og fremst hustru og mor».²⁴⁹ Til det svarer hun at hun har skjønt at hun har enda viktigere plikter: «Pliktene mot meg selv», og at hun «først og fremst er et menneske [...] liksom vel som du...».²⁵⁰ Torvald spør så om ikke religionen rettleder henne. Nora svarer at hun ikke vet hva religionen er. Hun vet jo bare hva det er presten har sagt til henne: «Jeg vil se om det var riktig hva presten Hansen sa, eller iallfall om det er riktig for meg.»²⁵¹ Helt sjokkert bryter Torvald til slutt ut: «Så la meg dog ryste opp i din samvittighet. For moralsk følelse har du dog? Eller, svar meg, – har du kanskje ingen?»²⁵² Heller ikke dette er klart for Nora, som nå har begynt å stille spørsmål ved alt hun har blitt fortalt og holdt for sant:

Ja, Torvald, det er ikke godt å svare på det. Jeg vet jo slett ikke. Jeg er ganske i villrede med de ting. Jeg vet bare at jeg har en ganske annen mening om slikt noe enn du. Jeg hører jo også nu at lovene er annerledes enn jeg tenkte; men at de love skulle være riktige, det kan jeg umulig få i mitt hode. En kvinne skal altså ikke har rett til å [...] redde sin manns liv! Slikt tror jeg ikke på.²⁵³

Ektemannens ordre, folkesnakket, plikt, religion, moral og samvittighet. Ingen av disse kan brukes for å stoppe Nora. Ingen av dem har lenger autoritet over hennes liv. Ordet ære er ikke blitt brukt i skuespillet så langt, men når Nora bryter med alt som forventes av henne og legger ut på en ferd for å finne ut «hvem der har rett, samfunnet eller jeg»²⁵⁴ er det også et klart opprør mot den objektive ærens normer og autoritet.

²⁴⁸ Ibsen, Henrik. *Samlede Verker 2*. Oslo: Gyldendal, 1993. s 82. Min kursivering

²⁴⁹ Ibid. s 84

²⁵⁰ Ibid. s 84

²⁵¹ Ibid. s 84

²⁵² Ibid. s 84

²⁵³ Ibid. s 84

²⁵⁴ Ibid. s 84

Fokuset for dette kapittelet er imidlertid å se hvordan forfattere eksplisitt bruker og skriver om *begrepet* ære. Det vi har sett på så langt er med på å legge grunnlaget for å forstå hvordan Ibsen mener ære skal fremstå når han først bruker begrepet. Det er nemlig den samme Torvald, som like før har påkalt alle samfunnets normer for å kontrollere Nora, som tar opp æren. Når Nora sier at Torvald tapte hennes kjærlighet i det han ikke ofret seg for hennes skyld, bryter han ut: «Jeg skulle gladelig arbeide netter og dage for deg, Nora, – bære sorg og savn for din skyld. Men der er ingen som ofrer sin *ære* for den man elsker.»²⁵⁵ Nora svarer kaldt: «Det har hundre tusen kvinner gjort.»²⁵⁶ Torvalds ære er altså viktigere for ham enn hans kone. Ære er det som kommer i veien for at ekteskapet med Nora reddes.

6.8.1 Mottagelsen

Torvald, og æren med ham, fremstår egoistisk og kald, både for oss i dag og samtiden. En av 1800-tallets store litteraturvitere, Henrik Jæger, gir oss i en bok av 1888 et godt eksempel på hvordan mye av det opprinnelige publikummet trolig oppfattet Torvald.

Advokat Helmer er en mand, der vilde gaa og gjælde for en pryd for samfundet; han er korrektheden selv i sin ydre optræden [...] Men hvilken brutal egoisme skjuler der sig alligevel ikke bag denne smukke overflade! Hvor raa og selvisk viser han sig ikke ligeoverfor sin hustru, ikke blot da den forfærdelige opdagelse af hendes falskneri bryder ind over ham, men allerede før under det daglige samliv! Hun skal bare være til for hans skyld, ikke have nogen anden tanke end ham, ikke føle noget andet end det, han mener og føler.²⁵⁷

Det var samtidig ikke slik alle så det. Mange fokuserte heller på at det var skandaløst at Nora kunne finne på å forlate sin mann og sine barn. Martin Bugge, som skrev et etterspill til Ibsens stykke, så det som urimelig å forvente at Torvald skulle ofre sin ære. Det kommer frem i en samtale mellom Nora og venninnen, Fru Linde, som til slutt overtaler henne til å returnere til sin mann:

Nora. Nei. Jeg elsker ikke Helmer mere. Han vilde ikke engang ofre sin ære for at frelse mig, da jeg var i nød; derfor er han for mig nu kun en fremmed mand.

²⁵⁵ Ibid. s 85

²⁵⁶ Ibid. s 85

²⁵⁷ Jæger, Henrik. *Henrik Ibsen. 1828-1888: Et literært Livsbillede*. København: Gyldendal, 1888. ss 256-257

Fru Linde. Jeg ved ikke, enten jeg skal le eller græde. Er dine tre børns fader en fremmed mand? – Fordre af din mand, at han udenvidere skal opofre sin ære for at dække din brøde! – Du er fra dig selv, Nora, hører du?²⁵⁸

Selv om ikke alle leste *Et Dukkehjem* slik Jæger gjorde, er det likevel klart at dette meget populære skuespillet, som handlet om en kvinnes frihet og søken etter sannhet, fremstilte ære i et svært dårlig lys.

Ut fra det forfatteren av avisartikkelen om *Mænd af Ære* skrev, ser vi at Ibsen gjorde mer enn å bare stille æren i et dårlig lys. Helmer, som han kaller seg, skriver at «det lykkedes Henrik Ibsen ved sin Nora at forkludre den jevne og sunde opfattelse af mandens og kvindens fællesskab i æresbegrebet...».²⁵⁹ Han mener at *Et Dukkehjem* har fremmet et syn på æren, hvor kvinner slipper unna med ting som menn ikke slipper unna med, som dokumentforfalskning. Det interessante med denne artikkelen er ikke først og fremst synet den fremmer, men at den demonstrerer hvor stor effekt et litterært verk hadde på tenkingen rundt ære. Det gir oss et klart eksempel på at en mannlig forfatters problematisering av kvinners situasjon i samfunnet skapte debatt om ære.

6.8.2 Inspirasjonen

Det er også verdt å merke seg hvordan Ibsens tanker bak *Et Dukkehjem* samsvarer med Camilla Colletts. I et notat angående skuespillet sier han:

En kvinde kan ikke være sig selv i nutidens samfund, det er et udelukkende mandligt samfund med love skrevne af mænd og med anklagere og dommere der dømmer den kvindelige færd fra mandligt standpunkt.²⁶⁰

Likhetene med *Om Kvinden og Hendes Stilling*, skrevet seks år tidligere, er slående. Her beskriver Collett hvordan menn er «angriber og anklager, dommer og bøddel i én person» og at de normer kvinner dømmes etter er «et eget rets – og æresbegreb af d'hr lovstiftere og -haandhævere».²⁶¹ De to forfatterne kjente hverandre godt. Og nettopp i perioden hvor Collett arbeidet på samlingen som inneholder det siterte essayet, bodde de begge i Dresden og hadde

²⁵⁸ Bugge, Martin. *Hvorledes Nora Kom Hjem Igjen: Et Efterspil*. Kristiania: Cammermeyer, 1881. s 22

²⁵⁹ «Kvinder af Ære.» *Aftenposten*. 13.05.1890.

²⁶⁰ Beyer, Harald og Beyer, Edvard. *Norsk Litteraturhistorie*. s 196

²⁶¹ Collett, Camilla. *Samlede Verker: Bind 2*. s 222

jevnlig kontakt.²⁶² I tillegg skriver en annen forfatter som også kjente Ibsen godt, John Paulsen, at «Camilla Collett var Ibsens favoritt. Han var ikke blind for det ensidige ved dette forfatterskap, der har paavirket hans eget, til gjengjæd beundrede han det saa meget mere i dets store træk.»²⁶³ Det er dermed ikke spekulativt å hevde at Ibsen var inspirert av Collett da han skrev *Et Dukkehjem* og ut fra det hevde at den debatt Ibsen skapte rundt æren også var et resultat av Colletts samfunnsengasjement.

Ikke like åpenbar, men verdt å nevne er den innflytelse Magdalene Thoresen kan ha hatt på Ibsen. På 1850-tallet fikk Thoresen, anonymt, satt opp flere stykker da det Det Norske Theater i Bergen var under Ibsens ledelse. Ibsen ble senere en husvenn og deretter svigersønn til Thoresen. Han hjalp henne å få sin første fortelling trykt og skrev flere rosende anmeldelser av hennes senere verk.²⁶⁴ Begge historiene vi har sett på av Thoresen ble skrevet mange år etter *Et Dukkehjem*, men hun ga allerede på 60-tallet ut flere bøker som omhandlet kvinners situasjon i samfunnet og som blir regnet som klart moderne.²⁶⁵ Det var med andre ord flere kvinnelige forfattere enn Camilla Collett som kan ha vært med på å inspirere Ibsen til å ta opp tematikken fra *Et Dukkehjem*.

6.9 John Paulsen

John Paulsen er en forfatter som har fått lite plass i norsk litteraturhistorie. Han hadde en produktiv karriere, og mange, Ibsen inkludert, ventet i begynnelsen store ting av ham. Hans stil utviklet seg imidlertid i en for «sentimental» retning og nådde ikke opp til tidens litterære krav.²⁶⁶ Utenfor kretsen av litteraturens trendsettere var Paulsen likevel en mye lest forfatter på slutten av 1800-tallet. Jan Olav Gatland slår fast at «Det lesande publikum likte som regel bøkene hans mykje betre enn det kritikarane gjorde.»²⁶⁷ Den noe mer kritisk vinklede Harald

²⁶² Ystad, Vigdis. «Innledning til *Et Dukkehjem*». *Henrik Ibsens Skrifter*. Lest 25.01.2017.

http://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Du%7Cintro_background.xhtml

²⁶³ Paulsen, John. *Mine Erindringer*. København: Gyldendal, 1900. s 22

²⁶⁴ Henrik Ibsens Skrifter, «Registrant: Anna Magdalene f. Kragh Thoresen.» Lest 25.04.2017

http://ibsen.uio.no/REGINFO_peMT.xhtml

²⁶⁵ Johnsrud, Ellen Birgitte. «Magdalene Thoresen» i *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009

https://nbl.snl.no/Magdalene_Thoresen

²⁶⁶ Beyer, Harald og Beyer, Edvard. *Norsk Litteraturhistorie*. s 243 og Gatland, Olav. «John Paulsen – Ein Gløymd Forfattar.» *Bergens Tidende*. 11.10.2003. <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/John-Paulsen---ein-gloymd-forfattar-54091b.html>

²⁶⁷ Gatland, Olav. «John Paulsen – Ein Gløymd Forfattar.» *Bergens Tidende*. 11.10.2003.

Gatland er førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Han er litteraturkjenner og har gitt ut en rekke bøker om norske forfattere og norsk litteratur. Han har ikke skrevet noen bok om John Paulsen, men står blant annet bak artikkelen om ham i det digitale Norsk Biografisk Leksikon.

Beyer får frem det samme poenget: «Han var og blev en svermerisk romantiker som vilde være realist, en typisk overgangsskikkelse, som nok betydde en del for sin tid, men ikke har noget å si etterverdenen.»²⁶⁸ Det faktum at han var mest populær blant andre folk enn den litterære eliten gjør Paulsens forfatterskap interessant også fordi det synet på ære som kommer frem i hans bøker nådde mer enn bare det kulturelle toppsjiktet.

6.9.1 En kvinnesaksforkjemper

Paulsen er det tydeligste eksempelet på en mannlig forfatter i andre halvdel av det nittende århundre som problematiserte ære fordi han skrev om kvinner og deres situasjon i samfunnet. Dette kommer, som vi skal se, tydelig frem i bøkene hans. I et brev til Morgenbladets redaktør forteller han også selv hvordan kvinnesaken og ære har opptatt forfatterskapet hans. Brevet skrev han for å svare på en anmeldelse av hans bok *En Digters Hustru*, hvor journalisten anklaget ham for å «gjøre kvindesagen til hovedmotiv» kun for å følge dagens mote og «efterligne tidens store aander, der jo befatter sig med samme spørgsmaal.»²⁶⁹ Paulsen lurer på om anmelderen kjenner til hans forfatterskap i det hele tatt. Han påpeker at hans første litterære verk var en «længere afhandling» om Camilla Collett, og at denne interessen ikke handlet om en beundring av forfatterens stil og estetikk, men «den store sag, for hvilken hun har kjæmpet, og som allerede dengang havde min fuldeste sympati.»²⁷⁰ Han fortsetter videre:

Kvindesagen har gaaet som den røde traad gennem hele mit forfatterskab. I «En Hverdagstragedie» [...] har jeg søgt at vise, hvor misligt den faldne kvinde, der angrer og vil vende tilbage til samfundet, er stillet i dette. «Sjødronningen» fremhæver, hvordan et lidet, uforsigtigt ord, et falskt, rygte, under vore trange forhold, er nok til at gjøre en kvinde ulykkelig for hele livet. I min roman «Margherita» dreier spørgsmaalet sig udelukkende om de to moraler, det paa sædlighedens gebet delte æresbegreb, der overser hos manden de samme fejl, der hos kvinden straffes som en utilgivelig skjændsel. [...] mit sidste verk «En Digters Hustru» er kun en eneste hyldest til kvinde og kvindehøihed. [...] Mine fortjenester af den norske literatur er efter deres

²⁶⁸ Beyer, Harald. «Paulsen, John Olaf.» I *Norsk Biografisk Leksikon. Bind 10. Narve-Pedersen, Harald C.* Oslo: Aschehoug, 1949. s 611

²⁶⁹ Halvorsen, J.B. *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880. Paa Grundlag af J. E. Krafts og Chr. Langes "Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1856". Fjerde Bind: M-R.* Kristiania: Den Norske Forlagsforening, 1896. ss 400-402

²⁷⁰ Ibid. s 402

anmelders mening faa. Lad saa være! – Men der er en ære, som jeg i hvert fald gjør fordring paa, og som ingen uimodsagt skal forsøge at fratage mig – og det er, at jeg i vor literatur har været en af de første, som vistnok ufuldkomment, dog ud af en ærlig overbevisning, har talt den kvindelige frigjørelses sag.²⁷¹

Her ser vi Paulsen, i 1884, forklare at kvinnesaken har opptatt ham gjennom hele forfatterskapet. Når han også forteller at temaet for romanen *Margherita* er det kjønnsdelte æresbegrepet, som behandler kvinner og menn urettferdig, kan vi allerede her hevde at hans forfatterskap er et eksempel på hvordan «kvinnespørsmål» fikk mannlige forfattere i andre halvdel av 1800-tallet til å skrive om, og kritisere, samfunnets forestillinger om ære. Brevet til Morgenbladet viser oss i tillegg at Paulsen var sterkt påvirket av Camilla Collets skrifter. Han hadde også ved flere anledninger truffet henne, og skriver om disse møtene og sin beundring for hennes livsverk i *Mine Erindringer* fra 1900. Vi har god grunn til å mene at Ibsen var inspirert av Collett. Hos John Paulsen er det ikke rom for tvil om at Collett spilte en viktig rolle.

Hvordan skriver Paulsen så om ære? Vi skjønner fra sitatet over at han i *Margherita*, fra 1880, tar opp det samme problem som Collett beskrev i *Om Kvinden og Hendes Stilling*. Det todelte æresbegrepet legger til rette for at menn ustraffet kan forakte de «sædligheds» krav som kvinner blir dømt og utstøtt fra samfunnet for å bryte med. I romanen kaller han det imidlertid ikke et æresbegrep. I den delen av handlingen hvor dette poenget blir gjort helt eksplisitt, påpeker en av de kvinnelige karakterene: «hvor underligt dette forskjellige moralbegreb for de to kjøøn! [...] Ingen dadler ham derfor, ingen lov straffer ham – men kvinden skal være pletfri som nyfalden sne eller hun er fordømt for evig».²⁷² Paulsen gjør samme poeng som Collett, men i romanen blir det ikke sagt at problemet er et ulikt æresbegrep. Dermed er ikke ære en del av problematikken i denne boken, som den er i *Om Kvinden og Hendes Stilling*. Vi må heller se på andre bøker for å se hvordan ære ble fremstilt i Paulsens forfatterskap.

I *En Hverdagstragedie*, fra 1875, er ære en del av problemet for «angrende» kvinner som vil vende tilbake til samfunnet. Kvinnen Paulsen bruker som eksempel heter Ulla. Hele hennes liv er en historie om å bli forkastet av samfunnet. Foreldrene til Ulla er ikke gift. Da faren dør har derfor moren ingen rettslig sikkerhet. Hun oppsøker sine foreldre for hjelp og som

²⁷¹ Ibid. s 402

²⁷² Paulsen, John. *Margherita*. Kjøbenhavn: Andr. Schous Forlag, 1880. ss 150-151

fortellerstemmen sier: «Nu skulde man tro, at forældrenes arme vilde medlidende aabne sig for hende, den vildfarne, den haardt skuffede!»²⁷³ Men mor og barn møter ikke medlidenhet. «Tvert imot, da datteren hjælpeløs og angerfuld søgte sit fædrenhjem, joges hun tilligmed sit barn bort med haansord.»²⁷⁴ De blir «med vanære jaget bort af sin kondition.»²⁷⁵ Moren tar jobb som en «simpel arbeidskvinde» for å forsørge datteren. Mens Ulla enda er ung, dør moren. I sin nød tyr Ulla én gang til å stjele. Hun blir tatt og sitter et halvt år i fengsel. Når hun blir løslatt flytter hun langt vekk for å starte et nytt liv. Det går bra for henne helt til hennes tyveri og fengselsstraff oppdages. Hun mister jobben, bosted og venner. Uten et sted å være vandrer hun rundt i natten og blir arrestert under mistanke av å være prostituert. Da hun blir løslatt fra denne urettmessige fengslingen, er folk enda mer avvisende til henne, og Ulla gir til slutt opp å forsøke å redde sitt liv:

Da var det, jeg haanleende sagde til mig selv: «Har de røvet dig din ære paa forhaand, nu velan, hvorfor da ikke følge den lenge udpegede vei, endemaalet for ulykkelige som du? hvorfor ikke virkelig blive...?» Og jeg lo endnu høiere og haanligere og styrtede mig vildt ind i verdens udskeielser.²⁷⁶

I Ullas skjebne ser vi igjen det vi så hos Lorenz Brandt og Agnete. Den som har forbrutt seg mot æren blir nådeløst behandlet av samfunnet. Paulsen får leseren til å sympatisere med moren som blir forkastet og drevet bort i vanære, og den stakkars Ulla som for en gammel synd blir avvist og fratatt sin ære. Han maler dermed det samme dystre bildet av samfunnets forestilling om ære som Collet, Skram og Kieler.

I *Sjødronningen*, fra 1876, som Paulsen sier handler om hvordan et falskt rykte kan ødelegge en kvinnes liv, er også ære en del av problemet. I slutten av handlingen klager den falskt anklagede damen sin nød:

Hvilke giftige tunger ... Slangen og hugormen var ikke værre ... Tro dem for Guds skyld ikke ... det er løgn og opspind altsammen ... Menneskene er saa slette [...]

²⁷³ Paulsen, John. *Af Bylivet: Fortællinger*. Christiania: Malling, 1890. s 179 (Utgitt første gang i 1875)

²⁷⁴ Ibid. s 179

²⁷⁵ Ibid. s 178

²⁷⁶ Ibid. s 228

kalder mig for tyv og æreløs kvinde, og dog har jeg aldrig i mit liv begaaet nogen forbrydelse [...] Gud i himmelen ved, at jeg er uskyldig!²⁷⁷

Igen, som i Lorenz' situasjon, er det ikke forestillingen om ære som blir kritisert i *Sjødronningen*. Men ettersom begrepet blir brukt av et samfunn som anklager og dømmer uskyldige, skapes det negative konnotasjoner.

En Digters Hustru, fra 1884, inneholder den samme type æreskritikk som vi så i *Et Dukkehjem*, og når man leser fortellingen er det ikke vanskelig å skjønne hvorfor Morgenbladets anmelder beskyldte Paulsen for kun å «afterligne tidens store aander».²⁷⁸ Protagonen, Lea, låner penger av tjenestepiken for å kunne holde hjemmet til sin svært kravstore og forfengelige manns standard. Mannen selv forventer at Lea skal klare det med de få inntekter han drar inn i huset med sin diktning. Når tjenestepiken trenger pengene tilbake, har ikke Lea mulighet til å betale. Lånet blir avslørt for mannen som bryter ut i klage over skammen og hvordan dette vil ødelegge hans rykte. Lea, som Nora, sier at hun gjorde det for hans skyld, hvorpå han svarer: «Du burde tænkt mere på min ære – mindre på mig!»²⁷⁹ Han enser ikke den kjærlighet som ligger bak hennes handlinger og sier han skal sette inn annonse i avisen hvor han forklarer det hele og sier at ingen må betro hans kone noe. I tillegg til egoistisk og utakknemlig fremstår han som pompøs i det han sier at han må sette inn annonsen for å «redde min egen honneur».²⁸⁰ Eilif, som han heter, er en mye mer overdreven karakter enn Helmer, men får frem samme poeng; hensynet til ære gjør folk nådeløse og lite offervillige, og det gjør at man fordømmer folk som i kjærlighet og med gode intensjoner har tatt dårlige beslutninger.

Ærens forfengelighet og hykleri blir også berørt i *En Digters Hustru*. Lea, som får en lignende oppvåkning som Nora, vokser til å bli en selvstendig og fri person. Hun blir selv forfatter og mot slutten av handlingen konfronterer hun Eilif angående hans motiver:

²⁷⁷ Paulsen, John. *Sjødronningen og Andre Noveller*. København og Kristiania: Gyldendal, 1906. s 165 (Fortellingen første gang utgitt i 1876)

²⁷⁸ Halvorsen, J.B. *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880*. s 402

²⁷⁹ Paulsen, John. *En Digters Hustru*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1884. s 106

²⁸⁰ Ibid. s 107

Hvis alle dine poetiske drømme om menneskehedens forbedring kunde realiseres, men kun på den betingelse, at du, der havde taget initiativet, blev unævnt, med andre ord, at der ingen personlig ære og udmærkelse blev dig til del – hvad så?²⁸¹

Svaret på dette retoriske spørsmålet er nei. Forfatteren som skriver vidløftig om kvinners, de undertrykte og fattiges sak bryr seg egentlig bare om sin egen ære. Dette i seg selv er ikke en kritikk av forestillingen om ære. Men det er nok et eksempel, i en lang rekke, på at forfattere på 1800-tallet som var opptatt av kvinnesaken, svært ofte lot det være sine usympatiske karakterer som var opptatt av ære.

6.9.2 Åpen konfrontasjon

I 1895, elleve år etter erklæringen av sitt program til Morgenbladets lesere, ga Paulsen ut fortellingen *Æreløs*. Temaet denne gang var ikke kvinners situasjon i samfunnet, men hvordan det går med en ung mann som mister sin ære. Hovedpersonen er en bankassistent som lever et liv langt over evne. Det kommer etter hvert for dagen at han har underslått og stjålet fra banken, og Alfred, som han heter, blir dømt til halvannet år med straffarbeid. Da han kommer ut igjen vil ikke folk ha noe med ham å gjøre. Familien vil sende skampletten på deres rykte til Amerika. Det nekter Alfred. Han blir værende og lever på en arv fra en gammel onkel. Det livet han får er imidlertid ikke mye verdt å leve. Han blir isolert, får ikke jobb og hans store kjærlighet forlater ham. Helsen hans blir gradvis verre og døden gjør etter hvert slutt på hans lidelser. Som tittelen på boken antyder, er Alfreds skjebne en æreløs' skjebne. Selv om leseren vil sympatisere med Alfred, gjør ikke Paulsen et forsøk på å forsvare handlingene hans. Det er ikke en fortelling om en undertrykt og mishandlet helt som kjemper mot samfunnets forestilling om ære. Men gjennom karakteren Alfred problematiserer forfatteren likevel ære. Da Alfred kommer ut av fengselet vil ikke vennene hans treffe ham, fordi han er «æreløs». Denne nye livserfaringen får ham til å stille spørsmål om hva ære egentlig er for noe:

Æreløs! Hvad er ære? – Et skin, en inbildning, siger nogle. [...] Og for en mangel fattig almuesmand er begrebet en tom lyd uden mening. – Ære? – En mundfuld mad, der stiller hans sult, er ham langt vigtigere – „Det mest reelle i livet er æren,“ siger andre [...] En mand, der forstår behændigt at skjule sine laster, nyder megen ære af

²⁸¹ Ibid. ss 377-378

verden. En pletfri karakter derimod, som i højeste grad er værd at ære, berøver ofte bagvaskelsen og misundelsen enhver fortjeneste. – hvad er så æren?²⁸²

Han fortsetter så med å påpeke hvordan hederlige menn i Frankrike brått blir regnet som æreløse hvis de ikke duellerer mannen som deres hustru har vært utro med, og at hinduistiske enker lider samme skjebne hvis de ikke lar seg brenne med sin avdøde mann. Fra dette konkludere han at «Begrebet ære er i sin flygtende relativitet meget vanskelig at definere.»²⁸³ Noe særlig mer fornuftig er ikke æren på hjemmebane heller: «I vort lille, hykleriske samfund er ikke feiltrinet alene nok til at berøve et menneske æren – kun opdagelsen deraf, offentligheden og den deraf følgende skandale.»²⁸⁴ Han tar som eksempel en regnskapsfører som i årevis stjeler fra sin sjef og beholder sin ære så lenge forbrytelsen ikke blir avslørt. Han viser også hvordan en forført kvinne ikke lider noen skade hvis «familien tvinger don Juanen i den niende måned at gifte sig med hende».²⁸⁵ Men hvis han skulle forsvinne før bryllupet «kaldes hun af samfundet for et usædeligt fruentimmer, en skøge. Æren er borte.»²⁸⁶ Han bemerker til slutt:

Jeg kender mænd, der på grund af deres skændige privatliv burde offentlig piskes, mens som takket være hykleriet, den lette samfundsmoral, glider smilende og velsete gennem vore fineste saloner.²⁸⁷

Denne monologen, så vel som hele romanen, er ikke interessant fordi den viser oss at Paulsen problematiserer æren i sitt forfatterskap. Vi har allerede sett hvordan det er et gjennomgangstema hos ham. Det som er interessant er hvor eksplisitt det nå blir gjort. Å stille kritiske spørsmål om ære er noe så viktig for Paulsen at han til slutt skriver en hel fortelling, utelukkende med det hensyn. Det er ikke en historie hvor ære bare er en del av et større samfunnsproblem, eller hvor dårlige sider av en ellers nyttig forestilling blir kritisert. Etter en hel rekke bøker spør han endelig rett ut: «Hvad er ære?» Ærens hyklari, og urettferdighet, det som indirekte er blitt påpekt av han og mange andre forfattere, blir nå direkte konfrontert.

Til tross for den krasse tonen konkluderer han ikke med noe. Spørsmålene om ærens betydning og definisjon blir stående ubesvarte. Han forkaster heller ikke begrepet. For

²⁸² Paulsen, John. *Kunstnerner*. København. Gyldendal. 1895. ss 181-182

²⁸³ Ibid. s 182

²⁸⁴ Ibid. s 182

²⁸⁵ Ibid. s 183

²⁸⁶ Ibid. s 183

²⁸⁷ Ibid. s 183

eksempel, i diktet *Til en Falsk Venn*, utgitt to år etter, reiser han i fullt alvor anklagen: «Kun ét du mangler, du, min fordums ven, den lille ting, vi andre kalder – ære.»²⁸⁸ *Æreløs* av John Paulsen er ikke en del av et endelig oppgjør med æren. Fortellingen viser oss at det mot slutten av det nittende århundre ble stilt åpent kritiske spørsmål om æren og dens fundament. Men enda viktigere for denne diskusjonen så demonstrerer den hvordan en forfatter som har hatt «kvinnesaken» som en rød tråd gjennom hele sin diktning ser det som nødvendig å ha en åpen konfrontasjon med forestillingen om ære.

6.10 En kvinnelig pioner

Under andre halvdel av 1800-tallet ble det skrevet mye litteratur i Norge hvor ære ble problematisert og kritisert. Spesielt blant forfattere som var opptatt av kvinners situasjon var dette et tema som gikk igjen, og særlig én kvinnelig forfatter spilte en viktig og tidlig rolle i å føre det på agendaen. I denne perioden var det ingen offentlig figur som skrev hyppigere og mer direkte om behovet for å endre på den rådende æreskulturen enn Camilla Collett. Hun skrev ikke bare skjønnlitteratur som belyste problemer ved den, men ga også ut flere essays hvor hun åpent kalte det kjønnsdelte æresbegrepet en grusom urettferdighet og de æreslover som hindret kvinners livsutfoldelse «despotiske». I tillegg hadde hun helt konkrete forslag til hvordan dette skulle rettes opp; kvinner må få «skrive sine egne æreslove, ved at lade hende tage ansvaret ligeoverfor sin egen moralske bevidsthed, ikke ansvaret ligeoverfor et demoralisert samfunds despotiske magtbud». Dette inspirerte flere forfattere som fulgte henne. Vi har sett hvordan John Paulsen tok opp kvinnesaken på grunn av Collett, og at problematisering av ære ble et gjennomgående tema i dette forfatterskapet, helt til han endelig spør rett ut «Hvad er ære?». Hans fortelling *Margherita* tok, i tillegg, opp akkurat den samme urettferdighet det kjønnsdelte æresbegrepet førte til, som Collett hadde gjort i *Om Kvinden og Hendes Stilling*, åtte år tidligere. Ikke like åpenbart, men fortsatt tydelig, er det at Henrik Ibsen lot seg inspirere av Collett, i det minste i utarbeidelsen av *Et Dukkehjem*. Dette gjør Colletts rolle i å føre ære på agendaen i den offentlige debatten enda klarere, ettersom vi vet at *Et Dukkehjem* skapte offentlig diskusjon om æresbegrepet.

²⁸⁸ Paulsen, John. *I September: Digte*. Kristiania: Bigler, 1897. s 91

6.11 En problematisk forestilling

På slutten av 1800-tallet skrev både mannlige og kvinnelige forfattere som var opptatt av kvinnespørsmål historier hvor ære kontrollerer mennesker og står i veien for deres frihet, lykke og livsutfoldelse. Hensyn til æren hindret Sofie i å få sin Georg, gjorde det umulig for Rikard Berg å ta sin elskede Agnete til kone og ble brukt i et forsøk på å stanse Birgir og Aagots endelige forsoning. Karakterer som er opptatt av å tilegne seg og bevare ære er ofte usympatiske, egoistiske og forfengelige, som Helmer fra *Et Dukkehjem*, Eilif fra *En Digters Hustru* og Gravdal fra *En Udflytning*. Æren er også lite forstående og barmhjertig. Lorenz Brandt, Agnete, Alfred og Ulla har alle begått reelle normbrudd som forfatterne ikke prøver å hvitmale. Den måte de blir forkastet av venner og kjente på, og samfunnet generelt, blir likevel beskrevet som kynisk, lite forståelsesfull og nådeløs. Brudd på æreskodeksen rettfærdiggjør ikke slike livsødeleggende konsekvenser. I tillegg er det ofte de som minst fortjener det som blir tilskrevet ære og nyter de påfølgende goder. Kielers menn av ære utnytter kvinner og gir seg ut for å være de undertryktes forsvarer mens de egentlig bare er opptatt av egen vinning. Den sleipe og brutale Rejthan sitter igjen med æren, mens den selvoppofrende og kjærlige Engel taper sin. For å si det med John Paulsens ord: «En mand, der forstår behændigt at skjule sine laster, nyder megen ære af verden.». Æren er ofte urettferdig og blind for sannheten. Den dømmer gode mennesker som har begått feil eller kun er anklaget for det, mens andre, som har klanderverdig moral og vandel, nyter samfunnets ære. Til sist, men ikke minst, er æren kjønnsdiskriminerende. Den stiller ikke samme krav til menn som den gjør til kvinner. Ærens lover gjør kvinners handlingsrom snevert og begrenser deres muligheter til å benytte sine «aandelige evner», som Collett kaller det. Det minste brudd på sedelighetsnormene er nok til å støte henne ut fra samfunnet, mens menn kan leve utsvevende uten å frykte tap av ære. Ved å fremheve dens undertrykkende, reaksjonære, ubarmhjertige og kjønnsdiskriminerende sider ble det skapt sterkt negative konnotasjoner til begrepet ære.

6.12 Reform og revolusjon

Bortsett fra Antoinette Meyn viser forfatterne som er blitt diskutert, gjennomgående et negativt syn på 1800-tallets æresforestillinger og deres konsekvenser. Likevel blir ikke æren forkastet. Vi har sett hvordan både Camilla Collett og Magdalene Thoresen oppfatter ære, i

sin grunnleggende form, som noe godt og naturlig. Hos de andre forfatterne blir det ikke gjort noe lignende poeng eksplisitt. Men, som det er blitt påpekt, er det å kritisere aspekter av æren eller visse uttrykk æresmentaliteten kan få, ikke det samme som å kritisere den fundamentale idéen om ære. Vi kan, for eksempel, ikke hevde at Ibsen ville æren til livs ut fra det faktum at han viser hvordan den kan fostre selvishet og skinnhellighet. At Laura Kieler og John Paulsen eksponerte ærebekleddes personers moralske forkastelighet forteller oss trolig heller at de ønsket en endring i hvem og hva som ble tilskrevet ære, enn at de oppfattet ære i seg selv som noe grunnleggende negativt. Til og med i Amalie Skrams *Agnete*, hvor den hånes åpenlyst, beholdes det en forestilling om ære. Denne er imidlertid svært annerledes enn den som blir kritisert. Ut fra det vi finner i kildene, er det dermed riktigere å si at disse forfatterne ønsket å vise frem slagsider og destruktive aspekter ved æresmentaliteten og endre måten man tenkte om ære.

Selv om disse forfatterne mer eller mindre enstemmig beskrev tidens forestillinger om ære som modne for forandring, fantes ulike idéer om akkurat hva det var som skulle forandres og hvordan. På dette punktet er det særlig Camilla Collett som skiller seg ut. I norsk litteratur og offentlighet var hun en banebrytende figur. Når det kommer til ære, var hun en reformator snarere enn en revolusjonær. Som vi har sett, så Collett for seg et samfunn hvor menn og kvinner fulgte æreslover. Det var bare det at de som allerede eksisterte trengte å forandres. Et sitat fra *Norsk Kvinnelitteraturhistorie* om Colletts essayistikk oppsummerer godt også hennes syn på ære:

[E]ssayistens forhold til det etablerte er komplisert. Han eller hun skal gjerne kombinere den kritiske observatørs posisjon med en forankring i den kulturen som kritiseres. Målet med kritikken var for Camilla Collett nettopp å videreutvikle og bevare den kulturen hun kritiserte.²⁸⁹

Ære var, for mange, fortsatt en selvsagt del av den norske kulturen, i det minste den borgerlige, på 1800-tallet. Collett var, som det er blitt påpekt, ikke den eneste som kritiserte forestillingen uten å samtidig forkaste den. Det hun gjorde som var annerledes enn de andre var å forsøke å reformere den objektive æren. Problematikken hun belyste var at de æreslovene som eksisterte var despotiske, urettferdige og kvinneundertrykkende. Det at det

²⁸⁹ Pedersen, Eva. «Refleksjon og Emansipasjon. Essayistikk fram til Århundreskiftet.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad et. al., ss 129-137. Oslo. Pax Forlag A.S. 1988. s 132

fantes objektive normsystemer som samfunnet kunne bedømme personers ære ut fra, var ikke nødvendigvis galt i seg selv.

Dette var et annet syn enn det de senere forfatterne la frem. Hos flere av disse ble ikke æren bare kritisert, men også tilsynelatende avfeid som uten autoritet og relevans. Amalie Skrams Sara ler og erklærer det for å være tomme fraser når Rikard nevner «pligt og ære». På samme måte ler Laura Kielers Aagot av tanken på at hensyn til «den kvindelige ære» skulle stoppe henne i å gjøre det hun ønsker. Mens Magdalene Thoresens Engel spør seg selv, før hun avgjør å ofre sin ære: «æren, hvad var den for hende? [...] Hvad var det at tage skampletten paa sig for verdens øjne, naar Gud kjendte hjertet som rent?» Disse beholder likevel ære som en del av sin tenking og sitt språk. Det som blir avfeid er nemlig den objektive æren. Det Engel ofrer ved å stjele fra embetskassen er ære i samfunnets øyne. Ved å åpent innrømme tyveriet og ta ansvaret, bevarer hun den subjektive æren, fordi hun dermed har handlet ut fra det hun selv oppfatter som et rent hjerte. Sara avviser kategorisk at noen andre skal kunne fortelle henne hvordan æren tilsier at hun burde handle. Hun forkaster ikke begrepene plikt og ære, men det er opp til henne å avgjøre hva det vil si å leve dem ut. Denne avvisningen av den objektive ærens autoritet er kanskje aller best beskrevet i Noras endelige oppgjør med ektemannens og religionens autoritet, hva folk rundt henne forventer og hva som det blir hevdet at plikt og moral krever. Hun skal finne ut om det hun er blitt fortalt om hvordan hun skal leve livet sitt er riktig. Eller, som hun sier det selv: «Jeg må se å komme efter hvem der har rett, samfunnet eller jeg.»²⁹⁰

6.13 Et ladet og forandret begrep

Av de tekstene vi har sett på i denne delen av oppgaven, kommer det frem at ære, under andre halvdel av 1800-tallet, var et tema som gikk igjen hos moderne kvinnelige forfattere og dukket opp når menn skrev om kvinners situasjon. Allerede i 1854, da Camilla Collett ga ut en av de første norske romanene som virkelig malte et kritisk bilde av kvinners liv og muligheter, var ære en del av problematikken som ble belyst. Kritikken av ærens slagsider og negative konsekvenser fortsatte gjennom hennes senere essayistikk utover 1870-tallet. Hos de mannlige forfatterne som ble inspirert av henne til å skrive om kvinners lodd i samfunnet, ser vi på lignende måte at æren blir problematisert. I tekstene fra 80- og 90-tallet, av Skram,

²⁹⁰ Ibsen, Henrik. *Samlede verker. Bind 2.* s 84

Kieler og Thoresen, finner vi også svært negative fremstillinger av ære. Disse viser samtidig noe nytt. Når vi sammenligner Colletts med de senere utgivelsene, ser det ut som det skjedde en utvikling i løpet av århundret. Æreskritikken, som først rettet seg mot den rådende æreskodeksen som la strenge føringer og begrensinger på kvinners liv, beveget seg i retning av å bli en mer eller mindre forkastelse av idéen om objektiv ære.

Den moderne litteraturen av og om kvinner bidro til å gjøre ære til et mindre brukt begrep på to måter. For det første ble det her skapt svært negative konnotasjoner til ære. Ved å fremstille den som urettferdig, undertrykkende, nådeløs, gammeldags og ofte noe som usympatiske og rett ut forkastelige personer er opptatt av, stilte forfatterne ære i et så dårlig lys at det må ha vært vanskelig for publikum å unngå å merke og bli påvirket av det. For det andre var litteraturen med på å undergrave ærens funksjon og autoritet, ved å fremme den subjektive æren på bekostning av den objektive. Objektiv ære bidrar til å regulere samfunnet og skape orden. Ut fra en felles æreskodeks blir avvik straffet og etterlevelse av normene belønnet. Hvis man opererer med en subjektiv ære, demonstrert i sin ytterste konsekvens ved Sara Wulf, forsvinner mye av denne funksjonen. Det er opp til hvert enkelt individ å avgjøre hva det er som gir dem ære og ikke. Den individuelle æreskodeksen vil, naturlig nok, ofte være basert på og reflektere flere av samfunnets felles normer. En person som ser det som verdifullt å bevare en subjektiv ære vil dermed på mange områder handle på en måte som tilsvare det omgivelsene forventer. Likevel vil det være nok avvik til at ære i stor grad opphører å være noe man kan påkalle for å få folk til å handle på en måte som man ønsker. Jo mindre homogent et samfunn blir, jo større vil også denne effekten være. De siste tiårene av 1800-tallet var en tid hvor nesten alle samfunnets felles normer og antagelser ble utfordret og etterprøvd. Antoinette Meyns Anna representerte trolig en utbredt erkjennelse av at ære ikke lenger kom til å sikre stabilitet, orden og moral.

6.14 Individets frihet, kvinners frihet

Det ble hevdet innledningsvis at kvinners økte bidrag og synlighet i den offentlige debatten på slutten av 1800-tallet har hatt en viktig påvirkning på hvordan nordmenn snakker om ære. Ut fra tekstene som er blitt diskutert her virker det som om vi har god grunn til å tro at det stemmer. Samtidig, har vi allerede sett at dette var en periode hvor det å bryte med normativ og institusjonell autoritet som hindret individets frihet, utfoldelse og vekst, var et rådende prinsipp for ledende intellektuelle og kulturelle trendsettere av begge kjønn. Det vil derfor

være naturlig å stille spørsmål ved hvor avgjørende kvinnelige forfattere og kvinnespørsmål egentlig var for å vise frem de undertrykkende sidene av samfunnets rådende forestillinger om ære og heller fremheve en subjektiv variant. Det virker rimelig å tro at forestillingen om objektiv ære, over tid, ville ha blitt svekket av den kulturradikale fremmingen av institusjonskritikk og individualisering som påvirket Norge stadig mer mot slutten av 1800-tallet, uavhengig av om kvinnelige stemmer hadde fått mer plass i den offentlige debatten eller ikke.

Når en arbeider med kildene fra andre halvdel av 1800-tallet er likevel koblingen mellom æreskritikk og problematisering av kvinners situasjon klar. De forfatterne vi har sett på i denne oppgaven, er ikke valgt ut fordi de er eksempler på en type eksplisitt æreskritikk som er gjennomgående i datidens diktning. De er valgt ut fordi deres tekster er blant de som tydeligst bruker æresbegreper og problematiserer temaet. Individets frihet var et gjennomgangstema for de moderne forfatterne. Ære ble en sentral del av denne tematikken hovedsakelig hos kvinnelige forfattere, og blant noen menn som skrev kritisk om kvinners begrensede roller og muligheter i samfunnet.

Hvorfor det er tilfellet at æreskritikk oftest dukket opp i tekster av og om kvinner har mest sannsynlig én grunnleggende forklaring: ære var et hinder for kvinner i mye større grad enn det var for menn. Som vi har sett, var 1800-tallets Norge et samfunn hvor kvinner hadde både færre formelle rettigheter og, på grunn av sosiale normer, langt mindre handlingsfrihet enn menn.²⁹¹ Tidens idéer om hvordan kvinner burde tenke, snakke og handle var nært knyttet opp til æresbegrepet. Særlig i Camilla Colletts skrifter kommer dette tydelig frem. Sosial omgang, arbeid og åndsliv var alle strengt regulert av den æreskodeks kvinner ble forventet å leve etter. Menn hadde også en æreskodeks å rette seg etter. Denne la imidlertid langt mindre begrensninger på deres frihet og utfoldelse. Derfor, selv om mange mannlige forfattere var opptatt av både individets frihet og kvinnekamp, ble likevel æren mest problematisert av kvinnelige forfattere og de som lot seg direkte inspirere av dem.

²⁹¹ Kvinners handlingsfrihet var ikke i praksis alltid like begrenset som den var formelt. Hilde Sandvik demonstrerer dette i boken *Kvinnens Rettslige Handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*. Det er likevel klart at menn hadde en helt annen type frihet enn det kvinner hadde, på slutten av 1800-tallet.

7 Konklusjon

Gjennom denne teksten har jeg forsøkt å gi et innblikk i hvordan nordmenn snakket om ære under andre halvdel av 1800-tallet, for å ut fra det kunne diskutere hvorvidt det skjedde noe i denne perioden som har bidratt til at ære i dag er et begrep som er gått ut av bruk for nordmenn flest. Ved å se nærmere på juridiske og skjønnlitterære kilder har det vært mulig å danne et bilde av en tid hvor måten man snakket og tenkte om ære på var i endring, sammen med samfunnet ellers.

Det første som ble diskutert var æresstraffens avskaffelse i 1848. Det viste seg at denne lovendringen ikke var et resultat av nye tanker om ære. Lenge før 1848 hadde det blitt etablert en standard praksis av at æresstraff ikke skulle idømmes med mindre man var absolutt tvunget ved lov. Jurister var også på 1700-tallet av den oppfatning at æresstraff som oftest var en uting, på grunn av de konsekvenser det fikk for den dømte. Avskaffelsen hadde heller ingen merkbar påvirkning på folks språkbruk. Både fra offentlig hold og av privatpersoner ble ære fortsatt beskrevet som noe som kunne gå tapt ved straff og dom, selv om loven ikke lenger eksplisitt sa det. Fradømmelse av rettigheter, for eksempel, ble av folk flest fortsatt omtalt som en æresstraff.

Fra diskusjonene til Straffelovkommisjonen av 1885 så vi derimot hvordan hensyn til straffedømte og deres tilbakekomst til samfunnet gjorde at æresbegreper helt konkret ble fjernet fra det juridiske språket. Denne bevisste endringen var likevel heller ikke et resultat av et nytt syn på æren. Den reflekterte i stedet tidens økte behov for å motvirke sosial nød og uro, et nytt syn på statens ansvar og rolle og, ikke minst, en tro på at samfunnet var i utvikling og at man kunne aktivt hjelpe den prosessen fremover. For generasjonene av jurister før Straffelovkommisjonen var det å skulle endre på måten folk tenkte om ære verken noe som var mulig eller innenfor statens autoritet og arbeidsbeskrivelse. De så det absolutt som ønskelig å motarbeide folks oppfatning av at straff og dom tilnærmet automatisk medførte tap av ære, men det var først senere i århundret at man så det som både mulig og en del av statens ansvarsområde å gjøre det.

I de skjønnlitterære tekstene som ble studert så vi for det første hvordan problematiske og skadelige sider av tidens forestillinger om ære ble fremhevet, og tekstene skapte svært negative konnotasjoner til begrepet. For det andre viste de at det fant sted en utvikling der

forestillingen om objektiv ære ble forkastet til fordel for subjektiv ære. Ved å gjøre ære til et negativt ladet begrep, bidro litteraturen trolig til at folk vil ha blitt mer forsiktige med å bruke og forsvare det. Når man fremhevet en subjektiv ære forsvant også mye av ærens funksjon og autoritet, i det den ikke lenger kunne brukes til å styre folks oppførsel og regulere samfunnet på samme måte som tidligere.

Denne kritikken og endringen av æresbegrepet må på et grunnleggende nivå forstås som en følge av de intellektuelle og kulturelle strømninger som utgjorde det moderne gjennombrudd på slutten av 1800-tallet. Under denne perioden var autoritet- og institusjonskritikk, individets frihet og etterprøving av moral og etablerte normer viktige mål for mange ledende og innflytelsesrike personer. At det moderne gjennombrudd var en tid da æren ble åpent kritisert og revidert, støtter dermed Peter Bergers teori om at det er institusjoners reduserte autoritet og betydning, koblet med en prioritering av individet og dets subjektivitet som er de avgjørende årsakene til at ære i dag er foreldet.

En faktor som derimot ikke blir nevnt i andre forklaringer av ærens bortfall, men som ser ut til å ha vært sentral i Norsk historie i det minste, er at kvinner fikk en ny rolle i offentligheten, både som aktører og tema. Selv om objektiv ære representerte akkurat den type begrensende normsystem og moral som det moderne gjennombrudds intellektuelle protesterte mot, er det likevel i overveldende grad hos kvinnene, og de som tok opp tråden etter dem, vi finner eksplisitt og gjennomført æreskritikk. Årsaken til dette er at æren i mye større grad var et hinder for kvinners frihet. Flere mannlige forfattere skrev kritisk om kvinners situasjon og muligheter i samfunnet, men de hadde ikke på samme måte kjent på hvor hemmende og undertrykkende æren kunne være. Det var kvinnene som for alvor gjorde oppgjøret med ære til en del av det moderne gjennombrudd.

Rollen kvinner spilte i å problematisere 1800-tallets forestillinger om ære viser også at demokratiseringen, som Reinhart Koselleck legger frem som en sentral faktor i begreper historiske utvikling, har vært viktig for æren i norsk historie.

Ut fra de kildene som er tatt i bruk i denne oppgaven, har det ikke vært noe videre relevant å fokusere på hvorvidt Frank Henderson Stewarts teori om ærens kollaps kan brukes på Norge under andre halvdel av 1800-tallet. Vi så fra analysen av æresdiskursen rundt riksrettssaken mot Selmer og hans regjering at det på denne tiden fantes en forståelse av at ære hvilte på å ha en velutviklet æresfølelse, integritet og så videre, fremfor å gjøre alle de riktige ytre

handlingene. Det som kom tydeligst frem i kildene var likevel den aktive innsatsen for å endre på hvordan folk tenkte om ære, som vi så hos Straffelovkommisjonen og flere av de analyserte forfatterne. Stewarts teori er derfor ikke blitt noe mer enn en del av bakteppet for denne diskusjonen.

I løpet av andre halvdel av 1800-tallet skjedde flere ting som trolig har bidratt til at begrepet ære, mer eller mindre, er gått ut av bruk hos nordmenn i dag. Ledende juridiske autoriteter, som Straffelovkommisjonen av 1885 representerte, fjernet ære fra lovspråket. Samtidig gjorde moderne litteratur av og om kvinner, ære til et negativt ladet begrep og fremhevet subjektiv ære fremfor den objektive. Disse tre faktorene vil alle, over tid, ha påvirket hvordan nordmenn tenkte og snakket om ære. Samtidig demonstrerer de større overhengende samfunnsendringer som på slutten av 1800-tallet la grunnlaget for denne utviklingen.

8 Postskript

Under andre halvdel av det nittende århundre fant det sted et oppgjør med flere av tidens forestillinger om ære i det norske samfunnet, og begrepet forsvant etter hver ut av nordmenns språkbruk. Men i dag hører vi igjen stemmer i den offentlige debatten som tar til ordet mot æreskultur, og igjen er det kvinner som leder an. Denne gangen er det imidlertid ikke storsamfunnets etablerte normer som kritiseres. I 2016 trykte *Aftenposten* en rekke artikler av unge kvinner med familiebakgrunn fra ikke-vestlige land, som tok til orde for å bryte med ære, skam og sosial kontroll slik det manifesterte seg i visse minoritetsmiljøer. Tjuetre år gamle Fathia Mahmoud var en av de første, med kronikken: «Det finnes ingen ære. Det er noe som er oppfunnet for å kontrollere deg.»²⁹² Som Collett, så hun urettferdige kjønnsforskjeller i de sosiale normene, og adresserte sin tale til de «som har brødre som får gjøre akkurat slik de vil, men som selv har strenge retningslinjer å forholde seg til.»²⁹³ Rundt samme tid fortalte organisasjonen *Sekulær Feministisk Front* at de ville få parolen «Avskaff ære» med i det offisielle toget under kvinnedagen.²⁹⁴ I slutten av april meldte Nancy Herz ankomsten av «de skamløse arabiske jentene» som «ikke lar seg begrense av konsepter som skam, ære og fordommer».²⁹⁵ Dette inspirerte flere. Innleggene fortsatte gjennom året, stadig nye stemmer kom til, og på høsten fikk den 67 år gamle Azra Gilani mye støtte for sitt innlegg, hvor la frem nødvendigheten av «å eliminere æresbegrepet», og fortalte at: «[d]et er kvinnene som må stå opp mot de mannsdominerte begrepene om ære og skam.»²⁹⁶

I dag er ikke ære på samme måte en del av storsamfunnets kultur, som det var på slutten av 1800-tallet. For mange norske kvinner står likevel forestillinger om ære i veien for et liv i selvstendighet og frihet. Men som tidligere generasjoner, lar nå disse sine stemmer bli hørt.

²⁹² Mahmoud, Fathia. «Det finnes ingen ære. Det er noe som er oppfunnet for å kontrollere deg.» *Aftenposten*. Sist oppdatert 26.02.2016. <http://www.aftenposten.no/meninger/sid/Det-finnes-ingen-are-Det-er-noe-som-er-oppfunnet-for-a-kontrollere-deg-7430b.html>

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Nilsen, Helle. «Gaarder Rehman til kamp mot æreskultur og sosial kontroll.» *Nettavisen*. 08.02.2017. <http://www.nettavisen.no/livsstil/gaarder-rehman-til-kamp-mot-reskultur-og-sosial-kontroll/3423306610.html>

²⁹⁵ Herz, Nancy. «Vi er de skamløse arabiske jentene, og vår tid begynner nå.» *Aftenposten*. Sist oppdatert 28.10.2016. http://www.aftenposten.no/meninger/sid/Vi-er-de-skamløse-arabiske-jentene_-og-var-tid-begynner-na--Nancy-Herz-57773b.html

²⁹⁶ Gilani, Azra. «Muslimske mødre, nå må dere våkne!» *Aftenposten*. Sist oppdatert 27.12.2016. <http://www.aftenposten.no/meninger/Muslimske-modre--na-ma-dere-vakne--Azra-Gilani-605457b.html>

Kilder og Litteratur

Kildeliste

Avisartikler

En Høiremand. «„Vestlandsposten” og Repræsentantvalget.» *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*. 24.12.1886

En ustraffet borger. «Tab af Borgerlig Ære.» *Dagbladet*. 26.07.1879

«Før og Nu.» *Fredriksstad Tilskuer*. 05.02.1884.

Gilani, Azra. «Muslimske mødre, nå må dere våkne!» *Aftenposten*. Sist oppdatert 27.12.2016. http://www.aftenposten.no/meninger/Muslimske-modre_-na-ma-dere-vakne--Azra-Gilani-605457b.html

Herz, Nancy. «Vi er de skamløse arabiske jentene, og vår tid begynner nå.» *Aftenposten*. Sist oppdatert 28.10.2016. http://www.aftenposten.no/meninger/sid/Vi-er-de-skamløse-arabiske-jentene_-og-var-tid-begynner-na--Nancy-Herz-57773b.html

«Kvinder af Ære.» *Aftenposten*. 13.05.1890.

Mahmoud, Fathia. «Det finnes ingen ære. Det er noe som er oppfunnet for å kontrollere deg.» *Aftenposten*. Sist oppdatert 26.02.2016. <http://www.aftenposten.no/meninger/sid/Det-finnes-ingen-are-Det-er-noe-som-er-oppfunnet-for-a-kontrollere-deg-7430b.html>

Nilsen, Helle. «Gaarder Rehman til kamp mot æreskultur og sosial kontroll.» *Nettavisen*. 08.02.2017. <http://www.nettavisen.no/livsstil/gaarder-rehman-til-kamp-mot-reskultur-og-sosial-kontroll/3423306610.html>

«Syrgjelegt Rettsstell.» *Fedraheimen* 29.04.1885

«Æresoprejsning.» *Bergens Tidende*. 01.05.1882

«Æresoprejsning.» *Bergens Tidende*. 16.05.1883

Bøger

Aschehoug, T.H., K. J. Berg, A. F. Krieger og C. Goos. *Nordisk Retsencyklopædi. 3. Den Nordiske Strafferet*, København: Gyldendal, 1882. ss 105-108

Bugge, Martin. *Hvorledes Nora Kom Hjem Igjen: Et Efterspil*. Kristiania: Cammermeyer, 1881

Collett, Camilla. *Amtmannens Døtre*. Stabekk: Den norske bokklubben, 1984.

—. *Samlede Verker. Bind 2*. Kristiania: Gyldendal, 1913. ss 207-243

—. *Samlede Verker. Bind 3*. Kristiania: Gyldendal, 1913. ss 19-25, 105-109, 292-300

Collett, Peter Jonas. *Forelæsninger Over Personretten. Efter den Norske Lovgivning*. Christiania: Jacob Dybwad, 1865. ss 51-80

Funcke, Otto. *Vejen til Lykke*. Bergen: Beyers forlag, 1896. Forord

Gude-Smith, Just. *Poesien i Religionens Tjeneste*. Thronhjelm: Brækstad Co. 1871. ss 18-21

Halvorsen, J.B. *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880. Paa Grundlag af J. E. Krafts og Chr. Langes "Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1856". Fjerde Bind: M-R*. Kristiania: Den Norske Forlagsforening, 1896. ss 400-402

Horn. E.F.B. *Begrebet Ære. Afhandling for den Phiolosphiske Doctorgrad*. Christiania: Brøgger og Christie's Bogtrykkeri, 1867.

Ibsen, Henrik. *Samlede Verker 2*. Oslo: Gyldendal, 1993. ss 51-86

Jæger, Henrik. *Henrik Ibsen. 1828-1888: Et Literært Livsbillede*. København: Gyldendal, 1888. ss 256-259

Kieler, Laura. *I en Lysengels Skikkelse: Fortælling*. København: Otto B. Wroblewski's Forlag, 1892.

—. *Mænd af Ære. Skuespil i Tre Akter*. Kristiania: Cappelen, 1890

Krohg, Christian. *12 af vore Samtidige*. Kristiania: Feilberg & Landmark. 1895

- Kræmmer, Elias. *Humoristiske Skisser: Anden Samling*. Kristiania: Aschehoug, 1895. ss 36-43
- Lasson, P.C. *Haandbog i Criminalretten. Den Almindelige Del*. Christiania. W.C. Fabritius. 1848. ss 289-293
- Marie. *Gjennem Kamp: Et Livsbillede*. Christiania: Malling, 1876.
- . *Ved Egen Kraft?: Novelle*. Kristiania: Malling, 1879.
- Paulsen, John. *Af Bylivet: Fortællinger*. Christiania: Malling, 1890. ss 121-248
- . *En Digtets Hustru*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1884.
- . *I September: Digte*. Kristiania: Bigler, 1897. ss 90-91
- . *Kunstnernaturer*. Kjøbenhavn. Gyldendal. 1895. ss 171-259
- . *Margherita*. Kjøbenhavn: Andr. Schous Forlag, 1880.
- . *Mine Erindringer*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1900. s 22
- . *Sjødronningen og Andre Noveller*. København og Kristiania: Gyldendal, 1906. ss 161-169
- Schweigaard, Anton Martin. *Commentar Over den Norske Criminallov. Del 1. (3. utg.)*
Christiania: H Aschehoug, 1882. ss 31-36
- Skram, Amalie. *Samlede Værker: Tredie Bind*. Kristiania: Gyldendal, 1912. ss 571-623
- Thoresen, Magdalene. *Billeder fra Vetkysten af Norge*. København: Gyldendal. 1899. ss 42-54
- . *En Udflytning. Skuespil i Tre Handlinger*. København: Gyldendal, 1897.
- . *Mindre Fortællinger*. København: Gyldendal, 1891. ss 55-160
- Vedel, Emil. *Den Slesvigske Privatrets Almindelige Deel*. Kjøbenhavn: Gyldendal. 1857. ss 196-201

Offentlige dokumenter

Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687

Storthingsforhandlinger 1848. Vol. 12. Nr. 3. Indstilling No. 34.

Storthingsforhandlinger 1883. Vol. 32. Nr. 6. Indstilling No. 24.

Storthingsforhandlinger 1897. Vol. 46. Nr. 6b. Indstilling No 12.

Stortingstidende 1883. Vol. Odelstinget. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1883.

Straffelovkommisjonen 1885. Udkast til Almindelig Borgerlig Straffelov for Kongeriget

Norge. 2: Motiver. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri. 1896

Litteraturliste

Aasen, Elisabeth. *Kvinnes Spor i Skrift: Supplement til Norsk Litteraturhistorie*. Oslo: Samlaget, 1986. ss 56-150

Arntzen, Jon Gunnar. «P C Lasson.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 10.10.2012.

https://nbl.snl.no/P_C_Lasson

Berger, Peter, Brigitte Berger og Hansfried Kellner. *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. New York: Random House, 1974. ss 83-96

Beyer, Harald. «Paulsen, John Olaf.» I *Norsk Biografisk Leksikon. Bind 10. Narve-Pedersen, Harald C*. Oslo: Aschehoug, 1949. ss 610-612

Beyer, Harald og Beyer, Edvard. *Norsk Litteraturhistorie*. Oslo: Tano Aschehoug, 1996. ss 195-199, 229-232, 242-243

Bjørkøy, Svein. «Thorvald Lammers.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009.

https://nbl.snl.no/Thorvald_Lammers

Cunningham, Anthony. *Modern Honor: A Philosophical Defense*. New York & London: Routledge, 2013. ss 1-5, 36-68

de Vibe, Astrid. Underholdningslitteraturen 1840-1900. I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 84-98. Oslo: Pax Forlag A.S. 1988

Det Norske Bibelselskaps bibeloversettelse av 2011. Paulus' andre brev til korinterne: kapittel 3, vers 6.

Elias, Norbert. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell Publishers ltd., 2000.

Engelstad, Irene. «Naturalismen og Heslighetens Estetikk.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 197-204. Oslo: Pax forlag, 1988.

Erichsen, Bodil Chr. «Francis Hagerup.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009.
https://nbl.snl.no/Francis_Hagerup

Gatland, Olav. «John Paulsen – Ein Gløymd Forfattar.» *Bergens Tidende*. 11.10.2003.
<http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/John-Paulsen---ein-gloymd-forfattar-54091b.html>

Habermas, Jürgen, *Borgerlig Offentlighet: Dens Fremvekst og Forfall: Henimot en Teori om det Borgerlige Samfunn*. Oslo: Gyldendal, 1991.

Hagemann, Gro. *Det Moderne Gjennombrudd 1870-1905*, bind 9, red. Knut Helle, Knut Kjelstadli, Even Lange og Sølvi Sogner, *Aschehous Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug og Co, 1997.

—. «Fra de Stummes Leir?» I *Med Kjønnsperspektiv på Norsk Historie* (2. utg.), redigert av Ida blom og Sølvi Sogner, ss 157-244 Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. 2005.

Hagerup, Francis. *Strafferettens Almindelige Del*. (2.utg.) Kristiania: Aschehoug, 1911. ss 388-393

Hareide, Jorunn. «Den Norske Romanen Vokser Fram.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 49-63. Oslo: Pax forlag, 1988.

—. «To Pionerkvinner i Dansk-Norsk Litteratur.» I *Bokhistorie*, redigert av Tore Rem, ss 102-120. Norge: Gyldendal Norsk Forlag AS. 2003.

Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu. *Norsk Byhistorie: Urbanisering Gjennom 1300 År*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2006. ss 336-342

Heyerdahl, Grete Børsand. «Jean-Jacques Rousseau.» I *Vestens Tenkere. Bind 2: Fra Descartes til Nietzsche*, redigert av Trond Berg Eriksen, ss 204-222. Oslo: Aschehoug & Co, 1993.

Iversen, Irene. «Et Moderne Gjennombrudd.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 155-168. Oslo: Pax Forlag A.S, 1988.

Johnsrud, Ellen Birgitte. «Magdalene Thoresen.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009 https://nbl.snl.no/Magdalene_Thoresen

Jordheim, Helge. *Lesingens Vitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

Kjelstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En Innføring i Historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999. ss 165-166, 292-294

Klomsæt, Simen Jørgen Freang. «Hans ære var hans liv, det viste hans død»: *Æresforståelser på midten av 1800-tallet i Norge*. Masteroppgave i Historie. Universitet i Oslo. 2016

Koselleck, Reinhart og Richter, Michaela. «Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe» *Contributions to the History of Concepts* 6, nr.1 (2011): ss 1-5, 7-25, 27-37

Langeland, Nils Rune. *Siste Ord: Høgsterett i Norsk Historie 1814-1905*. Oslo: Cappelen, 2005. ss 51-62, 96-98

Linneberg, Arild. «...en ensom kvinne der gaar offentlighedens tornede vei.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 109-117. Oslo: Pax forlag, 1988

- Losnedahl, Kari Gaarder. «Dramatikk på Scenen.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 145-155. Oslo: Pax forlag, 1988
- Lunde, Inger-Margrethe. *Mitt Navn er Ikke Nora. Historien om Laura Kieler, Modellen til Nora i Et Dukkehjem*. Oslo: Arneberg, 2009. ss 211-220
- Nedkvitne, Arne. *Ære, Lov og Religion i Norge Gjennom Tusen År*. Oslo: Spartacus Forlag AS.,2011
- Palonen, Kari. «An Application of Conceptual History to Itself». *The Finnish Yearbook of Political Thought 1*, (1997): ss 39-69
- Pedersen, Eva. «Refleksjon og Emansipasjon. Essayistikk fram til Århundreskiftet.» I *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 2: 1600-1900*, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland, ss 129-137. Oslo. Pax Forlag A.S. 1988.
- Peristiany, J.G. og Julian Pitt Rivers (red.) *Honor and Grace in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. ss 1-19
- Pitt-Rivers, Julian. «Honor.» I *International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 6*. New York: Macmillan, 1968. ss 503-511
- . Pitt-Rivers, Julian. «Honour and Social Status». I *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, redigert av J. G. Peristiany, ss 19-78 .Chicago: Chicago University Press, 1966
- Richter, Melvin. «Appreciating a Contemporary Classic». *The Finnish Yearbook of Political Thought 1*, (1997): ss 25-38
- Sandmo, Erling. *Voldssamfunnets Undergang: Om Disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999
- . «Æreskulturens Fall og Vekst» s 221. I *Hedersmord: Tusen år av Hederskulturer*. Redigert av Kenneth Johannson, ss 207-223. Lund: Historiska Media, 2005.
- Sandnes, Jørn. *Kniven, Ølet og Æren: Kriminalitet og Samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990

- Sandvik, Hilde. *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til kvinnens gifte myndighet i 1888*. Oslo: Unipub forlag, 2002. ss 257-266
- Schopenhauer, Arthur. *The Wisdom of Life*. London: Swan Sonnenschein & CO. 1891. ss 59-115
- Seip, Anne-Lise. *Nasjonen Bygges. 1830-70*, bind 8, red. Knut Helle et al., *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug og Co, 1997.
- Seip, Jens Arup. *Utsikt Over Norges Historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2002. ss 15, 64-168 i del 2.
- Sessions, William Lad. «Honor and God.» *Journal of Religion* 87, nr.2. (2007). ss 206-224
- Skeie, Jon. *Om Ærekrænkelser Efter Norsk Ret*. Oslo: Norli, 1910.
- Skjønberg, Kari. *Camilla Collett*. Oslo: Tiden, 1976. ss 34-47
- Steen, Ellisiv, *Camilla Collett: Om seg Selv*. Oslo og Gjøvik: Den Norske Bokklubben A/S, 1985. ss 1-79
- Southgate, Beverley. *History Meets Fiction*. Harlow: Pearson Education Limited, 2009. ss 1-21
- Stewart, Frank Henderson. *Honor*. Chicago & London. The University of Chicago Press. 1994
- Sørensen, Preben Meulengracht. *Fortælling og Ære: Studier i Islændingsagaerne*. Århus: Aarhus University Press, 1993.
- Telste, Kari. *Brutte Løfter: En Kulturhistorisk Studie av Kjønn og Ære 1700-1900*. Oslo: Unipub forlag. 1999. ss 13-20, 583-606
- Thyness, Paul. «Christian Selmer.» I *Norsk Biografisk Leksikon*. 13.02.2009.
https://nbl.snl.no/Christian_Selmer
- Ystad, Vigdis. «Innledning til Et Dukkehjem». *Henrik Ibsens Skrifter*. Lest 25.01.2017.
http://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Du%7Cintro_background.xhtml

Ørjasæter, Kristin. «Amtmandens Døttre.» I *Store Norske Leksikon*. 22.05.2014.

https://snl.no/Amtmandens_D%C3%B8ttre

—. Ørjasæter, Kristin. «Camilla Colletts kristne feminisme.» I *Å bli en stemme*, redigert av Trond Haugen, ss 153-174. Oslo: Novus Forlag, 2014.

—. *Camilla Collett: Norges Første Feminist*. Oslo: Cappelen, 2003. ss 1-25, 84-100

